

ADALEKOK A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG KAPITALISTA FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

(*Feudális maradványok a munkaszervezetben.*)

1850—1945*

Bevezetés.

A polgári történetírás a parasztságnak jobbágyfelszabadítás utáni történetével való foglalkozása során, mind az ellenforradalmat megelőző időkben, mind az ellenforradalmi korszakban gondosan vigyázott arra, hogy a felszabadult parasztságot egységes osztályként kezelje, elleplezze a parasztság bomlását a kapitalizmus fejlődése során. Elkendőzve azt a tényt, hogy a nagybirtok és a számos feudális maradvány fennmaradása következtében a parasztság egyre nagyobb tömegei elviselhetetlenül nehéz sorsba jutottak. A tőkés kizsákmányolást ugyanis még a feudális kizsákmányolási formák továbbélése is nehezítette és elmélyítette a parasztság válságát. Elhallgatták mindezt, hogy ki ne derüljön, hogy a válságból való kijutás első lépése a nagybirtok felosztása. Az ellenforradalmi korszak előtt és alatt a polgári történetírók célja — az egyébként hibás úton járó polgári radikálisok kivételével — a nagybirtok úgynevezett történelmi szerepének megrajzolása és ezáltal a nagybirtok további fennmaradása jogosultságának, egyszóval a szegény parasztok és mezőgazdasági munkások feudálkapitalista kizsákmányolásának igazolása és a figyelem elterelése volt a nagybirtokok felosztásának és a kizsákmányolás elleni harc sorrendjében elsőnek az erről a részről jövő kizsákmányolás felszámolásának szükségességéről.

A parasztságot egységes osztályként és az ellenforradalom korszakában „nemzetfenntartó” elemként kezelő polgári történetíróknál felszínre jutó fel fogás pedig a parasztság vékony kizsákmányoló — kulák — és az óriási tömegű kizsákmányolt mezőgazdasági munkás és szegényparaszt-rétegei között egyre inkább felszínre jutó és egyre élesebb osztályharcot akarta leszerelni és osztálybéke hirdetésével biztosítani az egyházi és világi nagybirtokkal együtt az ellenforradalmi rendszer falusi támaszának, a kulákságnak kizsákmányoló uralmát is a falu dolgozói fölött. Ezek a magukat objektívnek feltüntetők, de valójában a kizsákmányolók uralmának igazolására szolgáló és a valóságot meghamisító írások nagy gonddal ügyeltek arra, hogy az igazság ne derüljön ki.

A marxista történetírásra vár az a feladat, hogy a valóságot ezen a téren is feltárja. Megmutassa, hogy a parasztság bomlása, ellentétes érdekű osztályokra szakadása, a kapitalizmus idején feltartóztathatatlan. Rámutasson arra, hogy a mezőgazdaság tőkés fejlődése során nagybirtok és az egyéb feudális maradványok fennmaradása hogyan mélyítette el és súlyosbította a földmunkás és szegényparaszt népesség sorsát. Feltárja, hogy a parasztság kizsákmányolók ellen vívott harcai elbukásának oka a megfelelő vezetés hiánya volt.

* A rendelkezésre álló korlátozott terjedelem miatt a tanulmány két részben jelenik meg a Századokban. A most közölt első rész 1918-ig terjed.

Megmutassa, hogy a parasztság egymagában felszabadulni nem képes, hanem csak a munkásosztály vezetése alatt és vele való szövetségben. Bebizonyítsa, hogy a felszabadítás csak szocialista forradalom útján lehetséges, amely előbb a nagybirtoktól és a vele kapcsolatos egyéb feudális kizsákmányolási formáktól szabadítja meg a mezőgazdasági munkásságot és a dolgozó parasztságot, majd a forradalom további fejlődése során a szocialista mezőgazdaságra való áttérés előrehaladásával együtt a még megmaradt egyetlen falusi kizsákmányoló osztály, a kulákság kizsákmányolásától is.

Az alább közölt tanulmány ennek a folyamatnak csak egy kis részét, a feudális maradványoknak a magyar mezőgazdaság munkaszervezetében való továbbélését és ennek a körülménynek a mezőgazdasági munkásság és dolgozó parasztság elnyomorodására való hatását kívánja bemutatni és egyben ezen keresztül is rá akar mutatni arra, hogy mindeme terhek nyomása alól a parasztság kizsákmányoltjai csak a Vörös Hadsereg felszabadítása után a munkásosztály vezetésével és segítségével végrehajtott 1945-ös forradalom eredményeképpen szabadulhattak meg és juthattak földhöz.

I.

A földbirtok megoszlása. — Polarizáció.

A nagybirtok és a különböző feudális maradványok lassítják a kapitalizmus behatolását a mezőgazdaságba és ezzel együtt a paraszti rétegződést is, de annál gyötrelmesebbé és kínosabbá teszik a parasztság sorsát. A parasztságnak a jobbágyfelszabadulás után folytatott osztályharcai megértéséhez a harc gazdasági alapjainak vizsgálatából és a parasztság céljainak figyelembevételéből kell kiindulni. A vizsgálódás alapja a birtokstatisztika, amelynek adataiból világosan kiderül, miért is folyik a harc? 1848—49-ben Magyarországon 624.134 telkes gazda és 913.962 zsellér családfő élt. Ez összesen — a családfők számának ötszörösét véve alapul — 7,740.480 embert jelentett (cselédek nélkül), tehát Magyarország népességének többségét.

A telkes gazdák megoszlása a következő volt:

1 telkes és nagyobb	40.380
$\frac{2}{3}$ telkes	6.458
$\frac{1}{2}$ telkes	281.264
$\frac{1}{4}$ telkes	254.160
$\frac{1}{8}$ telkes	41.872

Zsellérek megoszlása:

házas zsellér földdel	32.120
házas zsellér föld nélkül	773.528
háztalan zsellér	108.314
cseléd család	193.905 ¹

Ugyanakkor, amikor a parasztságnak 61,75%-a föld nélkül, 35%-a pedig annyi földdel rendelkezett, hogy csak munkája bérbeadásával együtt tudta fenntartani magát és családját, a földbirtok legnagyobb része a lakosság kisebbségét tevő nemesek és zsíros-parasztok kezén volt. Egy, az 1850-es évekből származó statisztika szerint a nemesi kézben levő birtokok területe 18,536.884 kat. hold volt. Ezzel szemben a felszabadult úrbéres parasztság kezén 10,399.510 hold volt és ha ehhez hozzávesszük a szabad földeket, tehát

¹ Országos Levéltár (zentúl O. L.), Belügyminisztérium (zentúl B. M.) 1848—49. iktatatlan írások.

a Hajdúságot, a Jász-Kún kerületet, a 16 szepesi város földjét, a nagy-kikindai és tiszai koronauradalmakat és egy csomó olyan helységet, amelyek csak tizedet adtak, de úrbéri szolgáltatást nem teljesítettek, pl. Bata, Bata-szék, Dunaföldvár, Tolna, stb., ezeknek a területeknek 2,654.000 holdjával együtt is csak 13,053.510 hold lett volna a felszabadult parasztság kezén. Ehhez járult még 400.000 holdnyi ú. n. dézsmaföld. Természetes azonban, hogy a szabad földek teljes egészükben nem voltak paraszti kézen, hiszen a koronauradalmak jelentős része házi kezelésű volt. A 16 szepesi város földjei polgárok kezén voltak, úgy, hogy a statisztikákban meglehetősen erős hibaforrás van. Még jobban kiütözik a birtokeloszlás aránytalansága, ha figyelembe vesszük az egykorú statisztikus következő megjegyzését: „föld-birtokosaink között találkoznak olyanok is, akik a felszabaduló úrbériségi földek leszámítása után még most is 150—200 ezer földet tudhatnak saját birtokukba. 30—40 ezer holddal rendelkezőt találunk pedig mint kevésbé ritkaságot. Ezek 500 család voltak összesen. Egyébként átlag mindegyik birtok 5000 holdon felül rügött 1000—5000 holdas 1—2000 is találtatott.”² Ez azt jelenti, hogy a földesurak kezén levő 18,500.000 holdból 3,000.000 hold 500 család birtokában volt. Hogyha meglehetősen nagy hibaszázalékot figyelembe véve az 1—5000 hold közötti birtokokat átlagosan 3000 holdasnak vesszük és ezek 1—2000 közötti birtokosainak számát 1500-ra tesszük, akkor eme 1500 család kezén 4,5 milliónyi föld halmozódott össze, tehát kb. 2000 család kezén 7,5 millió hold. A valóságban persze ezek az aránytalanságok még sokkal élesebben tűnhettek szembe. A tényleges állapotot azonban megfelelő statisztikák és adatok híján helyreállítani egyelőre nem tudjuk. Ezek mellett a nagybirtokok mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni az 500—1000 hold közötti középnemesi birtokok nagy számát sem.

A főakadály azonban a paraszti tömegek földhiánya, az egyházi és világi nagybirtok, amely lehetetlenné tette az óriási földnélküli vagy kiscsöföldi paraszti tömegek földhözjutását.

Ez a háttére annak a síknak, amelyen a parasztságnak földért folytatott harca kibontakozik. Ezen a sötét háttéren élesen kirajzolódik a felszabadult jobbágyság kizsákmányoltsága, technikájának elmaradottsága.

II.

Parasztmozgalmak 1849—1852.

Nézzük meg ezt a tényt először a parasztság mozgalmának első szakaszában. Az 1848-as forradalom jobbágyfelszabadítása döntő jelentőségű élményévé lett a magyar parasztságnak. Addig is érezte elnyomott, kizsákmányolt voltát. Addig is megpróbált könnyíteni helyzetén, amit a 19. sz. első felében egyre sűrűsödő parasztmozgalmak mutatnak. Élesedő osztályharccal felelt a fokozódó elnyomásra, növekvő kizsákmányolásra. Az 1848-as forradalom ebben a tekintetben is döntő jelentőségű változást hozott. A parasztságban nem csupán sorsának elviselhetetlensége tudatosodott. Eddig már pl. az 1831-es kolerázadás tanúsága szerint is eljutott. Most annak is tudatára ébredt, hogy sorsán változtatni is lehet és már van út a teljes felszabaduláshoz, lehetőség nyílik a nagybirtoknak a parasztság terjeszkedését gátló ölelésétől és az összes feudális kötöttségektől való megszabadulásra. Teljes felszabadulás és földhözjutás reményét keltette a *volt jobbágyságban* a felszabadítás. *Kiindulópontot* látott benne, szabadságának

² Galgóczy Károly: Magyarország, A Szerb vajdaság, s Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest 1855. 88. és köv. lapok.

kezdő lépését. A *felszabadító nemesség* azonban a *végző állomást* látta az 1848. évi 9. tc.-ben. Ez megszüntette ugyan a robotot és dézsmát, de nem osztott földet és a feudalizmus számos csökevényét a nagybirtokkal együtt fenntartotta, sőt szentesítette a korábbi földrablásokat is. A 3. §. kimondja, hogy ahol eddig úrbérrendezés vagy legelőelkülönítés nem történt, a faizásra és legeltetésre nézve „az eddigi gyakorlat továbbra is megtartatik”. Ez azt jelentette, hogy az erdő és legelőhasználat javával együtt fennmaradtak az e joggal kapcsolatos feudális szolgáltatások is. Fennmaradtak továbbá az ú. n. kisebb királyi haszonvételek is, a regálék, a földesuraknak királyi adományból eredő hasznai. Ilyenek voltak: a bor-, pálinka-, és sörmérés, tehát a kocsmatartási jog, a mézárszék vagy húsváogatás joga, malomtartás, a birtok területén vámszedés, a piac- és vásártartás, a boltnyitás, a halászat joga, továbbá a téglá-, mészegetés, kővágás, agyag- és fővényásás joga is.³ Mindezek távolról sem voltak olyan súlyosak, mint a földrablások szentesítése, bár kétségtelenül erősen sujtották a parasztságot és gátolták a kapitalizmus fejlődését. Az 1848. évi 10. t. c. 1. §-a ugyanis elrendelte, hogy ahol a legelőelkülönítés, illetve úrbérrendezés már megtörtént, az összesítés vagy elkülönzés többé fel nem bontható. Még ezeknél is súlyosabb volt azonban, hogy a törvények nem szabadították fel az egész jobbágyságot. Rendezetlen maradt a majorsági zsellérek helyzete. Ők továbbra is kötelesek voltak az eddigi jobbágyszolgáltatásokat teljesíteni. Rendezetlenül hagyta a törvény a majorsági földeken ülő szerződésesek, cenzualisták jogviszonyait is, nem is beszélvé arról, amiről egyébként már szó volt, hogy a parasztság földnélküli tömegei, a volt úrbéres zsellérek, nem jutottak földhöz, mert földosztás nem történt és csak a telkes jobbágyok és házas zsellérek jutottak telkük, illetve házuk és az ahhoz járó belsőségük, esetleg némi kis külső földjük tulajdonába.

A szabadságharc bukása után éppen ezért továbbra is alapvető feladat maradt előbb a Habsburg-uralom, majd 1935 után a fasiszta elnyomás alól való nemzeti felszabadító harccal összekapcsolva a félbemaradt polgári átalakulás befejezése; a nagybirtok felosztása s a feudális függési viszony maradványainak felszámolása. A feudális termelőviszony felszámolása után a nagybirtok fennmaradása és a feudális függési viszony maradványainak továbbélése folytán a falun kettős osztályellentét van. Az alapvető ellentét a feudális multban gyökeredzik: az egész parasztság és a földesurak ellentéte. Ez a kapitalizmus fejlődése során egyre csökken, de a nagybirtok és a feudális maradványok felszámolásáig ez az osztályharc középponti kérdése. A küzdelem homlokterében a nagybirtok elleni harc áll és ebben többé-kevésbé az egész parasztság együtt halad. A másik ellentét a mezőgazdasági munkásság s félproletárság ellentéte a falu összes kizsákmányoló osztályával. Ez az ellentét a kapitalizmus fejlődése, a kulákság megerősödése, a paraszti tömegek egyidejű elnyomorodása során egyre jobban kiéleződik, előtérbe nyomul és 1945 után alapvető ellentétté válik.⁴

A felszabadulás előtti időben azonban az osztályharc elsősorban a nagybirtok ellen irányul.

Eppen ezért a parasztság nagy tömegei az 1848-as jobbágyfelszabadításra támaszkodva annak továbbfejlesztésére törekedtek és megmozdulásaik során igyekeztek földhöz jutni és megszabadulni a még rájuk nehezedő feudális kötöttségekből folyó terhektől. Ez a kettős törekvés jellemzi az 1848–49-es és a szabadságharc leverése után a parasztnak harci céljait. A szabadságharc

³ Tóth Lőrinc: Elméleti s gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben 133. l.

⁴ Nagy Imre: Munkásmozgalom és agrárszocializmus a XIX. század végén Magyarországon. A MDP pártfőiskolájának előadásai. 4. Bp. 1950. 13. lap és Nagy Imre: Agrárpolitikai tanulmányok. Bp. 1950. 201–202. l.

leverése utáni parasztmozgalmak azonban különböznek a forradalom és szabadságharc alattiaktól. Azok a haladást csak akkor szolgálták, ha egyben előmodították az elsőrendű fontosságú cél elérését, a nemzeti függetlenség kivívását. A 49 utániak egyértelműen progresszívek, mert antifeudálisok és nemzetiek egyszerre, minthogy nemcsak a 48-ban elkezdett, de a szabadságharc elbukása miatt félbemaradt jobbágyfelszabadítást akarták befejezni, hanem mozgalmaikat egybekapcsolták a 48 politikai célkitűzéseinek megvalósításáért, a nemzeti függetlenség kiharcolásáért vívott harccal is. 1848-ban ők a teljes felszabadulást látják és ez a meggyőződés vezeti harcaikat a 48 utáni évtizedekben is. A feudalizmus maradéktalan felszámolásának hiánya, első sorban a földnélküli, valamint a feudális kötelektől föl nem szabadított tömegeket készítette harcra. A szabadságból a már említett módon kirekesztett, továbbá a földtől, legelőtől, erdőhasználatától 1848 előtt részben vagy egészben megfosztott, vagy ezek fejében 1848 után is feudális szolgáltatásokra kényszerített paraszttömegek minden erejükkel igyekeztek megszerezni a földet, a szabadságot és így harcolnak azok ellen a földesurak ellen, akik tovább akarják folytatni a feudális kizsákmányolást és feudális gazdálkodást és nem hajlandók tudomásul venni, hogy 1848 felszámolta a feudális termelőviszonyt. Az ilyen törekvések ellen irányul a parasztságnak a földért folytatott harca 1853-ig. A 48-as törvények által rendezetlenül hagyott kérdések jó ürügyet nyújtanak a feudalizmus visszaállítására törekvő földesuraknak arra, hogy igényeiket érvényesítsék.

A nógrádmegyei Somoskő község majorsági taksásai 1848-ban megtagadták a dézsma, a napszám és a favágás teljesítését. Ezért a földesúr megvonta tőlük a faizási jogot.^{4/a} Újabb példája annak, hogy a parasztság nem nyugodott bele 48 nem kielégítő rendelkezéseibe. A 48-as törvények hatására tagadták meg a szabadságharc után a tinnyi parasztok az urasági irtványföldön levő lakóházak után teljesítendő évi 30 napi robotot is.⁵ A hatóság azonban kérlelhetetlen, kötelezi őket a teljesítésre. Karhatalommal, szükség esetén katonaság felhasználásával hajtja végre ítéletét és kimondja, hogy a felbujtókat pedig meg kell büntetni. A viszonyok rendezetlensége teszi lehetővé, hogy a pozsonymegyei Bruck községtől 1848 után a maradványföldek után kilenced teljesítését követeli a földesúr. A hatóság meg is ítéli azzal az indokolással, hogy ezeket a teljesítéseket a törvényhozás mindeddig nem rendezte, s így a hátralékot be kell hajtani.⁶ A rendezetlenséget használja fel Bródy János nagyszuhai plébános is, aki temploma tornyának felépítési költségeire az irtásföldek után járó kilenced visszaállítását kéri.⁷ Ennek teljesítését a község lakói megtagadták. A hatóság azonban, mivel a földdel kapcsolatos és nem egyházi jellegű tizedről volt szó, megítélte a plébános kívánságát. Oláh Mihály bökönyi közbirtokos zsellérei 1848-ban megtagadták a robotot, egész termését elfoglalták és bérbeadott földjeinek felét elfoglalták. Hiába ítélte vissza a bíróság a forradalom leverése után a földet a földesúrnak azzal, hogy a földek majorsági természetűek, a taksások nem adták át a földet és újra meg újra fellebbeztek. Finta Gábor, a bökönyi közbirtokosság egy másik tagja, 1851-ben szintén arról panaszkodott, hogy majorsági zsellérei kötelezettségüket nem teljesítik, más földesurak földjeit erőszakosan felszántják és a földek termését „eltu'ajdonítják”.⁸ Ugyanennek a községnek más helyén Gentsy Lajos földbirtokos majorsági földjeit 10 féltelkes úrbéri zsellér 1851 márciusában felosztotta. A földeket Katz Benedek apósa bérelte. Ezekből 12 év óta, mióta Katz a

^{4/a} O. L. Statthalterei Abt. (ezentúl Stt.) Pressburg 1851—XIV—7854.

⁵ O. L. Geringer (ezentúl G.) Pr. 1852—9221.

⁶ O. L. G. 1851—181.

⁷ O. L. G. Pr. 1852—23 492.

⁸ O. L. Stt. Grosswardein. 1851—VIII—A—6348 és G. 1852—21 726.

faluban lakik, parasztember még felesben sem kapott. A húsz részre osztott földre a bérlőt nem engedik rá. A földfoglalás alapja az volt, hogy ezeket a földeket a földfoglalók 1848 előtt robotba szántották. 48 óta ezeknek a földeknek használatától elestek, mert a bérlő szántotta felesben. A földek elvétele vitte őket arra, hogy a földeket maguk számára megszerezzék. Moldovány Gábor nevű bíró vezette a mozgalmat, aki Letusiczki Jánossal és még nyolc zsellérral együtt hajtotta végre a földosztást. A földosztók, a tanuk vallomása szerint, „az általuk eddig használt földeken kívül a Moldovány Gábor által vezetett erőszakoskodásnak és birtokfoglalásnak magokat részeseiké tették“. Tamási András, Bököny község nemesszármazású jegyzője kihallgatása alkalmával előadta, hogy „Moldovány gyűléseket is szokott az házánál tartani“. A hatóság közbelép és Bay kormánybiztos kiszáll a helyszínre a rend helyreállítása végett. A községnek azonban kétezer lakosa volt. Bay a jelek szerint tartott tőle, hogy pusztá szavának aligha lesz foganatja és a maguk jószántából a parasztok aligha fognak lemondani a létfenntartásukhoz szükséges földről. Erre mutat, hogy nagy óvatosan, a lakosság számának megfelelő mennyiségű katonai karhatalmat kért maga mellé. A nagyváradai főispánság Geringerhez intézett jelentésében meg is magyarázta, hogy miért szükséges a katonai karhatalom. Úgy látta, hogy a kormánybiztosnak tartania kell attól, „hogy a felizgatott község a végrehajtást ellenségesen fogja fogadni és ellenszegül“. Hogy pedig a hatóság egy pillanattal se kompromittálódjék, kéri a főispánság Bay számára a katonai karhatalmat, amit meg is kapott. Baynak csak ilyen eszközök igénybevételével sikerült végrehajtania az uraságot földjének tulajdonába visszaiktató ítéletet. Feladata elvégzéséről többek között ezt jelenti: „... őket multra nézve atyailag de egyszerűs mind kormányzóilag is keményen meg feddtem“ és a törvény megtartására utasította őket.⁹

1851-ben Zsdjár, Jurgov, Repiszko, Lapsanka és Csarna-Gura szepes-megyei községek udvartelki zsellérjei megtagadták a hegyi legelők használatáért járó tartozásaik fizetését, mint jogtalant és panaszt tettek földesurak ellen Geringernél. Kérték egyúttal, hogy az ügy elintézéséig minden zálogolási eljárástól és egyéb zaklatástól kíméljék meg őket. Panaszukat a galíciai Czarny Dunajec községben lakó Kulczycky nevű lengyel ügyvéd biztatására tették meg. Kulczycky egyébként a községek iratai alapján felvilágosította a lakosokat arról is, hogy a tartozásokat nem kötelesek megfizetni. A kassai főispánság úgy találta, hogy Kulczycky „a panaszosokra nincs a legjobb hatással és így valóban kívánatosnak látszik, hogy Kulczyckyt távoltartásuk az említett községek befolyásolásától“. A főispánság megbízottja megkísérelte a békés egyeztetést és felajánlotta, hogy a községek szegénységére való tekintettel ingyenes állami ügyvédet bocsátanak rendelkezésükre, aki ügyüket a bíróság előtt védené. A községek azonban Kulczyckytól elválasztani nem sikerült. Ragaszkodtak hozzá és elutasították az állami ügyvédet. Ezek után a hatóság 1852-ben végrehajtást vezetett először Jurgov község ellen, amely ellenállt. Erre a kiküldött biztos félszázad katonaságot kért tekintélyének megerősítése végett. Eredményt azonban így sem ért el, mert — mint jelentésében elpanaszolja — „a makacs embereket nem sikerült felvilágosítani“. A felek a tárgyaláson egyszerűen nem jelentek meg. Hasztalan mondták nekik, hogy Kulczycky rosszhírű „zugügyvéd“, akit sikasztásért lezártak, nem hittek és nem fogadták el a hatóságok által ismételt felajánlott ügyvédet, hanem egy másik „zugíróhoz“ fordultak. A kassai főispánság — Geringerhez intézett jelentése szerint — ezek után erőszakkal hajtja végre az ítéletet és szemforgató módon, kezeit mosva jelenti, hogy

⁹ O. L. Stt. Gr. W. 1851—XXI. Aè3580, u. ott 1851èVIII A—6348 és G—1852—21 726. Hasonló példák O. L. G. 1852—12 362 és 24 652, G. 1852—21 726, 1858—XXI. A.—3580.

nem a hatóságok, hanem a község felelős azért a kemény bánásmódért, amiben a végrehajtás során részesítették, amikor a járandóságot karhatalommal behajtották.¹⁰

Csécse község szerződéses lakosai 1851-ben tulajdonként követelték az általuk használt földeket, hangoztatva, hogy az úrbéri természetű föld. A tárgyaláson ugyan kiderült, hogy a föld majorsági jellegű és a panasz alapja az, hogy Kende Lajos földbirtokos új és a régebbinél súlyosabb feltételű szerződést kényszerített rájuk. Ennek megsemmisítését kérvényezte a község lakosainak nevében Nyilas József evangélikus pap. A hatóságok meglehetősen rosszalották is ennek a néphez hű papnak becsületes kiállítását, aki „egész szenvedélyével lépett fel ügyvédként”. Eppen ezért a hatóság úgy véli, „értésére kellene adni, hogy hasonló és hivatali működése körébe nem tartozó ügyektől tartózkodjék”. Az ügy még egy év múlva is folyik, de a hatóság a sérelem orvoslása helyett csupán annyi intézkedést tart szükségesnek, hogy a papot az ilyen, „hivatásával összeegyeztethetetlen ügybe való beavatkozása miatt komolyan meg kellene dorgálni”.¹¹

Ez a két példa is megerősíti, azt a már az 1848-as parasztmozgalmak során is megállapítható tény, hogy számos esetben plebejus értelmiségiek álltak a parasztmozgalmak élére és iparkodtak a parasztságot a feudalizmussal kapcsolatos nyomorából kiszabadítani, mivel maguk is szenvedtek a feudalizmustól. Persze az ilyen ügyvédek csak „zugügyvédek” lehetnek az elnyomó szervek szemében és iparkodtak őket minden eszközzel ártalmatlanná tenni, befeketíteni védenek előtt, hogy elválasszák tőlük az elnyomottakat és megfosztva őket védőjüktől, könnyebben el tudjanak bánni velük. Hasonló módon erélyes eszközökhöz nyulnak az alsó papság azon tagjaival szemben is, akik védik a népet. Mindezzel azonban nem érnek célt, mert a parasztság csak még bizalmatlanabbá válik az ellenforradalommal szemben, csak még szívósabban ápolja 48 jobbágyfelszabadító hagyományait és kitart a 48 szellemében őt támogató értelmiségiek mellett.

A néphez hű plebejus értelmiségiek mellett megtaláljuk a néppel szembe forduló kizsákmányoló értelmiségit is, a nép ellenségét, aki birtokos mivelében a parasztságot el a népet. Jordás István ügyvéd pomázi és kálazi birtokán a majorsági zselléreket robot teljesítésére akarja kötelezni. Grocsánszky János körzeti bíró a két község összes zsellerei előtt kihirdette, hogy kötelesek a robotot teljesíteni, vagy robot helyett minden egyes robotnapért egy bécsi értékű forintot fizetni. Ez évi 18 forintot jelentett volna, amire a házas zsellérek kötelesek, lévén szolgálatuk évi 18 robotnap. Követelte továbbá a földesúr az 1848 óta elmaradt robot vagy megváltási összeg teljesítését és keményenként évi 1 forint adót. A parasztságot felháborította ez a követelés. Előadták azt is, hogy a szomszéd községek lakói azzal fenyegették meg őket, hogy agyonverik őket, ha teljesítik a robotot.¹²

Parasztságunkat tehát nem elégítette ki a 48-as rendezés és iparkodott visszaszerezni a feudális korszakbeli földrablás miatt elveszített földjeit is, hogy megszabaduljon a feudális kötöttségektől. Ezt igazolja pl. az is, hogy 1852-ben Zsadány községben három községi bírót és 25 parasztot, Nádason 20 parasztot tartóztattak le a csendőrök amiatt, mert megtagadták a tized teljesítését.¹³

Parasztok és urak porében a földesurak osztálybírósága és a nagybirtokosok közreműködésével irányított magyarországi kormánysszervek mindig a paraszt ellen döntöttek. Osztályérdekeik védelmében jogi formák

¹⁰ O. L. G. 1852—26 137.

¹¹ O. L. G. Pr. 1852—10 572.

¹² O. L. G. 1851—10 809.

¹³ O. L. G. Pr. 1852—1927.

palástja mögé bujva védték a földrablásokat, gondosan óvták a feudális csökevényeket és biztosították a kizsákmányolók számára az ezzel kapcsolatos szolgáltatásokat. A bécsi kormányhatóságok egy részében Bachnak polgári fejlődést előmozdító politikája érvényesül. Ennek a résznek a nézete azonban nem mindig azonos a Magyarországon működő és a feudalizmus érdekeit képviselő kormányhatóságokéval. Legalábbis úgy tűnik, mintha Bach-kormány 1853 előtt, bizonyos mértékben, a feudalizmus gátjainak eltakarításán fáradozott volna, a kapitalizmus útjának megtisztításán. 1851-ben ugyanis a belügyminiszter egyik leiratában azt tanácsolta Geringernek, hogy Onga borsodmegyei községnek engedje át a földesúr a község által használt földet olcsó megváltási összeg fejében. A magyar hatóság iparkodjék az átengedésre rávenni a földesurat, ahelyett, hogy robotra kényszerítené a parasztokat. A község egyébként azt állította, hogy a három évi robot- és tizedhátralék térítésére vonatkozó követelés jogtalan, mert Onga 20.000 holdnyi körzetéből 331 hold a községé. Ezt a földet is majorsági föld üriügyn akarja tőlük kisajátítani a földesúr. A pesti kerületi főispán azonban a szolgabíró jelentése alapján úgy találja, hogy a parasztok kérése alaptalan és azt el kell utasítani.¹⁴

Bécs a szabadságharc után iparkodott a Mária Terézia kora óta folytatott parasztpolitikát követni és magát a magyar urakkal szemben a parasztok védőjének feltüntetni, hogy így a gyarmatosítókkal szemben 48-ban kialakult egységfrontot megdöntse, a parasztságot leválassza és maga mellé állítsa. Ilyen agítáció nyomát mutatja Isztáncs zemplénmegyei község lakóinak panasa is. 1850-ben Geringernél felszólalnak Apremont gróf ellen, aki — mint írják — állítólagos majorsági földek után robotot követelt, megtagadta tőlük a faizást és megvonta tőlük a közös legelő használatát, hátralékos szolgáltatásaikat pedig behajtja rajtuk. A parasztok, képviselőik: Mitro András, Danyó János és Begalla György útján védelmet kérnek a helytartótól a „Kossuth-i szellemmel átitatott tisztviselők ellen“, akik a császárhű parasztokat üldözik. A vizsgálat megállapítja a panasz alaptalanságát, mert a szóbanforgó telkek valóban majorsági jellegűek, a faizási jog gyakorlása már 25 évvel ezelőtt megszűnt, a legelőt pedig nem vonták el tőlük.¹⁵

III.

Az 1853. évi úrbéri pátens.

Az állandó mozgalmak nyomása a kormányt általános intézkedés megtételére szorítja. Első lépés volt e téren az ősiséget eltörlő 1852. évi rendelet. Ugyanígy elsősorban a tömegnyomásnak szüleménye az 1853. március 2-án kiadott úrbéri pátens is, amelynek kiadását a magyarországi földbirtokok kapitalizálódása is szükségessé tette. Ez lett hivatott az összes rendezetlen kérdések elintézésére, persze a földesúri érdekek sérelme nélkül. Ebben a szellemben készült is el a pátens, amely nem rendezte a döntő problémákat, hiszen nemhogy a nagybirtokot nem osztotta fel, hanem csekély kivétellel még a feudális maradványokat sem számolta fel. A pátensről általában elmondható, hogy részben a 48-as állapotokat rögzíti, fenntartva annak hiányosságait és változatlanul hagyva a szerződésesek, majorsági zsellérek helyzetét. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy az úrbéri pátens az ellenforradalom rendszabálya volt. *Elrendeli* viszont a *legelő-, erdőelkülönítést és tagosítást és ezzel széles kaput tár az újabb, de*

¹⁴ O. L. G. 1851—14 256.

¹⁵ O. L. G. Pr. 1752—8460.

már kapitalista termelőviszonyok között lefolyó és a kapitalista termelésre való áttérés céljából történő földrablásoknak, az *eredeti tőkefelhalmozás ezúton való folytatódásának. Az úrbéri pátens a földrablások vonatkozásában alapjában előmozdítja a mezőgazdaság tőkés fejlődésének útját, ugyanakkor azonban a feudális maradványok egész fölmegének fenntartásával gátolja is azt.* Gyarmatosító állam rendszabálya, amely államnak nem érdeke a gyarmat korlátlan kapitalista fejlődése és többek között a tőkés fejlődés ütemének fékezése miatt is szívesen fenntartja a magyar birtokososztály érdekeit szolgáló feudális maradványokat. A parasztság tömegeire azonban mindkét oldálnak közös a hatása: helyzete még az eddiginél is súlyosabbá lesz.

Az úrbéri pátens a *majorsági földek két kategóriáját* különbözteti meg.

Az egyik az *ú. n. cenzusos föld.* Ezt a földesúr írásos vagy szóbeli megállapodás alapján meghatározott évi szolgáltatások (termény, munka, vagy pénz) fejében örök használatra átengedte a családnak, vagy legalábbis a család férfiágának kihalásáig. Ezeket a földeket a földesúr vissza nem veheti, de a megállapodás szerinti szolgáltatásokat a földet használók kötelesek továbbra is teljesíteni. A szolgáltatásokat azonban meg lehet váltani.¹⁶ (19. §.) *A másik a volt jobbágyok által használt olyan majorsági föld, amelyet csak ideiglenes haszonbérleti, vagy zálogolási szerződés mellett birtokolnak úgy, hogy majorsági természetük megmaradt és adóösszeírás alá nem vették őket. Ezek után a földek után járó tartozásokat csak a földesúrral történt megegyezés után lehet megváltani.* (20. §.)¹⁷

Az irtásföldek kérdését a 9. §. úgy szabályozza, hogy ha valamely irtásföldet úrbéri telekhez csatoltak; a) létfenntartás céljából adták át a jobbágyoknak, vagy b) az irtásföldön élőknek egyéb birtokuk nincs; c) vagy, ha örökös szerződés fejében kapták a földet, akkor ezek a földek nem vehetők vissza. Az úrbéri telekhez csatolt irtásföldeket, kivéve azonban a többi földek után járó szolgáltatásokat, a föld birtokosainak meg kell váltani. Minden egyéb irtásföld — ha ezt külön szerződés nem akadályozza — visszaváltható.¹⁸

A faizási jog rendezése szintén életfontosságú kérdés volt a felszabdult jobbágyság számára. A nyílt parancs elrendeli, hogy ahol azelőtt is megvolt a jobbágyok erdőhasználata, ki kell számukra hasítani a haszonvételnek megfelelő területű erdőt. Nyolc zsellérnek egy egész teleknek megfelelő erdőilletőség jár. Egy telekre azonban 2 holdnál (1200 négyszögöles) kisebb és 8 holdnál nagyobb terület nem szabható ki. Ha azonban az eddigi haszonvételt másképp el nem lehet érni, akkor a telkenkinti erdőilletőség 12 holdig terjedhet. Ügyelni kell arra is, hogy a jobbágyok számára a faizás folytonos gyakorlására alkalmas erdőrészeket hasítsanak ki. A haszonvételek végső rendezéséig azonban az eddig járó, viszontszolgáltatásokat kell teljesíteni. A viszontszolgálat rendszerint bizonyos mennyiségű fa levágásában, összerakásában és elhordásában állt. Általában az egésztelkes jobbágy egy öl fát volt köteles felválni, összerakni és behordani az uradalom határán belül. A marhatartó házas zsellérek pedig, ha egynyolcad teleknél kisebb földjük volt, fél öl fát vágtak föl, de fahordásra nem voltak kötelesek.¹⁹

A nádlási haszonvételt a nádas mesterséges, vagy természetes kiszáradásáig az úrbéri pátens biztosította továbbra is a parasztok számára. Vagy évenként kap bizonyos mennyiségű nádat a paraszt, vagy a nádas egy kijelölt részét használhatja. A viszontszolgálatokat azonban teljesítenie kell. (40 kéve nád vágása és az uradalom területén belül kijelölt helyre elszállítása, az egy

¹⁶ Tóth: i. m. 123. l.

¹⁷ Tóth: i. m. 124. l.

¹⁸ Tóth: i. m. 83, 84. l.

¹⁹ Urb. pát. 10—15. §., Tóth: i. m. 92—95. l.

telekre jutó szolgálat. Ennek arányában teljesítenek a kisebbek.) A földesúr megválthatja a nádlási haszonvételt, akár úgy, hogy megfelelő mennyiségű nádat, vagy megfelelő területű nádat ad, vagy végül, hogy pénzt vagy egyéb egyenértéket, pl. tűzifát, legelőt ad a volt jobbágyoknak, beszámítva a jobbágyok szolgáltatásainak értékét.²⁰

A szőlődézsma tekintetében is meglehetősen zavarok uralkodtak. Az úrbéri pátens kimondja, hogy ha a szőlők úrbéri telek alkatrészeit képezik, akkor a jobbágy tulajdonába mennek át. Minden egyéb természetű szőlők után az eddigi szolgáltatások és adózások fennmaradnak, mindaddig, amíg ezt meg nem váltják. A földesúrtól haszonbérbe, zálogba, vagy ideiglenes szerződés mellett átvett szőlőkre ezek a rendelkezések nem érvényesek.²¹

A királyi kisebb haszonvételek közül csak a téglá-, mészegetés, kővágás, agyag- és fővénnyásás, a talpkereskedés és a mészárszéktartási jog gyakorlását szünteti meg a nyílt parancs, minden egyéb királyi kisebb haszonvételt fenntart.²² A boltnyitás jogát az 1859-es iparrendelet vonta meg a földesúrtól.²³

IV.

A „porosz út” a magyar mezőgazdaságban.

Most, mielőtt még a szorosabban vett tárgyra, a mezőgazdaság munkaszervezetében észlelhető feudális maradványok ismertetésére rátérnénk, éppen a feudális maradványok fennmaradásának megmagyarázása végett és azért, hogy világosan érthetővé váljék, miért volt kénytelen a magyar agrárproletariátus és dolgozó parasztság újabb feudális kötöttségeket magára venni a kapitalizmus korában, szükségesnek látszik a paraszti elnyomorodás különféle okainak és azzal kapcsolatban természetesen a parasztság osztályharcainak rövid ismertetése is.

„A magyar forradalom jobbágyfelszabadítása nem demokratikus, hanem felülről végrehajtott rendszabály volt”²⁴ és így a nagybirtokkal együtt fennmaradtak a feudalizmus egyéb maradványai is. Az úrbéri pátens ezen az állapoton lényegileg nem változtatott. Ebben a tekintetben Magyarországon hasonló helyzet volt az 1861-es oroszországi jobbágyfelszabadítás utáni állapotokhoz. Az is felülről végrehajtott rendszabály volt, azzal a lényeges különbséggel, hogy bár a tömegek alulról jövő nyomására jött létre, nem forradalmi úton született meg. Megegyezett azonban a két átalakítás abban, hogy bár mindkettő megszüntette a jobbágyságot, meghagyta a nagybirtokot és a feudalizmus egyéb csökevényeit. „A roboton alapuló gazdasági rendszert aláásta a jobbágyság megszüntetése... a parasztgazdaság elvált a földesúri gazdaságtól; a parasztnak lehetősége nyílt arra, hogy megváltás útján teljesen saját tulajdonává tegye a földet, a földesúrnak pedig arra, hogy tőkés gazdálkodásra térjen át,²⁵ — írja Lenin az 1861-es reform utáni oroszországi viszonyokról. Nagyjából ez a helyzet Magyarországon is. „A második ok, amely Oroszországban a tőkés rendszerre való azonnali áttérést lehetetlenné tette, abban rejlett, hogy a régi robotrendszer csak alá volt ásva, de nem volt véglegesen megsemmisítve.”²⁶ A magyar viszo-

²⁰ Urb. pát. 15. §., Tóth: i. m. 102—104. l.

²¹ Urb. pát. 17. 18. §., Tóth: i. m. 114. l.

²² Urb. pát. 23. 24. §., Tóth: i. m. 136. 137. l.

²³ O. L. Vhht. 1863—IX—22—26 796. szabályok.

²⁴ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság, Bp., 1948. 97. l.

²⁵ Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp. 1949. 183. l.

²⁶ Lenin: i. m. 184. l.

nyokra is áll az, hogy a robotrendszer sem volt megsemmisítve. Az úrbéri pátens egész sor esetben érintetlenül fenntartotta a robotrendszert. Ehhez a fejlődés során még újabb feudális megkötések járulnak. A mezőgazdaság kapitalista fejlődése a jobbágyfelszabadítás után kétségtelenül megindult nálunk is, de a nagybirtok létezésétől és a feudális maradványoktól korlátozott módon. Mindenekfölött befolyásolta azonban a kapitalizálódást a mezőgazdaságban is a gyarmati függés. A nagybirtok és egyéb feudális maradványok léte a polgári fejlődésnek két objektíve lehetséges útja közül, mezőgazdaságunk számára a porosz típusú út követését tette csak lehetővé.

A porosz úton haladó fejlődésnek a paraszti tömegekre nehezedő legnagyobb átka a nagybirtok létezése, amely fojtogató ölelésével fogja körül a paraszti birtokot és a fejlődés során zömében agyon is szorítja. A földnélküli paraszt, főleg a nagybirtok miatt, nem tud földhöz jutni, akinek pedig földje van, annak a lába alatt a kapitalizáló nagybirtokkal való versenyben s a feudális maradványok fojtogatása által súlyosbított helyzetben elporlad a föld, adósság terhe alatt semmisül meg és a parasztság tömegei válnak ezen az úton proletárrá.

Ebből az alpból következik „a robot formáinak végtelen sokfélesége“. A magyar parasztság is azért harcolt, hogy a föld az ő kezébe menjen át.²⁷ A parasztság törekvéseinek lényege, hogy megszüntesse a feudális latifundiumot és szabad földművelő réteget teremtsen. „A paraszt tömeg ösztönösen azért követeli a földet, mert elnyomják a feudális latifundiumok, de semmiféle csak valamelyest is pontos gazdasági elgondolásokkal sem kapcsolja egybe a föld átmenetét a nép kezébe. A paraszt mindössze azt a teljesen kiforrott, szenvedéseiből született, az elnyomás hosszú éveit megszilárdult követelést ismeri, hogy meg kell újítani, erősíteni kell, meg kell szilárdítani, ki kell bővíteni a kisgazdaságot, uralkodóvá kell azt tenni, — semmi mást. A paraszt előtt csupán az lebeg, hogy a földesúri latifundium az ő kezébe megy át... a parasztot a gazda ösztöne vezeti, akit zavar a középkori földbirtok mai formáinak végtelen elaprózottsága és az a tény, hogy lehetetlen a földet teljesen a „gazda“ követelményei szerint megművelni, ha a földbirtoknak ez az egész középkori tarkasága fennáll.“²⁸ „A (burzsoá) kisgazdálkodás küzd a (feudális) nagybirtok ellen.“²⁹ A parasztok a jobbágyfelszabadítás után... „a polgári tulajdon talaján akarnak harcolni a hűbéri tulajdon megszüntetéséért — magántulajdonba akarják szétosztani maguk között az elvett földeket“. A jobbágyfelszabadítás után fennmaradó nagybirtokos gazdaság nem tőkés gazdaság, az a hűbéri gazdaság csökevénye és következésképpen a földesurak kisajátításával a hűbéri gazdaság, nem pedig a tőkés gazdaság maradványai dőlnek romba“.³⁰ Ezek a lenini és sztálini szavak pontosan jellemzik a parasztság álláspontját. A felszabadult jobbágy valóban iparkodik megszerezni az általa használt föld, legelő, erdő, szőlő, stb. magántulajdonát. Ezzel egyidőben meg akar szabadulni a földesúr monopolisztikus földtulajdonából folyó szolgáltatásoktól és személyes függési kötelekektől is. Ezt tükrözték az eddig ismertett parasztt mozgalmi tények is. Alapvetően a földszerzés vezeti a parasztság küzdelmeit mindvégig. A nagybirtok létezése ennek áll útjában.

Az 1850-es években meginduló mezőgazdasági konjunktúra a zömében feudális technikával gazdálkodó földesurakat, de a jómódú parasztokat is földterületük kiterjesztésére ösztönzi. A földárak a magasba szöknek.

²⁷ Lenin: A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban. Bp., 1950 5—6. 13., 23. l.

²⁸ Lenin: u. ott. 97—98. l.

²⁹ Lenin: u. ott. 17—18. l.

³⁰ Sztálin: Művei I. k. 234., 235., 238. l. Bp., 1949.

200, 400, helyenként 600°-kal emelkedik a föld ára.³¹ A földbirtokosok és a parasztság felső rétege vásárol. A parasztság többségét tevő koldusszegény zsellérség és kisközségi szegényparasztság nem rendelkezik kellő anyagi eszközökkel a föld megvásárlására, s így a földért folyó vásárlási küzdelemben alul marad. Sőt a kapitalizmus behatolása folytán a gyarmati és a fennmaradó feudális kizsákmányolás terheinek „súlya alatt görnyedő paraszttömeg tönkremegy és gyakran maga is bérbe adja... földjét a „jól álló” gazdáknak. A maroknyi kisebbséget jelentő jómódú paraszttömeg paraszti burzsoáziává fejlődnek”.³² Már 1850-ből van adatunk arra, hogy „a jó gazdák elkezdik gyámoltalan vagy laza szomszédjaikat minden módon túlszárnyalni. Bérbe vesznek tőlük földdarabokat, előlegekkel teszik szolgálkákká ezeket, patriciátust képeznek emezekkel szemben”.³³ Ezt a tényt egyéb adatok sora bizonyítja.

Balatonfőkajáron földeladások „az eladósodott volt úrbérescek között, gyakrabban történtek, mint a közbirtokosok között”. Lepsényben a „kis házasok itt ritkán szerezhetnek földet, mert nincs pénzük”. Enyingen „a múlt szűk esztendő (1850-es évek eleje) és terhes fizetések nagyon megszorították az eladó földek számát, melyek többnyire negyedtelkenként jönnek áruba s ismét telkes gazdák által vásároltatnak meg több gyermekek számára; mert itt jómódú házas zsellérek nincsenek. Ezért azok nem hogy földet szerezhetnének, sőt a magokét is sűrűn adogatják”.³⁴ Siklóson „az eladások azonban igen gyakoriak, mind a mellett kis házasok ritkán tesznek új vételt sőt régi birtokaikat leggyakrabban ők adogatják”.³⁵ Malackán „az eladások bár gyakran fordulnak elő: de a régi kis házasok pénztelenségök miatt birtokot nem szerezhetvén, e vidéken a napszámosok száma szaporodóban van”.³⁶ Szegvárott a föld ára az „úrbérfelszabadulás óta az azelőtti árhoz képest ötszörösen emelkedett. Eladások igen gyérek és e két ok idézi elő, hogy zselléreknek földbirtokhoz jutni még csak kilátások sem lehet”.³⁷ Mezőkövesden „zsellérember nem tud földbirtokhoz jutni, sőt azok közt az elszegényedés észrevehető, időnkint szaporodik számuk”.³⁸ Kabán „az eladás gyakori s ügylátszik a földtelen emberek száma szaporodik”. Sarkadon „bár gyakran fordulnak elő eladások, a volt kis házasok nem igen szerezhetnek birtokot, azért, ámbár irtásföldek vannak kezeiken, növekszik a napszámából élők száma”. Nagylakon „eladások bár gyakoriak, a volt kisházások nem képesek telekfeldhöz jutni s a napszámosok száma szaporodik”.³⁹ Gyulán „a kisebb paraszt földesgazdák szegényednek inkább, mintsem vagyonosodásban előrehaladnának”.⁴⁰ Bács megyében Piroson „eladás nagyon ritka: hogy pedig régi kisházás ember vett volna földet, arra mostanában példát sem lehet felhozni”.⁴¹ „A nép birtoka egyes kezekbe összehalmoztatik, a köznép sebes előhaladással birtoktalanná válik”.⁴² A parasztság tehetős rétegei rávetik magukat a bérelhető földekre.⁴³ „A telkes gazdák még az uradalmaktól is vállalnak földet s a telkeseket sokszorosan felülmúló házas és házatlan zsellérség gyakran messze földre elmegy a sürgősb mezei munkával keresni be téli kenyerét.”⁴⁴

A jobbágyfelszabadítás után fokozottabb mértékben fejlődő árugazdaság, amelynek előrehaladását a mezőgazdasági konjunktúra még csak gyorsítja,

³¹ Galgóczy: i. m. 118., 132. l.

³² Lenin: Agrárprogramm 13. l.

³³ O. L. G. 1850—8802.

³⁴ Galgóczy 119. l.

³⁵ Galgóczy: i. m. 120. l.

³⁶ U. ott. 122. l.

³⁷ U. o. 126. l.

³⁸ U. ott. 128. l.

³⁹ Galgóczy: i. m. 130. l.

⁴⁰ U. ott. 131. l.

⁴¹ U. ott. 132. l.

⁴² Gazdasági Lapok (ezentúl G. L.) 1852. augusztus 29. A Gazdasági Lapokból származó összes adatokat Szabad György kartárs bocsátotta rendelkezésemre. Szíveségét ezúton köszönöm meg.

⁴³ Ditz Henrik: A magyar mezőgazdaság. Pest., 1867. 84., 85. l.

⁴⁴ G. L. 1852. március 21.

behatol a parasztság legszélesebb tömegeibe, fokozott ütemben folytatja már 48 előtt megindult bomlasztó, rétegező tevékenységét. Ennek során már az 50-es években megindul a föld a dolgozó parasztság lába alatt és megkezdődik felhalmozódása a parasztság elenyésző kisebbsége, a kulákság kezén. Egyre növekszik a bér munkára utalt nincstelen, vagy kevésföldű mezőgazdasági dolgozók száma, miközben a telkes gazda kihasználva a konjunktúrát, zsírosodik. Vásárol és csillapíthatatlan földéhségével magasba hajtja az árakat. Ezenkívül pedig minden lehető alkalmat felhasznál arra, hogy földbérlethez jusson. Számára a földbérletnek Lenin által megfogalmazott kétféle — egymással ellentétes — értelme közül csak egyik értelme van t. i. „A gazdaság hasznot-hajtó kibővítését jelenti.“⁴⁵

V.

Az újabb földrablások és az azokkal kapcsolatos parasztmozgalmak.

Az agrárproletariátus tömegei, továbbá a földéhes, földhöz jutni nem tudó, sőt földjéből egyre jobban kiszoruló szegény- és középparasztság elnyomordása gyors ütemben folyik. Sorsuk csak súlyosbodik azért, hogy a használatukban levő földek, erdők, legelők stb., tagosítás, legelőelkülönítés, irtásvisszavétel formájában elraboltnak tőlük.

Mindezeknek a kapitalista termelési módra való áttérés céljából történő földrablásoknak széles kaput tárt az 1853. évi úrbéri patens 16. §-a. Ez kötelezővé tette a legelőelkülönítést, de nem szabta meg holdszámában a legelőilletőség szélső határait és így a visszaélésekre tág tér nyílt. Lássunk néhány példát.

Nagy-Benna Gömör megyei község az úrbérrendezés következtében 111,5 hold maradványföldet veszített el 1861-ben.⁴⁶ (Szalóky János és más rozgonyi lakosok 1862-ben panaszolták a visszaállított helytartótanácsnak, hogy a tagosítás alkalmával csaknem minden birtokukból kiszorultak, mégis úri és községi szolgálatra kényszerítik őket. Kéri tehát az úri szolgálat alóli felmentésüket.⁴⁷ A birtokosztály érdekképviseleti lapja, a Gazdasági Lapok is kénytelen volt megállapítani, hogy a tagosítás és legelőelkülönítés földrablást jelent. „Ahol a tagosítás nem barátság, hanem per útján jött létre, ott az többnyire kedvezőtlenül üt a volt jobbágyok részére.“⁴⁸ Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy ahol megegyezés jött létre, az előnyös volt a parasztságra. Sennyey Pál báró, híres konzervatív főúr és a bodrogközi Bély község közt létrejött megállapodás szerint, az irtásföldek felét visszaadták a földesúrnak, a kuriális telkesek pedig, külső telkeik felét visszaadván, a másik fele örökbirtokban náluk marad.⁴⁹ A magas klérus egy lépéssel sem maradt el a földrablásban a reakciós főurak mögött. A kalocsai érsek és Kalocsa közötti megváltási egyezségben benne volt, hogy míg a község legelőjét 48 előtt az érsek és a jobbágyok közösen használták, most a 4500 holdnyi terjedelmű legelő egynegyed részét át kellett adniok az uradalomnak és le kellett mondaniok a faizásról is.⁵⁰ A veszprémi püspök és a különböző balatonvidéki községek közti „megegyezés“ sem fest másképp. Az uradalom a jobbágykézen lévő földek legnagyobb részét irtásföldnek, tehát nem úrbéri természetűnek

⁴⁵ Lenin: Kapitalizmus 190., 191. l.

⁴⁶ O. L. V. Htt. 1861—XXIII.—Urb. 362 (1). 11 740.

⁴⁷ O. L. V. Htt. 1862—II—XI—56 674. v. ö. még G. Pr. 1853., 11 790. és G, 1853—351, és 8537, stb.

⁴⁸ G. L. 1862. VI. 30.

⁴⁹ G. L. 1856. XI. 20.

⁵⁰ G. L. 1856. IV. 3.

jelentette ki. Ez persze nem volt igaz. A nagy nehezen létrejött megegyezés szerint a földek egyharmada, ill. helyenként fele lett az uradalomé.⁵¹ Zichy gróf Seregélyes mezőváros kúriális nemeseinek „kegyesen“ (így!) megígéri, hogy hat teleknyi földet ezután is engedélyez nekik az eddigi cenzus mellett.⁵² Sina Simon báró Kerepes község 461 holdnyi irtványföldjének felét veszi el.⁵³ A veszprémi káptalan Kisfalud, Balatonkisszőlős és Balatonfüred községekre olyan megállapodást kényszerít rá, hogy az irtásföldek egyharmada maradt a volt jobbágyok kezén, míg kétharmada a káptalané lett.⁵⁴ A nádasdladányi uradalom 1860. április 14-én olyan megállapodást kényszerít volt úrbéreseire, hogy megvonja tőlük a faizási jogot és helyette telkenként 2½ hold rétet ad, ami az úrbéri pátens nyilvánvaló megsértése, hiszen az erdőjárandóságként kiszabott minimális erdőterület helyett ugyanolyan területű rétet kaptak, ami sokkal értéktelenebb az erdőnél.⁵⁵ A parasztság kiszolgáltatottságának jó példája a nádasdi uradalomnak a nádasdladányiakkal 1866. január 23-án kötött olyan értelmű szerződése, amely szerint a felek egyenlő értékű földet cserélnek el, de a parasztok ráadásaként még 100 ingyen nap-számot is kötelesek szolgálni.⁵⁶

A legelőelkülönítés, tagosítás általában az egész parasztságra nézve súlyos következményekkel járt. Különösen sujtotta azonban a legszegényebb tömegeket, a zsellérséget, amely alig, vagy semmi legelőt nem kapott, mivel a legelőelkülönítés során a legelőrészt a parasztság kezén lévő földmennyiség arányában osztották ki. Így természetes, hogy a kis- vagy semmiféle földű zsellérek nagyon kevés, rendszerint semmi legelőt sem kaptak. Kénytelenek voltak tehát csak kevés állatot tartani, vagy egyszerűen megválni állataiktól. Ez viszont azt eredményezte, hogy elvesztették fuvarozási, vagy bérnyomtatási lehetőségüket. „Mióta hazánkban... a tagosítások nagyobb részt bevégeztettek, melyek után a zsellérek lovakat nem tarthatván, gabnánk elnyomtatása végett a telkes gazdákra szorultunk.“⁵⁷ Ecseri Lajos is megállapítja, hogy az Alföldön általában a birtoktalanokat a közlegelők felosztásakor mindenütt kizárták a legelőhasználatból.⁵⁸

A földrablások tehát igen számos esetben a paraszti gazdaság üzemének tönkremenését jelentették, mivel a földesúr az alapvető termelőeszköz, a föld, a legelő stb. részleges megvonása révén gyakran betört a parasztgazdaság szükséges termékébe. Ugyanakkor a parasztság módosabb rétege, ha bizonyos fokig károsult is a földrablások folytán, lényegesen kedvezőbb helyzetben került ki belőle, mint a dolgozóparaszti és agrárproletár tömegek.

Természetes, hogy a földrablásokat a parasztság nem nézte tétlenül. Egyre élesebbé és úgyszólván állandó mozgalmakban harcol sorsának további rosszabbodása ellen. Ezek a megmozdulások kellő megszervezettség és vezető osztály híján elszigeteltek maradnak és az uralkodó osztály erőszakszerve sorra leveri őket. Ennek ellenére mindannyiból világosan kiolvasható az a már többször említett törekvés: 48 szellemében megszabadulni a feudális terhektől és tulajdonul megszerezni az eddig használatlanul bírt földeket.⁵⁹ A mozgalmak az úri terhek eltörlése céljából, a földek jogtalan elvétele vagy földek szerzése miatt törnek ki. Girált, Ferencvágás, Lucska, Kükemező, Kapi,

⁵¹ G. L. 1856. IV. 10.

⁵² Vasárnapi Ujság 1856. 22. sz.

⁵³ G. L. 1854. II. 5.

⁵⁴ G. L. 1857. II. 26.

⁵⁵ Nádasdi Lt. okiratok IV. Nr. 982.

⁵⁶ L. Nád. Lt. okiratok IV. Nr. 992.

⁵⁷ G. L. 1860. VI. 28.

⁵⁸ Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság, Bp., 1898. 44., 45. l.

⁵⁹ Vhtt. 1862—II—11—56 681.

Keczerpálvágás, Karácsonymező, Kálnás, Zsálmány, Luzsánka, Matovecz, sárosmegyei községek házas és házatlan zsellérei 1862-ben úri terheik alól való mentesítésüket kérik. A vizsgálatra kiküldött alispánt a szolgabírákkal együtt ellenségesen fogadják és kijelentik, hogy „ők azon naptól kezdve az úri munkákat teljesíteni nem fogják.“ A hatóság erre karhatalmat kér a vizsgálat lefolytatásának biztosítására, amit meg is kapott.⁶⁰ Gyurcsánszky Károly kolcshosszúmezői birtokos szintén karhatalommal akarta kuriális zselléreit úri munkára kényszeríteni.⁶¹ Putnok mezőváros több lakosa 1863-ban megtagadta a szőlődézmát és a taksát. A mozgalmat Feledi András nevű ottani lakos vezeti, aki kijelenti: „eddig adtam, de ezentúl nem szolgálok, sem dézsmát nem adok, bármi történjék is.“ Erre lefoglák, mire a tömeg kiszabadítja. Többen hajlandók fizetni, le Feledi és néhány társa nem. Erre őket lefoglalják és átadják a kassai katonai törvényszéknek. Az így megfélemlített otthonmaradottak megfizetik a szolgáltatásokat. A parasztság elégedetlensége azonban a feudális szolgáltatások miatt ezzel nem csillapodik le. 1863. október 19-re virradó éjjel Dapsay Gusztáv közbirtokossági igazgató udvara végén álló széna-szalmakazlat több helyen felgyújtották, 1350 q széna, 275 kereszt szalma, számos gazdasági épület, és gazdasági eszköz, valamint 20 gyümölcsfa égett le. Több dézsmást gyujtogatás miatt letartóztattak.⁶²

VI.

A parasztság elnyomorodásának okai. — Menekülési kísérletek a válságból.

Összefoglalva a parasztság elnyomorodásának okait, világos, hogy a nagybirtokok létezése kettős értelemben is rombolta a paraszti kisüzemet: 1. a nagyüzem verseny révén; 2. földrablások, valamint a paraszt földhözjutásának, terjeszkedésének meggátolása útján. Az első a kapitalizmusra, a földrablás pedig a kapitalizmust megelőző, annak előfeltételeit megteremtő korszakra jellemző. Ezekhez járult még: 3. a jobbágyság következtelen felszámolása miatt a feudális csökevények további fennmaradása, mindenekelőtt pedig 4. a gyarmati helyzet, amely közvetlen formában a parasztságra nehezedő különösen súlyos különböző adók, illetékek, stb. képében, közvetve pedig azáltal, hogy aelső piac korlátolt mértékű kifejlődése miatt gátolta a mezőgazdaság normális ütemű kapitalizálódását. E négy tényező együttevve okozta a parasztság elnyomorodását. Alapvető azonban a nagybirtok létezése és a gyarmati függés volt.

A parasztnak segítenie kell magán, ha nem akar a szó szoros értelmében véve elpusztulni. Ennek a legkétségbeesettebb, legvégsőbb módja, hogy másutt próbál megélni: kivándorol. Lukov és Krizse község lakóinak fele a község papjainak tanúsága szerint részben éhínség, részben a Szerbiába való tömeges kivándorlás folytán a felére csökkent.⁶³ A paraszt azonban a kivándorlás eszközéhez csak legvégső esetben nyúl. Hazájában akar megélni és földet szerezni. Megkísérli, hogy telepítési akciók útján jusson földhöz.

Allami telepítések és kivándorlás.

1858. december 23-án a 242. sz. birodalmi törvénylapban rendelet jelent meg, amely lehetővé teszi, hogy a felvidéki túl népes területekről telepítsenek át embereket kincstári birtokokra. Az akció lebonyolításával a kincstári bir-

⁶⁰ V. Htt. 1862—II—11—45 276.

⁶¹ V. Htt. 1863—II—11—5315.

⁶² V. Htt. 1862—II—11—65 070.

⁶³ O. L. G. Pr. 11 790. A telepítésekkel kapcsolatos összes adatokat Ledrer Emma bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is megköszönöm.

tokokat kezelő osztrák nemzeti bank foglalkozott. Különösen nagy roham indult meg a kincstári uradalmakra való áttelepülésre az 1863-as aszály évében és utána. A gönci és szikszói járás lakói is át akarnak települni, mely lakosságot „az izgatók incselkedései s az ily folyamodás tételre és öszveírás eszközlésére haszonért és kicsikart díjazás melletti sürgetésre ösztönöz még jobban felfokozta — az ily izgatók ellen törvényszéki eljárások már folyamatba is tétettek” — „az ily folyamodásokra teendő vizsgálatok és tárgyalások még inkább megerősítenék a telepítési és elvándorlási kívánságot. még más részről vágyaik elutasítása esetében a megyei tisztviselők elleni bizalmatlanságot ébresztené fel s ez az izgatók által is fokoztatnék, s ezen által a közigazgatásnak békés és rendes folytatása nem csak szerfelett megnehezítettetnék, de félni lehet, ne hogy oly ingerültséget idézne elő, melynek árja talán a közbátorságot is fenyegetné“ ... A főispáni helytartó éppen ezért igyekszik, hogy „a felébredett hiú reményei ezen folyamodóknak lehangoltságáé és az izgatók megfenyítettessenek.“

Burita, Berény, Batka Fancsal, Kiti, Szend, Gibárd, Encs abaújmegyei községek lakosai a mezőhegyesi kincstári birtokra kérik telepítésüket, 1864-ben, mivel értesültek arról, hogy a birtokot kezelő Osztrák Nemzeti Bank a telepítési rendelet alapján oda telepíteni akar. A bank azonban elhatározza, hogy többet nem telepít és az eddigi telepeket is felosztatja.⁶⁴

A bank szándéka csak lassan megy át a köztudatba és addig a szegény-parasztság különböző helyekről próbál elmenekülni olyan területekre, ahol földhöz juthat és megélhet. Szarvas Péter, Kolb Ádám, Rózsa Péter balmazújvárosi lakosok számos társukkal együtt más vidékre szeretnének áttelepülni. Kérvényükben előadják, hogy helységük 10 000 lakost meghaladó népességének $\frac{4}{5}$ része földbirtok nélkül van „mennyiben úgy a mindig növekvő államterhek ... (fedezésére), valamint saját lételünk fenntartására megkívántató szükségeseket is túlfeszített munkaerő kifejtése mellett, idegen határon csoda magasságra csigázott haszonbérletekből kénytelenítettünk beszerezni.“⁶⁵ Szóvat község települési kérvényében szintén előadja, hogy „a lakosság száma 3150 főnyi, határa 4539 hold. Ezen földmennyiség a lakosság felerésze kezében van, akik földjeiket napszámosok igénybevétele nélkül maguk munkálják.“ ... a másik fele birtoktalan és más vidékeken keresi kenyérét napszámmal.“⁶⁶ Lengyel Sándor mezőtúri lakos az összes odaváló zsellérek meghatalmazottja áttelepítést kérő folyamodványában elmondja, hogy a szegénység száma megszorodott, a város határában elég földje nincs, a férfinép kénytelen az egész országot bebarangolni, családjától távol kenyérkeresetet szerezni. 600 család megélhetéséről volt itt szó.⁶⁷ A borsodmegyei Nagymihály község lakói közül az áttelepülni kívánókról szintén megtudjuk, hogy mind legfeljebb egy házzal és pár igavonó marhával rendelkeznek.⁶⁸ Mezőkövesd lakosai az 1863. évi aszály után, amely „a legtöbb község lakosainak kedélyére elkeseredéssel és az általuk lakott föld termékenysége iránti kétségeskedéssel hatván“ a visszaállított helytartóság szerint „alkalmat adott néhány nyugtalan kedélyű és a nép között élő egynek arra, hogy az 1858. év Dec. 23-án kelt legfelsőbb csász. rendeletet keresetforrásul felhasználják és a napszámból élő és általában szerényebb sorsú népet más, szerintük boldogabb

⁶⁴ O. L. V. Htt. 1864—IX.—6—4412.

⁶⁵ O. L. V. Htt. 1863—IX.—69 270. (telepítések feliratú csomó).

⁶⁶ U. ott. 1863.—31 132.

⁶⁷ U. ott. 1864 — $\frac{20\ 638}{9458}$ — III —

⁶⁸ U. ott. 1864 — III — $\frac{17\ 789}{57\ 990}$.

vidékre költözésre bírják“. Ezek/a gondolatok — szól tovább a jelentés — a napszámos $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{4}$ telkes és „különböző módon mostoha helyzetbe jutott munkásoknál fogékony alapra találván“ 21 000 holdon 9450 ember élvén, azaz kereken 2 hold jutván egy főre, a lakosság jelentős része át akar települni. A települni szándékozók $\frac{1}{3}$ -a egészen vagyontalan, $\frac{2}{3}$ -a pedig házzal és mellette legfeljebb pár darab marhával, legjobb esetben $\frac{1}{8}$ vagy $\frac{1}{4}$ teleknyi földdel rendelkezik, de mindannyian általában napszámából élnek.⁶⁹ Kisoroszi község lakosai a Sina, Pejácsevics és Csekonics-féle birtokok elviselhetetlen nyomása és a birtokon uralkodó súlyos munkaviszonyok miatt akarnak előmenekülni 1864-ben más vidékre.⁷⁰ Ezek az adatok mind az 1860-as évekből, főleg az 1863. évi nagy inség utáni időből származnak, amikor a parasztság gyors ütemben folyó elnyomorodásához az inség elviselhetetlen teherrel járult hozzá. E néhány adatból is kiderül, hogy dolgozó parasztságunknak az 50-es évek elején már meglévő válsága a 60-as évekre már alaposan kimélyül. A kapitalizmus behatolása következtében az imént ismertetett adatok tanúsága szerint is a parasztság nagy tömegei válnak proletárrá és újabb tömegek indulnak el a proletárosodás útján, amelyet csak még gyötrőbbé, kínosabbá tesz az eredeti tőkefelhalmozódás folytatódásának, a gyarmati függés és a feudális maradványok terheinek rájuk nehezedő súlya. A parasztság helyzetére jellemző, hogy milyen feltétellel próbáltak egyes telepítési vállalkozók telepéseket szerezni. Zárfi és Alfasa bulgáriai kereskedők ugyanott fekvő birtokaikra Torontál megyéből kívánnak 2—300 földmunkást és iparost letelepíteni. A telepítési feltételek, amelyek a vállalkozók szerint „biztosított jövedelmet jelentenek a lehetőséghez képest, jó megélhetés mellett“ a következők: soha földbirtokot nem szerezhetnek, hanem mint munkások kapnak készpénzbért, vagy pedig részesedést az aratásból. Nem kell személyes szolgáltatást adniok, de a földadót nekik kell fizetniök és a tizedet is nekik kell viselniök.⁷¹ Kétségtelen, hogy ez csak egyetlen adat, de az a tény, hogy valaki ilyen kiuzsorázó feltételekkel elő mert állni és remélte, hogy lesz ember, aki még így is kapható a munkavállalásra. Beszédesen mutatja paraszti tömegeink nyomorúságos helyzetét már az 1860-as évek közepén többek között az is, hogy igen sok, még földdel rendelkező parasztot földje eltartani nem tud és bérmunkára szorul. Inség idején bekövetkező munkahiány pedig egyenesen éhhalálra ítéli.

Az elnyomorodás méreteit mutatja a mezőgazdasági munkások egyre növekvő száma is. 1857-ben, tehát a gabonakonjunktúra kellős közepén, 1 651 680 a földnélküli munkások száma. Ez a szám 1870-ben már 3 019 650-re emelkedett fel nők nélkül, ami tisztán mutatja az elproletárosodás tényét.⁷²

VII.

A „ledolgozási rendszer“.

Nem vitás, hogy az állami telepítések útján a kérdés nem volt megoldható, mivel a kormányból a legcsekélyebb hajlandóság is hiányzott, hogy megfelelő terjedelmű földet bocsásson az agrár-, félproletárok- és elszegényedő kis- és középparasztnak földhözjuttatására. A kivándorlás ekkor még

⁶⁹ V. Htt. 1864 — III — $\frac{667}{207}$.

⁷⁰ U. ott. 1864 — III — $\frac{4793}{1744}$.

⁷¹ U. ott. 1865 — III — $\frac{61\ 270}{22\ 560}$.

⁷² Eörsi Béla: Magyar mezőgazdasági válság 1931. Bp. 44. és köv. lapok.

szintén nem általános menekülési mód a pusztulástól. *A parasztság* részben a gyarmati korlátok között is szépen fejlődő iparban, részben a vasútépítésknél, vízszabályozásoknál, mocsárlecsapolásoknál keresett megélhetést, részben pedig — és az esetek többségében ezt az utat választotta — mivel a bér munka a rendelkezésre álló nagytömegű munkásközvet teljes egészében foglalkoztatni nem tudta, a megélhetésnek másik módjához nyult: *újabb feudális kötıtségeket vállalt*, hogy földhöz, házhoz, erdőhöz, legelőhöz, stb. juthasson és így tudta tovább tengetni életét. *Mindez azonban a dolognak csak egyik oldala.*

Másik oldalon a nagybirtok kétségtelenül iparkodik rátérni a tőkés termelésre, de ezt a gyarmati hitelviszonyok miatt nem tudja olyan ütemben véghezvinni, mint szabad országban fehetné. A nagy tőkészegénység a hitel-igényeket nem tudja kielégíteni. Az így kialakuló magas kamatláb nem teszi kifizetődővé a rendelkezésreálló kölcsönök igénybevételét. Messze elvezetné a tárgytól, hogyha most részletesen ismertetőnk a nagybirtok általános viszonyait, de szükséges, hogy legalább néhány szóval utaljunk a nagybirtok pénzügyi viszonyaira. A jobbágy megszűnt ingyenmunkája helyett munkakerőre és munkaeszközökre (gépek, igásállat) lett volna szüksége a nagybirtoknak, hogy át tudjon térni a tőkés gazdálkodásra. Tőkét az úrbéri kárpótlás lett volna hivatott adni. Minthogy azonban ezt elsősorban az ú. n. „gutgesinnt” nagybirtokosoknak, tehát a reakcióknak folyósították és „szegszerűen is keveset fizettek ki a szükséglethez képest, ez az út nem bizonyult kielégítő megoldásnak. 1850—1852 között mindössze 3 millió forintot felül fizettek ki előlegképpen az úrbéri kárpótlásra. Az úrbéri kárpótlásként kiadott földterhermentesítési kötvények teljes névértékben való beváltását 1852-ben kezdték el és a század végéig Magyarországon 230, Erdélyben 80 milliót fizettek ki. Talán mondanunk sem kell, hogy zömében a parasztság pénzéből. Hiszen az úrbéri nyiltparancs kibocsátása után minden adóforint után 15 krajcár pótdadót vetettek ki és ezt fordították úrbéri kártalanítás céljaira. Így azután a földbirtokosok jelentős része nem tudta megvárni, míg kötvényei beváltásra kerülnek és gyakran 20—25%-os veszteséggel adta el kötvényeit magánfeleknek. A pénzhiányt az sem oszlatta el, hogy az Osztrák Nemzeti Bank 1857-ben jelzáloghitel-osztályt állított fel Pesten és a magyar birtokosoknak jelzáloghitelt folyósított. Az egész hitelosztálynak 2 000 000 forint volt az alaptőkéje, amiből sok hitelt kapni nem lehetett. Kölcsönforgalma pedig az alaptőkéhez képest is elenyészően csekély volt. 1857: 6,4 millió, 1858: 23,1 millió, 1859: 32,4 millió, 1860: 35,7 millió, ami a szükségletet távolról sem fedezte, pedig tőkére szükség volt és a mezőgazdasági konjunktúra idején minden birtokos számára nyilvánvalóvá lett, hogy érdemes kapitalizálni, eltekintve attól, hogy a robot megszűnése következtében szükséges is volt. Ilyen körülmények között persze tág tere nyílt az uzsora működésének. A kamatláb törvényesen 10% volt, de a pénzhiány következtében általánosan 20—25—30%-ra emelkedett fel. Nem ritkák az olyan esetek sem, amikor a földbirtokosok még ennél is magasabb, 80—100%-os kamatot voltak kénytelenek fizetni. Az átlag — nagybirtok esetében — 20—40% között mozgott. A közép-, főleg a kisbirtokosok rendszerint 100%-on felüli kamatra kapnak csak pénzt. Ilyen magas kamatozású kölcsönök is hozzájárultak a birtokosok eladósodásához, tönkremenéséhez.⁷³

Mindez természetesen döntően megnehezíti a nagybirtok tisztán kapitalista gazdálkodásra való áttérését. Az egyes uradalmak leírásából tudjuk, hogy szép számmal történtek kísérletek a nagybirtok üzemének gépesítésére. Az 50-es évek végén és a 60-as években aránylag sok mezőgazdasági gépet

⁷³ Vargha Gyula: Magyarország pénzügyintézetei Bp. 1885. v. ö. még Nagy István: A mezőgazdaság Magyarországon az abszolútizmus korában. (1849—1867) Bp. 1944 24., 31. l.

hoznak be, de ez összevéve is elenyészően csekély ahhoz, hogy a nagybirtok gépesítéséről lehetne beszélni. 1862 elején már pusztán a Clayton-féle angol cséplőgépekből 201 db. dolgozott Magyarországon.⁷⁴ A gépesítés menetére jellemző Vidacs János üzemének fellendülése. 1859-ben már részvénytársasággá alakult, 400 000 forint alaptőkével, amelynek negyedrésztét maga Vidacs jegyezte le. Különösen a 60-as évektől nő meg a géphasználat, ami kétségtelenül a kapitalizmus előretörését jelenti a mezőgazdaságban, azonban még távolról sem jelenti azt, hogy a vázolt viszonyok folytán a kapitalista gazdálkodás teljes tisztaságában érvényre juthatott volna a nagybirtok üzemében.⁷⁵

„Így hát a tőkés gazdaság nem jöhetett létre azon nyomban... ennek folytán a gazdaság egyetlen lehetséges rendszere egy átmeneti rendszer volt, amely mind a robotrendszer, mind a tőkés rendszer jellegzetességeit egyesítette magában.”⁷⁶ Ez a dolog másik oldala.

Egyfelől tehát a vázolt viszonyok nyomására a dolgozók kényszerültek újabb feudális kötöttségek vállalására, részben azért, mert nem volt földosztás és a dolgozó parasztoknak vételre nem volt módjuk, részben mivel rendelkezésre álló munkaerejüket nem tudták eladni, részben pedig, s erről majd lesz szó, mivel kénytelenek voltak ragaszkodni a földhöz, és emiatt kellett vállalniuk újabb feudális kötelezettségeket. Ez a felszínen úgy jelentkezik, mintha a paraszt szívesebben vállalna feudális kötöttséget, mint bér munkát, csakhogy az azok fejében kapott földön maga gazdálkodhasson. A polgári történések csak ezt a felszínen jelentkező tényt vették észre.

A másik oldalon viszont a kizsákmányolók a gyarmati függés miatt nem tudtak megvenni a kínálkozó munkaerőből annyit, amennyi szükséges volt és ezért nyúltak az újabb feudális függési viszonyok létesítésének eszközéhez.

A parasztság helyzetét Lenin szavaival jellemezhetjük: „A tönkrement, elszegényedett kisparasztok milliói, akik a nyomor, tudatlanság és hűbéri csökevények igájában vergődnek, nem képesek másként élni, mint féljobbági függésben a földesúrtól, úgy, hogy saját mezőgazdasági felszerelésükkel legeltetési jog, legelő, itató, általában „föld”, tél idején kapott kölcsönök ellenében megművelik annak földjét, másrészt az óriási latifundiumok birtokosai nem képesek ilyen feltételek mellett másként gazdálkodni, mint a tönkrement szomszédos parasztok segítségével, mivel a gazdálkodásnak ez a fajtája nem követel tőkebefektetést, nem követeli meg az áttérést a földművelés új rendszereire... nem egyéb ez a jobbágyság továbbfejlődésénél. A kizsákmányolás alapja nem a munkás elválasztása a földtől, hanem a tönkrement paraszt kényszerjellegű földhöz láncolása, nem a tulajdonos tőkéje, hanem földje, nem a latifundiumok birtokosának felszerelése, hanem a paraszt ősi faekéje, nem a földművelés előrehaladása, hanem a régi hosszú évek óta begvapesedottság, nem a „szabad elszegődés”, hanem a leigázó uszora.⁷⁷ A különböző jellegű földeket munkaszolgáltatás fejében, ledolgozás ellenében vállaló paraszt rendszerint helyben lakik és némi kis gazdasága is van. „A juttatott föld nem egyéb természetbeni munkabérről. A juttatott föld ilyen esetekben... eszköz, amely olcsó munkáskezeket hivatott biztosítani a földbirtokos számára, de a szabad és a „felszabad” munka közötti különbség távolról sem merül ki a díjazás eltérő voltában. Óriási fontossága van annak a körülménynek is, hogy a munka ez utóbbi fajtája mindig feltételezi az elszegődő személyi függését a szegődtetőtől, mindig feltételezi

⁷⁴ Sevin Henrik: Fackétól a Hofherr gépig Bp. 1944. 92. l. További adatok: G. L. 1850. VIII. 4, VIII. 25, 1852. VIII. 15, IX. 12., 1853. XII. 18. 1853. VII. 24., 1855. XI. 15.

⁷⁶ Sevin Henrik: Fackétól a Hofherr gépig Bp. 1944. 98. l. 104. l.

⁷⁸ Lenin: Kapitalizmus, 184., 185. l.

⁷⁷ Lenin: Agrárprogramm 270., 271. l. 1. és 256., 257. l.

„a gazdaságon kívüli kényszer“ kisebb vagy nagyobb mérvű fennmaradását... anélkül, hogy a népességet egy vagy más formában lakóhelyéhez ne kötné... a ledolgozás mint rendszer nem volna lehetséges.”⁷⁸ Ezek a megállapítások érvényesek a magyar viszonyokra is.

Lenin a ledolgozás két alapformáját különbözteti meg: „1. olyan ledolgozásokat, amelyeket csak saját állatállománnyal és felszereléssel rendelkező önálló parasztgazda végezhet el, 2. olyan ledolgozásokat, amelyeket az a falusi proletár is elvégezhet, akinek semmiféle mezőgazdasági felszerelése sincs (pl. aratás, kaszálás, cséplés, stb.). Nyilvánvaló, hogy a ledolgozás első és második fajtája mind a paraszti, mind pedig a földesúri gazdaság számára ellentétes jelentőségű és hogy az utóbbi fajtához tartozó ledolgozások egyes átmenetet alkotnak a tőkés gazdaságba, amellyel egy sor teljesen észrevehető átmeneti fokozat közbeékelődésével egybeolvadnak.”... „A legtöbb birtokon a föld megmunkálását és a vetést, tehát azokat a munkákat, amelynek gondos elvégzésétől függ a termés, állandó munkásokkal végéztetik, míg a gabona learatását, vagyis azt a munkát, amelynél a kellő időpont és az elvégzés gyorsasága a legfontosabb, pénzért, vagy használati jogokért a környék parasztjainak adják ki.”⁷⁹

Amit Lenin az oroszországi viszonyokra vonatkozólag oly megkapó szavakkal leírt, az lényegében Magyarországra nézve is teljes mértékben helytálló. Valóban a szegényparasztság az, amely elsősorban láncolja magát a földhöz, hogy a nagybirtok és a jómódú parasztság nyomásával szemben fenn tudja tartani magát, mert kicsinyke és egyre jobban eldarabolódó földje nem elég pusztá megélhetésének biztosítására sem. Rajtuk kívül az elhelyezkedést találni nem tudó agrárproletariátus tömegei azok, amelyek föld, ház, esetleg csak munkaalkalom fejében is mint cselédek vagy szakmánymunkások magukra veszik a feudális kötöttségek bilincseit. A jobbágyfelszabadítás utáni években az agrárproletárság és dolgozó parasztság tömegei más lehetőséget fennmaradásuk biztosítására nem találnak, mint a különböző ledolgozási formák keretén belül újra és a viszonyok kényszere alatt saját elhatározásukból odakötni magukat a földhöz. A másik oldalon a földesurak a szükséges munkaerő biztosítása céljából iparkodnak minden eszközzel odaláncolni a földhöz a munkaerőt. A fejlődés során abban a mértékben, ahogy a bér munka tisztán tőkés formája, nevezetesen a munkára való szegődtetés ilyfajta egyre általánosabbá válik, főleg az első csoportba tartozó ledolgozási rendszer egyre inkább kiszorul a mezőgazdaság üzeméből és a nagybirtok vonatkozásában egyre inkább az idénymunkák elvégzésére korlátozódik. A falusi burzsoázia vonalán viszont tovább él a ledolgozás mindenféle fajtája.

1. *Kamat-ledolgozás.* Magyarországon is megtaláljuk a ledolgozási rendszernek mindazokat a formáit, amelyeket Lenin orosz viszonylatban felsorol. „Olykor a parasztok gabonát vagy pénzt vesznek kölcsön arra kötelezve magukat, hogy vagy az egész adósságot, vagy annak kamatát ledolgozzák. Ennél a formánál különös éleséggel ütközik ki a ledolgozási rendszer egyik általánosságban jellemző vonása, nevezetesen a munkára való szegődtetés ilyfajta módjának szolgaságba döntő, kiuzsorázó jellege. Olykor a parasztok „tilosba hajtásért“ dolgoznak (vagyis arra kötelezik magukat, hogy ledolgozzák a tilos legeltetésért rájuk kirótt büntetést), de dolgoznak egyszerűen „szívességből“, azaz ingyenesen, csupán az élelmezésért.”⁸⁰

Magyarországon ebben a vonatkozásban is teljesen hasonló a helyzet az orosz viszonyokhoz. A verebélyi járás több községében 1855-ben éhínség volt. „Számos gazdák 50—70 pft-on vettek az új termés rovására gabnát kölcsön, anélkül, hogy a házok aratásig liszttel el volna látva, sőt többen

⁷⁸ Lenin: Kapitalizmus, 193., 194. l.

⁷⁹ Lenin: i. m. 196. l.

⁸⁰ Lenin: Kapitalizmus, 188. l.

azok közül már második gabna-kölcsön végett is hasztalanul fáradoznak, mert a vagyonosabb rész még nagyobb kamat mellett sem hajlandó felebarátjának kezét nyújtani. Ezt a gabonaárat az egykori piaci árral összevetve 4—500%-os kamatláb az eredmény.⁸¹ A nehéz téli időkben pénzt, de rendszerint gabonát és egyéb élelmi cikket vettek kölcsön a megszorult parasztok a földbirtokosoktól és ezért kamat fejében bizonyos napszámra kötelezték magukat. Sokszor apróbb erdővásárlások vagy hasonló kisebb üzletek folytak le ilyen dologkamat mellett. A megszorult paraszt néhány véka babért vagy lisztért is kénytelen volt elkötelezni magát munkára.⁸² A hitelező, a földbirtokos vagy a kulák, egyes esetekben a kereskedelmi tőke, amely szintén gyakran használja fel az uzsora eszközeit. „... a szegényebb termelők között valódi hadjáratát látjuk a borúzerek féktelen zsarolásának a szegény ember munkaidején, kivált most adó executiótól is szorítatva, néhány forintért eladja egész termését is csak hogy a kellemetlen helyzettől megválthassa magát”.⁸³ Az uzsora egyik jelentős tényezője a parasztág elnyomorodásának. „A szegényebb sorsú osztály pedig fáradságának s földjeinek igen-igen kevés hasznát veheti; mert ami keveset földjei teremnek, az már régen nem az övé s a szegény jámbor csak azzal vigasztalhatja magát, hogy az mégis az övé lehetne.”⁸⁴

2. *A ledolgozás egy másik formája erdő, legelő, réthasználat fejében teljesített munkaszolgálat.* Batthyány Fülöp körmendi birtokán a parasztok rét és erdei legelők bére, valamint legelőhasználat fejében szántási munkákat teljesítettek az abszolutizmus korában.⁸⁵ Károlyi György aldebrői birtokán a haszonbérlők, többnyire egész községek, a birtokos földjén, legelőjén, szántó, szállító, ígás, vagy pedig kaszáló és gyűjtő kézi napszámokat szolgáltattak.⁸⁶

A már többször említett Krizse, Lukov, stb. községeket a réthasználat fejében kötelezte a bérlő egynapi kézirobotra minden fuvar széna után, amit a rétről maguknak hazaszállítottak.⁸⁷ Litke nógrádmegyei község lakóitól az uradalom a faizási jog gyakorlása fejében másfél öl fa fuvarozását követelte 1851-ben.⁸⁸ Az aradmegyei petrishegyi uradalom az abszolutizmus korában csak akkor volt hajlandó engedélyezni a parasztoknak a faizást, ha a községek szerződésben kötelezik magukat arra, hogy az ígával rendelkező parasztok három és fél öl fát szállítsanak ki a Maros partjára, a gyalogos parasztok három ölet készítenek elő szállításra, vagy 6 kézinapszámot szolgálnak. Még az egykorú forrás is megemlíti — noha a földesurak pártján áll —, hogy az aradmegyei sok erdőség „mellett is a községeknek talpalatnyi erdejük sincs.”⁸⁹ Kerván János, Ulicsni György és több Kende községbeli zsellér panasolja 1862-ben, hogy bár a tagosítás alkalmával a földesúrtól földet nem kaptak, mégis úri szolgálatra szorítják őket. Ezenkívül évi 12 ft-ot is kell fizetniök, továbbá 2 font lent is kell megfenniök a faizás fejében.⁹⁰ Varga Estók, Zseranszky és több szentpéteri zsellér Szirmay György sáosmegyei birtokán az úri szolgálat alóli mentesítését kérve elpanaszolja, hogy hetenként egyszer kapott tűzfiaért 12 napot tartoznak dolgozni és két köteg lent is kötelesek fonni.⁹¹

⁸¹ G. L. 1856. május 8.

⁸² Nagy István: i. m. 31., 32. l.

⁸³ G. L. 1862, X. 19. Tudósítás Egerből.

⁸⁴ G. L. 1859. aug. 25. Aradmegyei Tudósítás.

⁸⁵ Galgóczy: i. m. 371. l.

⁸⁶ U. ott. 385. l.

⁸⁷ O. L. G. Pr. 1853—11 790.

⁸⁸ O. L. Stt. Pressburg 1851—XIV—3124.

⁸⁹ G. L. 1858 augusztus 26.

⁹⁰ O. L. V. Htt. 1862—II—11—56 502.

⁹¹ U. ott. 1862—II—11—56 681.

3. *Lakóház és belsőség fejében teljesített robotmunka* is igen elterjedt. 1857 szeptemberében a hevesmegyei Felsőhuta (a mai Mátraszentlászló község) lakosai új szerződést kötnek a földbirtokossal, Almásy Gedeonnal. Ennek értelmében örökbirtokba kapják a házat, a belső telket, a kert földjét és a rétet, de a belső telek, ház, kert és faizás fejében évi 1 Ft-ot fizetnek, továbbá a földesúr tetszése szerinti időben 12 gyalognapot szolgálnak. A faizás csak száraz fából szabad nekik. A birtokukban lévő föld és rét minden holdja (1200 négyszögöles) után évi taksaként 1 Pft-ot fizetnek. Legelőbér fejében, tehén, ökör és ló darabjáért évi 24 P. krajcárral, sertés, juh, kecske darabjáért 5 P. krajcárral tartoznak.⁹² Általánosságban elterjedt a munkaerő biztosítása céljából, hogy a ház, stb. biztosítása fejében a zsellér a cenzuson kívül vagy ingyenmunkát teljesít, vagy kötelezi magát arra, hogy előre megszabott bérért végez el minden a majorságban szükséges munkát.⁹³ Az is előfordul, hogy a ház- és lakbér értékét készpénz helyett napszámban dolgozzák le a pénzszerűben szenvedő zsellérek, mint pl. a Gazdasági Lapok által említett esetben, amikor a majorsági zsellérek a belső telkek után fizetendő 10 Ft. ház- és lakbért napszámban dolgozzák le.⁹⁴

4. Az önálló gazdasággal és felszereléssel rendelkező szegény- és közép-parasztság tömegei fordultak ahhoz a megélhetési lehetőséghez, hogy *munkaszolgálat vagy napszám teljesítése fejében vállaltak földet*. Jakab János és több színnyei zsellér (Sáros megye) 1862-ben arról panaszkodott, hogy bár 1858-ban házukat és felsőtelküket tulajdonként kapták meg, a határban levő földek után évi 100 napot kell dolgozniuk.⁹⁵ Eszterházy Károly szeredi uradalmában a parasztok a kapott földek mindenegyes holdja után 30 nap gyalogrobotot voltak kötelesek teljesíteni.⁹⁶ Redl báró stancicsi uradalmában évenként árverésen adta ki bérbe a földjeit. A fizetség pénz, termék és napszám.⁹⁷ Zichy Ödön szentmihályi uradalmán a kapott föld fejében teljesítendő szolgálatok különfélék. Ha azonban csak munka fejében adták ki a földet, akkor holdanként 16–18 napi robotot kellett teljesíteni.⁹⁸ A Zichy-család egresi fehérmegyei uradalmán évente néhány száz holdat adtak ki a parasztnak bérbe. A feltételek: 1 hold 1400 öles földért 4½ hold takarmányföld, vagy rét lekaszását, megszántását s a takarmánynak behordásra való elkészítését kellett vállalnia. A behordást az uradalom végzi, ezenkívül a paraszt még egy pozsonyi mérőnyi csutás kukoricát is ad, továbbá két irtó napszámot az urasági földek konkolytalanítása céljából.⁹⁹ Horhy Mihály birtokán a földet ugyancsak munka fejében adták bérbe. 1200 négyszögöles hold földért 5 hold rét vagy takarmány kaszását kellett vállalni.¹⁰⁰ Ráckeresztúron 1 hold legjobb földért 16 kaszásnapszámot kellett teljesíteni.¹⁰¹ 1851-ből származik az a fehérmegyei tudósítás a Gazdasági Lapokban, amely elmondja, hogy a sovány földeket, hogy parlagon ne heverjenek, úgynevezett holdas napszámért osztják ki. „Boldog az az ember, ki ily földet kaphat, mert az ingyen van. Egy hold földért szolgál 6 hold rét kaszálást és gyűjtést... az idevaló ember napszamba semmi áron sem megyen, hanem holdas

⁹² F. M. 1939—30—86 571 és G. L. M. E. 1931—XXIII—457.

⁹³ Kun Emil: Sozialhistorische Beiträge zur Landerbeiterfrage in Ungarn. Jena, 1903, 132., 133. l.

⁹⁴ G. L. 1850. szeptember 22.

⁹⁵ O. L. Vhft. 1862—II—11—56 684.

⁹⁶ Galgóczy: i. m. 375. l.

⁹⁷ U. ott. 390. l.

⁹⁸ U. ott. 398. l.

⁹⁹ G. L. 1860. X. 25.

¹⁰⁰ U. ott. X. 25.

¹⁰¹ U. ott. 1860. XI. l.

földet erején felül is vállal.¹⁰² A tiszta ledolgozásnak ez a formája évről-évre megújítandó megállapodáson alapult.

5. A munkaerők tartósabb megkötését jelentette az ú. n. *telepítéses ledolgozás*, amikor a birtokos egész községeket is telepített, hogy biztosítsa magának a munkaerőt és föld juttatásával igyekezett a munkást helyhez kötni, a földhöz láncolni. Ezen telepítés a régiektől abban különbözött, hogy itt a települők földet nem kaptak, vagy igen keveset, mert az uradalmak nem jobbágyokat, hanem napszámosokat kívántak telepíteni. A nagy munkaalkalom folytán ezen munkásközségek lakossága rendkívül megnövekedett, azokból 3000—4000 lélekből álló népes községek lettek, de a vagyonszerzés lehetőségétől el vannak zárva. (Pl. Újkígyós határában az összes művelt föld 91%-a uradalmi, Dobozon 77%, Gyulaváriban 82%, Kétegyházán 62,5% Szénáson 98,5%, Sámsonon van 96%, míg 50 holdon alul Kígyós 9%, Szénás 1,65%, Sámson 2,93%, Kondoros 1,92%.

Más forrásból is tudjuk, hogy számos nagybirtok segített magán munkaerőhiányában mind az Alföldön, mind pedig a Dunántúlon, főleg Fejér megyében úgy, hogy bizonyos számú családot telepít a pusztáira. Ellátja őket lakással, pár hold földdel, juttat lovaiknak, marháiknak legelőt és a lakosság mindezért munkával fizet.¹⁰⁴ Coburg herceg pusztavacsi uradalmában 200 család települt meg új szerződés alapján. Kapnak fél hold földet, lakást putriban, tehát földbe vájt kunyhókban, fűtésül ágfát, feles földet 1—3 holdat, 20 négyszögölnyi zöldségeskertet és családonként 1—1 tehéntartást. Ennek fejében kötelesek, amikor csak a földesúrnak szükséges, napszámban dolgozni, napi 16—40 krajcárért. Összehasonlítás kedvéért említjük meg, hogy a napszámber ebben az időben átlagosan 1—2 Ft volt, néha pedig még ennél is magasabb. Világos tehát a földhözjuttatás kiuzsorázó jellege. A fenti munkákon kívül a telepések Pusztavacson az aratást is elvégzik a termék 1/10-éért és ígéretet kaptak arra nézve, hogy a „nemes herceg atyailag szándékozik gondoskodni, hogy a lakosság az eddig földbe fűrt putrik helyett lassanként földfeletti házikókat nyerjen”.¹⁰⁵ Zichy Ödön gróf fejrmegyei kishöröcsöki pusztáján 3500 holdból 123 holdat szántak telepítésre. Ezt a részt a többtől csatorna választja el. Eddig hasznavehetetlen terület volt, sárrétnek nevezték és híd köti össze az uradalom többi részével. Minden család 6½ holdat kapott és ezen két év alatt egy, az uradalom mérnökei által kidolgozott terv szerint, házat kell felépítenie. A földet a földbirtokos 20 évre engedi át és ha visszaveszi 200 Pft-ot fizet a javítások fejében. Minden család 15 hold takarmányt kaszál le ingyen és a szükséghez képest 50 napszámot szolgál le előre kikötött bérért. A Gazdasági Lapok, amely erről beszámol, példátlan cinizmusról tanúskodóan jegyzi meg, hogy így ez az eddig teljesen hasznavehetetlen, egészségtelen, semmit sem jövedelmező föld ezután holdanként 7 Ft-ot hoz majd.¹⁰⁶

Fekete Ferenc, a pozsonymegyei kossuthi gazdaság tulajdonosa, régi kúriális zsellérjeivel építette ki az új majorsági zsellérrendszert. A régi zsellérrendszer azért nem felelt meg neki, mert nagy munka idején a zsellérek másnak mentek el nagyobb bérért dolgozni, mivel a szerződés nem kötötte ki, hogy robotjukat meghatározott időpontban, meghatározott munkanapokon szolgálják le. Az új szerződés értelmében a zsellérek házat, kevés földet kaptak és ezért bért fizettek. Ezenkívül a zselléreknek a legfontosabb munkák idején rendes bér fizetése ellenében állandóan rendelkezésre kellett állniok. A régi kúriális zsellérek Kossuthon egy szoba, fél konyha és kamrából álló

¹⁰² G. L. 1851. XI. 23.

¹⁰³ Ecseri: i. m. 46—48. l.

¹⁰⁴ Kenessey Kálmán: Mezőgazdasági munkaerő calamitas. Pest, 1868, 26, 27. l.

¹⁰⁵ G. L. 1853. VIII. 18.

¹⁰⁶ G. L. 1856. VIII. 11.

lakásért, továbbá egy házi kertecskéért és 800 négyszögölnyi szántóföldért, mely utóbbi, mivel folytonos művelés alatt állott, termést nem nagyon adott, — saját kosztjukon egy évben 60 napszámmal tartoztak. Az új szerződés a következő: a 60 napi szolgálat megszűnt, a lakásért és kertért 4 forintot, a 800 négyszögöles, évenként más-más táblában kiszakított és az uradalom által megművelt földért 4 forintot kért Fekete. Ennek fejében minden zsellér aratógazdája a birtoknak. Feleségével, vagy pedig 2 fogadott sarlóval végzi az aratást. A zsellér tartja a munka ideje alatt a tulajdonos által kimért kenyérrészből magát és aratóit, s a felfogadott sarlósokon nyer évenként annyit, hogy ebből lakását és a földbért kifizetheti. Az aratásért a kenyérrészen kívül búzából 1/13, rozsból 1/12, árpából 1/11 részt kapnak. A cséplést hasonlóan végzik, kenyérrész gyanánt pedig 100 mérő után négy mérő a zselléréké. A burgonyát a zsellérek feleségei szedik fel szintén részért. Kötelesek Sz. Mihálytól Sz. Györgyig 10, ezenkívül pedig 12 váltógaras napszámmért szükség szerint mindennemű munkára az uradalom számára napszámban megjelenni, sürgős munka esetében feleségeikkel együtt. A munkából való elmaradás esetén a tulajdonos fizetett munkást fogad fel, akinek bérét a zsellér javadalmazásából vonja le. Amint látható, ez a szerződés „bőkezűen” gondoskodik a zsellér megélhetéséről. Az aratás és cséplés alatti napszámkeresetet vagy közös pénztárba teszik és ezt, hasonlóképp az arató- és cséplőrészt is közösen osztják fel, mivel itt az összes zsellérek közös munkájáról volt szó. Aki ezen a közös munkán nem jelenik meg, 1 ft-ot fizet bírság gyanánt a közös pénztárba.¹⁰⁷

A mágócsi uradalom ideiglenes szerződéseket fogadott, 130 marhás és 72 gyalog munkáscsaládot. Külön szerződtek mindegyik kategóriájú munkáscsaládokkal 6 évre. A gyalogszegődményesek kaptak az uradalomtól egy vályogfalú, nádfedeles lakást. Kertnek fél, lucernának két (1100 négyszögöles) holdat. Az uradalom a kertet és a lucernást sajátmaga művelte meg. A marhás családok nem kaptak lakást, hanem csupán 13½ hold földet (holdját szintén 1100 négyszögölével számítva), melyből fél holdat kertnek, két holdat lucernának, a többit pedig legelőnek, búza és árpa alá kapták meg. E földet a szegődményesek sajátmaguk művelték meg. A gyalog családok kötelezettsége a használatra átengedett ház, kert és föld fejében: 1/4 hold répa földet megkapálni, a termést kiszedni, megtisztogatni, behordani és rendezesen elraktározni. Kötelesek voltak ezenfelül az uradalomnak pénzért dolgozni, mégpedig november, december, január, február hónapban 14 kr. bérért, március, április, szeptember hónapban 24 kr., május, június, július, augusztus hónapban 30 kr. bérért. A föld- és házadó terhéért az uradalom viselte. A szegődményesek gyermekeik számára iskolát is kaptak. Az igásszegődményesek a haszonbérbe adott föld fejében kötelesek voltak az uradalom által felszántandó és elvetendő répatáblákból 1 holdat megkapálni, gyomlálni, utánaültetni, a termést kiszedni és behordani. Három rész repcét saját eszközeikkel tisztán betakarítani, vontatókra szedni, vihar esetén megigazítani. Kilenc hold lucernát lekaszálni és behordani. Hat hold szalmás gabonát saját eszközeikkel betakarítani, három hold tengerit letörni és behordani, 10 hold gabona termését behordani, 10 holdra való trágyát eltergetni. Kötelesek az uradalomnak napszámba járni, bérért szántani és részért nyomtatni.¹⁰⁸

Amint ezekből az adatokból kitűnik, a földhöz-juttatásnak ez a formája a paraszt földhöz láncolásán kívül még a legaljasabb kiutazás is, tehát végső soron a paraszt gyorsuló tönkretételével párosul.

6. A ledolgozási rendszer másik formája a *részes művelés*. Ennek két-féle értelme van aszerint, hogy jómódú vagy szegényparaszt vállalja. A tehe-

¹⁰⁷ Jóságismertetés. Kossuthi gazdaság 25—29. l.

¹⁰⁸ Jóságismertetés. Mágócsi uradalom 53—55, 60—67. l.

tős paraszt további jövedelemszerzés céljából vállal részes művelést. A szegény paraszt kényszerűségből, hogy megélhetését biztosítani tudja. Ebből következik, hogy a gazdag paraszt felesnél rosszabb feltételeket általában nem vállal és csak jöminőségű, az igaerő jó kihasználását biztosító részes föld esetén hajlandó vállalkozni, míg a szegényparasztoknak éppen a legtöbb munkát igénylő, az igaerőnek csak rossz kihasználását biztosító és gyengébb minőségű földek jutnak. Részesedésük is kevesebb, 1/3, 1/4, ritkábban feles. A részes művelésnek is az a célja, hogy a földhöz kötvé a parasztot, legalább egy évre biztosítsa a munkáskezet. Ezzel szemben a szegényparaszt számára, a kényszerű földhöz láncolás, a legalább egy évre szóló megélhetés szükös biztosítását is jelenti, míg a zsirospaszt számára kisebb-nagyobb hozzájárulást jelent vagyona további gyarapításához.

Az egykorú irodalom megemlékezik arról, hogy a 48 utáni időkben a már vázolt hitelviszonyok közepette akkora volt a nagy- és középbirtok munkaerőszükséglete, hogy „a gabona aratása, takarmány takarítása, de még a kapásnövények megmunkálása is oly feladatként állt a gazda előtt, amit a kukoricaföldek fél vagy egész termésének átengedéséért bírt csak magának biztosítani”.¹⁰⁹ Egy 1860-ból származó tudósítás szerint a felső Rábaközben a nagyobb birtokokosok baja az volt, „hogy mint már máskor is írák, a kellő nyári napszámok megszerzése végett, kukorica és gyógynövények alá a földet felében adjuk s amellet bizonyos téli napszámokat, kaszálás és gyűjtésre követelünk, mely által azon helyzetben vagyunk, hogy ezen munkákat kell időben és elégséges erővel megtehecsük”.¹¹⁰ 1867-ből származó adat arról számol be, hogy „Magyarországon csak azért tartja még magát (t. i. a feles művelés), mert a földesúr nem talál pótlékot a munkásért, kit a részes művelés megszüntetésével mezeiről elhajtának; napszámoként ugyanis nem bilincselhetné le azt a munkást, kit felesnek megfogadhatott”.¹¹¹

Lássunk most néhány adatot arra vonatkozólag, hogy a szegényparaszt tömegek a rosszabb és a sok munkával járó földet kapták, míg a jobb minőségűeket a zsirospasztok szerezték meg maguknak.

Hajdúböszörmény. — Feles művelés feltételei tengerire: földtulajdonos ad fele magot és kétszeri kapálásra fizet a föld fele után minden köblös után 30 pengő kr-t, a napszám emelkedése óta 1 pít.-ot. A feles pedig szánt, vet, kétszer kapál, letöri a termést, a gazdát illető felet tisztítva hazaszállítja, szóval minden munkát végez. Nagyobb tagú tanyaföldeken a gazda csak földet ad és egyszerűen felczi a termést. — Harmadosok: gyalogsorsú emberek. Ezeknek a gazda szánt meg és be is veti a tengeriföldet, ők csak kétszeri kapálást és feltisztítást végeznek. Ezért kapják a termés harmadát és ha napszámot szolgálnak, a gazda baza is szállítja nekik. E vidéken a tengeriszárat künn hagyják a földön. Gabonánál a feles művelés: földtulajdonos ad fele magot, a takaró részét közösen fedezik. Feles szánt, vet, betakarít, behord és elnyomtat. Nyomtató részt nem kap, hanem ekkor a földesgazda ad kosztot, a feles pedig a nyomtatás után szemet, szalmát a gazdának helyretakarít. Sőt még ezen felül apró fuvarozási szolgálatot is szoktak kikötni a földtulajdonosok a maguk számára: pl. örlést, fahozást az erdőről, egy-két fuvert a szomszéd helységbe, stb. Jobb tanya-földeknél még fele vetőmagot sem ad a tulajdonos, mégis örömet elvállalják, főleg ha kaszáló is van a földhöz, hanem harmadából való művelésre az áremelkedés óta nem akad ember.

Égész Békés megyében a tengeriföldnek feliből, harmadából való kiadása divatozik a fenti módon, de a szárat a feles tartozik behordani, a harmadiknak pedig szárvágás fejében hazatakarítja a gazda a termést. Gabonaféléknél ritkán ad a földtulajdonos a feles szántónak magot. Szeghalmon ez járja.

Szarvason az egész vetőmagot a feles adja, de még a fele pelyvát is oda takarítja a feles, ahová a gazda rendeli.

¹⁰⁹ Szántó Menyihért: Mezőgazdasági munkás törvényhozásunk kezdetei, Huszadik Század, 1900. I. kötet. 39. k.

¹¹⁰ G. L. 1860. november 22.

¹¹¹ Ditz: i. m. 125. k.

Somogyban Istvándin a tengeriföldet tartozik a feles művelő a maga trágyájával trágyázni és úgy kapja a fele termést, ha pedig a gazda trágyáztat, akkor csak harmada jár a művelőnek.

Veszprém megyében gyéren van a feliből adás szokásban, mert a nép tengeri alá is szívesebben vállal 5 pft-ért 1100 öles holdját, mint sem feliből. Ahol feliből adják a földet, akár tengeri, akár más gabona alá, ott a feles a magadással együtt mindenféle munkát megtevéen, holdankint még egy pár napszámot is szolgál. Az enyingi uraságnál minden hold feles kukorica után 1 hold rét összetakarítását szokták kívánni.¹¹²

Csak akkor kapott a szegényparaszt harmadosnál jobb feltételű földet, ha különösen sok munka kellett a vetemény megműveléséhez. „Hazánkban a dohánytermesztés feliben üzetik, mert sok gonddal és szorgalommal járván, a birtok magány kezelésénél roppant pénz- és napszámot igényelne s még nem is ritkán a földbirtokosnak egy jól beültetett hold földje 30—40 Pft.-ot tisztán jövedelmez.“¹¹³

Az inséges éveket egyes birtokosok a részesművelési feltételek megszorítására használták fel. A tolnagegyei Vörösmalom vidékén az 1863. évi inség idején az emberek seregestől jártak munkát keresni és igen olcsón vállaltak munkát. Van olyan gazda, aki a feles föld helyett ötödös rendszert javasol és úgy véli, hogyha a parasztok ezt nem vállalnák, gazdaságon belüli kényszerrel erőszakolni kell őket rá.¹¹⁴ Erre alkalmas eszköznek tartja az aratószerződéseket. Általános szokás azonban a harmados művelésbe adás, amelynek fejében a harmados holdanként egy kaszás és 1 gyűjtő napot szolgál a szántási és behordási munkán kívül.¹¹⁵

A rendszer azonban nem kifizetődő a birtokos számára. Lenin megmagyarázza, hogy miért nem lehet tartós megoldás a ledolgozási rendszer a tőkés gazdálkodásra áttérni igyekvő nagybirtokos számára. A ledolgozás „és az ezzel elválaszthatatlanul egybekapcsolódó patriarchális parasztgazdaság, saját legbensőbb lényegénél fogva, a maradi technikán és az ősi termelési módszerek megőrzésén alapul. Ennek a gazdálkodásnak belső szervezetében nem található semmi, ami a technika átalakítására ösztönzést nyújthatna; ellenkezőleg a gazdaság zártsága és elszigeteltsége, a gúzsbakötött parasztság nyomora és megalázottsága kizárják a tökéletesítést“.¹¹⁶ Ebből következik munkájának alacsonyfokú termelékenységé, amit csak még jobban elősegít az elszegődőnek a földbirtokostól való több-kevesebb személyi függése. Ez a kapcsolat ugyanis lehetővé teszi, hogy a parasztot „annak a munkának elvégzésére, amelyre kötelezte magát, a lakosság még az esetben is rákényszeríti, ha a paraszt saját földjén a gabona nincsen learatva“. „Csak a szolgaság és a földesúrnak végzett robot hosszú éveit fejleszthették ki azt a (csak látszólagos) „közönyt“, amellyel a földműves saját learatott gabonáját az esőn hagyja, hogy idegen kereszteket menjen el behordani... magától értetődik, hogy a ledolgozási rendszer... ismertett vonásainak elkerülhetetlen következménye a munkatermelékenység alacsony volta. A ledolgozási rendszeren felépülő gazdaság kénytelen-kelletlen megőrzi a régi munkamódszereket: a guzsbakötött paraszt munkája minőségében szükségszerűen közel jár a jobbágy munkájához.“¹¹⁷

¹¹² Erre nézve további adatok bőségesen találhatóak: Galgóczy: i. m. 222—229. 1. 14. l.

¹¹³ G. L. 1850. augusztus 11.

¹¹⁴ G. L. 1864. VI. 22.

¹¹⁵ G. L. 1864. VII. 6.

¹¹⁶ Lenin: Kapitalizmus 221. l.

¹¹⁷ Lenin: Kapitalizmus 193, 194. l.

Ha magyar viszonylatban a jobbágyfelszabadítás után nem is tudunk olyan esetről, hogy a paraszt a ledolgozás teljesítése miatt saját földjének termését betakarítatlanul hagyta volna, Lenin állításának többi része magyarországi viszonylatban is érvényes. Az egykorúak sűrűn panaszkodnak arról, hogy a részesek munkája nem kifizetődő, mert hanyagul, rosszul végzik a munkát. „A feliből adott földekért a művelők azon felül, hogy magot adnak a földbe, minden munkát megtesznek és az urasági felerészt szalmául hazatakarítják, még 3—10 gyalognapszámot is szoktak szolgálni önként, sőt rétekért többet: hanem a szolgálatukat hanyagul teljesítik.”¹¹⁸ A szakirodalomban többször kifejtik, hogy a részesművelés helyett jobb, ha a tulajdonos bérbeadja a földet, vagy gazdatisztet fogad „és csak végső esetben adja oda a felesnek, mert az kizsarolja a földet.”¹¹⁹ A bajna-biai uradalomról is megírták, hogy részesművelést a kapásnövényeknél csakis a napszám rendkívüli magassága és a napszámoshiány miatt vettek igénybe, „s e részes művelés felében s harmadában történt oly formán, hogy a részesek köteleztettek az elültetéstől egész a betakarásig az illető növények termesztésénél szükséges mindennemű munkát végezni. Sőt a biai uradalomban sikerült minden hold részes föld után egy vagy félhold rét ingyen való lekaszását is kikötni.”¹²⁰ Nyíltan kimondják, miért használják fel mégis ezt a munkásszerzési lehetőséget. „Ha a gazdának forgótöke állana a rendelkezésére s a mellett elegendő kézierő felett rendelkezhetnék, nem is cselekednék saját érdekében, ha földjeit harmadával adná. De miután a gazdának itt nálunk többet üres mint-nem az erszénye... mégis saját érdekében cselekszik, ha földjeit — kapásnövényeket nagyban akarván művelni — harmadában adja.”¹²¹ Egy másik adat kifejti, hogy csak ott érdemes részbeadni a földet, ahol vagyonos a parasztság, mert a szegényparaszt nem tudja jól megművelni a földet.¹²²

Több uradalom leírásából számszerűen is kiderül, hogy a részesművelés drágább a sajátkezelésű művelésnél. A mágocsi uradalomnak a felesművelésbe adott föld holdja 12 pft. 30 krajcárba került, ami 4 ft. ára napszámomunkával elvégezhető lett volna. Mégis sok a részesföld. 1850: 3084, 1851: 4139, 1852: 3944, 1853: 4054, 1854: 4144, 1855: 2892, 1857: 2243 hold. Annak ellenére, hogy cselédek és majorsági telepítések is vannak az uradalomban, földjének nagyjából 5/6 része részesművelésbe volt kiadva. Részesművelésnél csaknem minden növény kevesebb termést hozott, mint házikezelés esetén. Az őszi repce holdankénti termése 3,9 pozsonyi mérővel, az őszi búzáé 9,4, a kétszeresé 4,1, az árpáé 2,6, a zabé 4,7, a kölesé 0,7, a feles legelőé 6,1, a harmados kukoricáé 1,4 mérővel hozott kevesebb termést. A Magyar Gazdasági Egylet által kiküldött bizottság véleménye szerint a részesművelés még leghálásabb a tengerinél. A tengerinél a mágocsi uradalomban volt a szokás, hogy a részes szánt, magot ad, megműveli a földet, leszedi a termést, feltakarítja a szarát, megtisztogatja a csövet, behordja az uradalom részét, szárból is, kukoricából is és ha jó a föld, akkor még 1—2 kaszánapszámot is szolgál.

Pontosabb összehasonlítás kedvéért vegyük szemügyre az alábbi táblázat adatait:

¹¹⁸ Galgóczy: i. m. 374. l.

¹¹⁹ G. L. 1852. április 25.

¹²⁰ Jóságismertetés 4. füzet. A Bajna-biai uradalom, Bp. 1877. 121. l.

¹²¹ G. L. 1864. július 6.

¹²² G. L. 1855. augusztus 9.

Mágocsi uradalom.

Terméshozam háziművelés esetén:

Termény neve	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	Átlag
	bemértett holdanként pozs. mérő								
Őszi repce	17,2	20,7	4,9	10,7	5,7	11,7	10,6	16,7	12,3
Őszi búza	17,8	17,9	10,1	4,8	10,4	12,0	13,4	22,3	13,6
Kétszeres	12,3	15,3	10,9	8,5	18,6	10,7	12,1	18,3	13,3
Árpa	16,4	16,9	12,2	8,4	15,5	20,3	12,2	21,2	15,4
Zab	17,2	14,4	7,3	17,8	22,6	27,0	18,0	33,8	19,7
Köles	12,0	11,5	6,6	18,9	12,5	9,3	8,2	6,8	10,7
Tengeri	—	—	—	35,0	38,3	50,0	38,8	35,3	39,5

Terméshozam részesművelés esetén:¹²³

Termény neve	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	Átlag
	bemértett holdanként pozs. mérő								
Őszi repce	6,1	4,3	1,6	3,7	—	5,4	—	—	4,2
Őszi búza	—	3,6	2,5	0,2	—	—	—	—	2,1
Kétszeres	2,0	5,9	4,4	4,3	5,0	4,1	4,5	6,6	4,6
Árpa	3,7	6,0	4,1	4,9	7,7	8,8	5,3	10,9	6,4
Zab	6,6	5,7	2,3	—	8,4	12,0	3,8	13,7	7,5
Köles	5,4	2,3	2,5	8,1	6,7	6,0	2,9	6,1	5,0
Feles tengeri	7,6	14,6	13,8	20,0	15,8	19,4	11,8	10,5	16,7
Harmados tengeri	—	50,0	—	27,6	24,4	18,6	13,5	18,5	25,4

Bajna-biai uradalom. Kimutatás 10 évi kapásnövények terméséről:¹²⁴

1860—1869.

1 holdra eső főátlag							
krumpli		répa		kukorica, csöves		kukorica, szalma	
major-sági	részes	major-sági	részes	major-sági	részes	major-sági	részes
60	23	120	54	30	14	88	64

Jellemző azonban az uradalom munkaeörviszonyaira, hogy az említett bizottság 1859-ben az alföldi nagybirtokosoknak nem ajánlja, hogy teljesen tőkés gazdálkodásra térjenek át. „A fő ok pedig erre az, hogy földért, habár szintén nehezen mégis csak lehet kapni munkaerőt, pénzért ellenben s különösen oly kiterjedésben, mint azt terjedelmes uradalmak szükséglik, sokszor semmi áron sem.”¹²⁵ Hogyha ehhez a megállapításhoz hozzávesszük Ditz

¹²³ Jóságismertetés, 1. füzet. A Mágocsi uradalom. Pest. 1860. 46. 52. 1.¹²⁴ Jóságismertetés, 4. füzet. A Bajna-biai uradalom. Bp. 1877. 119. 1.¹²⁵ U. ott. 1. füzet. A mágocsi-uradalom Csongrád vm-ben. Pest, 1860. 53. 1.

Henriknek azt a megállapítását, hogy „magyar ember (látszólag M. Gy.) örömebb és olcsóbban dolgozik szántóföldért, mint pénzbeli járományért, amíg árendálhat, nem szegődik napszámnak“,¹²⁶ akkor úgy véljük: részben meg lehet felelni arra a kérdésre, hogy miért panaszkodik munkaerőhiányról a nagybirtok ugyanakkor, amikor a szegényparasztság nagy tömegei színlődnek nyomorúságos sorsban és kényszerülnek gazdaságukon kívüleső munka elvállalására. Ez részben a parasztság bomlásából, részben a gyarmati helyzetből következik, részben a parasztság kispolgári mivoltából, földéhségéből is. A felszabadult jobbágytömegek a kapitalizmus viszonyai között az 50-es, 60-as években gyorsuló elnyomódásuk ellenére is, még nagyszámban rendelkeztek az önálló gazdálkodáshoz szükséges feltételekkel, igával és termelőeszközökkel, esetleg még némi kis földdel is. Ez a körülmény az önálló gazdálkodás felé csábította őket. A magyarországi ledolgozási rendszerre kb. az 1880-as évekig inkább az jellemző, hogy jelentős hányadban az önálló gazdálkodással rendelkező parasztek veszik hasznát. Ugyanakkor azonban egyre növekszik a kiscsallók és földnélküliek száma, akik viszont a gyarmati helyzet folytán kényszerülnek bérmunka helyett ledolgozást vállalni. Meg kell még említenünk, hogy nemcsak parasztek, hanem csekélyföldű kisnemesek, akiknek birtoka nem nyújtott elég jövedelmet, szintén vállaltak felesművelést. A földet felesbeadók közt pedig, nemcsak nagybirtokosok, hanem közép- és kisbirtokosok, iparosok és zsirospasztek is szerepeltek.¹²⁷

Már a mágoesi uradalom számadatai is megmutatták, hogy a részesművelés az uradalmon lassan visszaszorult. A bélyei uradalom az egészen távoli földek és irtások kivételével teljesen meg akarta szüntetni a részesművelést. A gépesítés előrehaladásával, tehát a kapitalizmus előretörésével párhuzamosan a tőkés a nem kifizetődő részesművelést amennyire csak lehet, kiszorítja. „A földesúri gazdaságnak ellátása saját mezőgazdasági felszereléssel, elkerülhetetlenül a középpasztság helyzetének aláásásához vezet, amely a ledolgozással kaparja magának össze a létfenntartás eszközeit. A ledolgozás a középpasztt „sajátos „iparüzése“, akinek mezőgazdasági felszerelése ennek folytán nem csupán a paraszti mezőgazdaság alkotórésze, hanem a földesúri gazdaságé is. Ezért a mezőgazdasági gépek és tőkésesített munkaeszközök elterjedése, valamint a parasztság kisajátítása olyan jelenségek, amelyek elválaszthatatlan kapcsolatban vannak egymással“.¹²⁸ Leninnek ez a megállapítása magyar vonatkozásban is érvényes és fokozottabb mértékben áll a kisparasztságra, egyben pedig megadja a magyarázatot, miért nő oly rohamosan az agrárszegénység Magyarországon a tőkés gazdálkodás előrehaladásával párhuzamosan. El lehet mondani — több-kevesebb hibaforrással —, hogy a 70-es évek közepétől legalábbis a nagybirtokok gazdálkodásában a részesművelés lassanként egyre kisebb szerepet játszik és a feles művelést harmados, negyedes szorítja ki. A 90-es évekre pedig a ledolgozási rendszer súlypontja végképpen eltolódik az első csoportba tartozó ledolgozási formákról a második csoportba tartozó ledolgozási formákra, vagyis aratási, kaszálási, cséplési munkákkal kapcsolatos ledolgozásra, amely „utóbbi fajtához tartozó ledolgozások egyenes átmenetet alkotnak a tőkés gazdaságba“.¹²⁹ Már kezdettől fogva megtalálni egymás mellett és egymással összefonódva is az első és második csoportba tartozó ledolgozási formákat, de a kapitalizmus előrehaladásával párhuzamosan, amint egyre több lesz a mindenfajta termelőeszköz nélküli mezőgazdasági dolgozók száma, a

¹²⁶ Ditz: i. m. 125. l.

¹²⁷ Balásházy János: Tagosztályban való zavarok... stb. Pest, 1857. 31—34. l.

¹²⁸ Lenin: Kapitalizmus. 223. l.

¹²⁹ Lenin: Kapitalizmus. 196. l.

súlypont egyre inkább a második fajta ledolgozásra tolódik át. Ezeket a munkákat ugyanis önálló gazdasággal nem rendelkező föld és iga nélküli paraszt is el tudja látni.

7. *Aratással kapcsolatos ledolgozás.* Az abszolutizmus korában még rábukkanunk olyan adatra, hogy aratási szerződést csak azzal kötött a földbirtokos, aki ötödös művelést vállalt.¹³⁰ Később már az volt a helyzet, hogy az aratókat kötelezték bizonyos mennyiségű ingyen és olcsóbb napszámú munka teljesítésére, viszont azok meg bizonyos mennyiségű részesföldet kaptak használatra. Egy 322 holdas fejérmegyei gazdaság 1858-ban leszerződött az aratókkal egy évre. Az aratópárok 2—4 hold feles tengermérföldet kaptak, elvégezték az egész aratási munkát, ezenfelül minden hold föld után 2 hold rétet, vagy egyéb takarmányt kellett lekaszálniok és boglyába rakniok. Ha pedig a kapott föld termése egészen az aratóké, akkor 5—7 hold füvet kaszál és boglyáz össze érte. Szokásos a harmadából, negyedéből való kaszáltatás is. A burgonyaföld elnyerésének feltételei azonosak a tengeriföldével. Egy hold kenderföldért azonban ennél több napszámot kell adni.¹³¹ A nádasdladányi uradalom az aratókkal 1871 december 1-én a következő tartalmú szerződést kötötte. Az aratók páronként kötelesek $7\frac{1}{2}$ hold széna, sarjú természetes vagy vetett füvet az uradalom által megjelölt időpontban lekaszálni, megszáritani, felgyűjteni, boglyába rakni, lekötöni, a lekaszált teret felgereblyézni. Ha eső vagy szél rongálná meg a boglyákat, az összerakástól számított 1 héten belül az aratóknak fel kell nyitniok és újból rendbe kell rakniok. Ezért a munkáért arató-páronként 1 hold szántatlan kukoricaföld jár, ahonnan szedés után a szárát és a dudvát azonnal le kell vágni és el kell hordani. Ezenkívül, ha az uradalom úgy kívánja, az aratópárok kötelesek 2—3 hold füvet lekaszálni, felgyűjteni és boglyába rakni holdanként 1 ft. 50 kr. bérért, továbbá kötelesek a magbűkkönyt holdanként 1 ft-ért lekaszálni és apró petrencékbe rakni. Ha nem volna szükség a kaszásmunkára, minden hold kaszálás helyett 3 gyalognapszámot kell teljesíteniök. Az aratásnál szokásos, hogy az aratókat a gazdák, uradalmak szekéren vitték a munkahelyre és az aratórészt kocsin a bandagazda házához szállították. Ezt lójárási napszámoknak szokták nevezni, amiért külön munkát kellett teljesítenie az aratópárnak. Rendszerint 3 nap volt fejenként, amikor a földesúr élelmezte a munkást, de előfordult az is, hogy még jobban kiuzsorázták a dolgozót és saját kenyereén kellett 6—8 napot ingyen dolgoznia. A nádasdladányi uradalomban minden pár arató köteles volt a lójárási napszám fejében 7 gyalognapot szolgálni. A munkaidő napkeltétől napnyugtáig tartott. Az uradalom ki is csépelte a részesek gabonáját, akik a cséplés fejében aratópáronként 4 napot voltak kötelesek szolgálni. Ezenkívül kötelezték magukat arra is, hogy a cséplés idején előforduló bármilyen munkát és a gép kiszolgálásához szükséges munkálatokat ők állítják, a két rendes etetőt pedig a gép mellé ők fogadják fel, végül a fűtőnek egy gyermekrészt fizetnek. A majorsági erővel bevetett kukoricát kötelesek az aratók megmunkálni, majd leszedni, megfosztani, kiválogatni, a rendes helyére felhordani, a szárát tőből levágni, kévébe kötni, rakásra hordani, ezért a munkáért a termés nyolcadrészét kapják. Ugyanebből az évből való cséplési szerződésben a cséplőgép körüli munkát végzők fejenként kapnak 1 hold szántatlan kukoricaföldet, 4 gyermek pedig egyenként fél-fél holdat, amely után holdanként 7 és fél hold füvet vagy takarmányt kell lekaszálniok, felgyűjteniök, boglyába rakniok, ezenkívül pedig még szükség esetén fejenként 2—3 holdat holdanként 1 ft. bérért lekaszálni és felgyűjteni. Egy évvel később az uradalom még kiköti, hogy a keszi gazdaságban 20—22 holdnyi répát kötelesek az aratók kiszedni, megtisztogatni,

¹³⁰ G. L. 1864. június 22.

¹³¹ G. L. 1858. november 4.

kupacokba rakni a termés tizenegyedrészéért. Ugyanekkor a nádasdladányi uradalom aratószerződése $7\frac{1}{2}$ helyett már $8\frac{1}{2}$ hold kaszálást köt ki. Az aratórész egy tized, 1874-ben már csak egy tizenegyed, a cséplésért eredetileg kikötött 4 nap helyett pedig 1873-tól kezdve 6 napot kell szolgálni, 1873-ra már a cséplési szerződési feltétel is elromlik, mert a gyermekek a félhold tengeriföld fejében, amit maguk erejével kell megmunkálniok, egyenként 3,75 hold takarmányt kötelesek betakarítani, felgyűjteni és boglyába rakni. 1874-ben ez a teljesítés már 4,25 holdra emelkedik.¹³² Az aratószerződések adatai is világosan mutatják azt a törekvést, hogy bizonyos mennyiségű föld juttatásával a bérmunkást is odaláncolják az uradalomhoz és így biztosítják a munkaerőt, a másik oldalon pedig a sokféle ingyenes és előre kikötött bérű szolgáltatás mutatja a kiuzsorázás tényét.

VIII.

A cselédek munkaviszonyai

A feudális maradványok továbbélését tapasztalhatjuk a nagybirtokon, de a parasztgazdáknál foglalkoztatott cselédek munkaviszonyaiban is. A konvenciók bérfizetés rendszerében a természetbeni bérek túlsúlya, a röghöz kötő részes tengeri- vagy burgonyaföldek a feudális maradványai a cselédszerződéssel együtt, amely a költözködési szabadságnak a kapitalista fejlődés formái közötti korlátozása. A cselédbérek a feudális korszakban természetbeniek voltak. Ruhától kezdve élelemig a gazda mindennel ellátta a cselédet és csekély készpénzt is adott neki. A bér tételei közé termény helyett, illetve mellett: feles föld juttatása a cselédeknek az 1850-es években jut be. Ez az a mód, ahogyan a földbirtokos és a jómódú paraszt cselédjét magához akarja láncolni, helyesebben a földhöz akarja kötni...

Szentesen Garai János béres többek között 2 hold feles kukoricaföldet is kap.

Béresek, kocsisok kaptak feles tengeriföldet a növekedő készpénzbér mellett.

Öregbéres kapott földet, mint régen, de nem részeset. 1864-ben tűnik fel először Szentesen, hogy öregbéres feles tengeriföldet kap, akkor még amennyi kell megjelöléssel. A többi munkásnál már úgyszólván általános, hogy 2—3 hold feles föld is jár a bérel. Ez feltétlenül összefügg a munkaerőhiánnyal. Viszont az öregbéres még 1863-ban 1 hold dézsmamentes tengeriföldet kapott, 1859-ben 20 klopternyit, azóta 1 holdat, most meg csak feleset, ami a bérviszonyok romlását is mutatja.

1867-ben már az öregbéres csak 2 hold feles kukoricaföldet kap és a többi munkás is kap feles földet, 1868-ban 3 hold feles az öregbéres földrésze. 1869-ben 2 hold feles Sarkadi Nagy Ferenc szentesi gazdánál. Konvenciók juhász először 1869-ben kap földet. Addig naturáliák és juhtartás és kevés pénz. Ekkor másfél hold kukoricát kap. 1870-ben 30 klopter feles földet kap már csupán, míg előbbi évben dézsmamentes volt a föld. 1870-ben 1 hold dézsmamentes föld öregbéresnek Sarkadi Nagy-nál. Ez tart 1872-ben is. Lakos Ferencnél 1875-ben az öregbéres 2 hold feles földet kapott. 1876-ban 3 hold, 1877-ben 4 hold. Ekkor már minden munkásfajtánál általános a feles föld.¹³³

A gazdag parasztok az Alföldön a jobbágyfelszabadulás után *tanyásokat, béreseket alkalmaznak*. A tanyás eleinte csak télen dolgozott és a tanyán levő jószág gondját viselte. Később kötelessége volt egy ekével az őszi és tavaszi

¹³² O. L. Nádasdy Levéltár számadások G. No. 156. A lójárási napszámra v. ö. Kenessey: i. m. 19—20. l.

¹³³ Ecséri: i. m. 192—226. l.

szántásnál segíteni. Erre az időre élelmet kapott és a tanyán levő jószágoknak csekély fizetés fejében és élelemért gondját viselte. A többi időben napszámot vállalhatott, tengeri földet művelhetett, de ezekre rendszeresen a gazdánál alkudott be. Kapott lakást, tüzelőt, 1—2 sertéstartást, 2—3 hold feles tengerit, egy pár új csizmát. Felesége pedig tarthatott, feliben vagy szakmányban baromfit. A tanyás béres egész évben a gazdának dolgozik, az aratás és kukoricája megkapálása idejét kivéve. Ezért kap 8—10 köből gabonát, lakást, tüzelőt, baromfi- és sertéstartást, feles tengerit és csizmát.¹³⁴

IX.

Birtokelaprózódás. — Elproletarizálódás.

A mezőgazdaság kapitalista fejlődésének keretén belül a földrablásokkal és a gyarmati függéssel együtt a ledolgozási rendszer is gyors ütemben teszi tönkre a paraszti gazdaságot. Aránylag rövid idő alatt nyomorodnak el a parasztek, válnak el teljesen termelőeszközeiktől és lesznek agrárproletárokká. A továbbélt robotgazdaság hatalmas szerepe, a hűbériség mindenféle csökevénye és az ezzel kapcsolatos szolgáltatások továbbélése, a gyarmati függés következtében fokozott mértékű adóterhek, a magyar dolgozó parasztság hihetetlen méretű elszegényedését és nyomorát eredményezik. A földek gyorsan aprózódnak el és a birtokokat terhelő adósság egyre nő. Ha csak egy pillantást vetünk az alábbi táblázatra, jól láthatjuk a birtokelaprózódás folyamatát 1851—1895 között és ezzel egyidejűleg a kulákbirtokok növekedését, a parasztbirtok koncentrációját a falusi burzsoázia kezében.

Birtokeloszlás 1851-ben és 1895-ben

	1851	1895
0—5 kat. hold	22 715	1 062 064
5—10 „ „	239 692	357 179
10—20 „ „	216 984	296 802
20—100 „ „	65 861	188 276

Azt pedig, hogy a törpebirtokosok kezén levő föld ugyanez alatt az időszak alatt hogyan zsugorodott össze, azt az alábbi adatsor mutatja:

	1870	1895
Törpebirtokosok száma	1 444 400	1 279 718
Összes birtokok %-a	58	53
Összterület kat. holdban	604 353	104 375
Összterület %-a	14,2	5,8
Egy birtokosra jutó hold	6,78	1,73

Ugyanekkor a 100 holdon felüli, tehát zsiros paraszt, közép- és nagybirtokos kézen levő földterületek nagysága az 1870. évi 15 244 842 holdról 1900-ra már 17 547 689 holdra emelkedett föl. Még közvetlenebb adatokkal szemlélteti ezt a folyamatot rövidebb időszakon belül a következő adatsor:

Földelaprózódás Somogy megyében:

	1 telek:	¼ telek:	½ telek:	¾ telek:	1/8 telek:
1861-ben	830	849	7133	9 982	5 939
1883-ban	797	963	4504	11 886	11 777

Szentesen 1857-ben a házak után legalább 1/8 telek volt, 7—8 hold föld és ehhez a közlegelőkből majdnem ugyanannyit kaptak a legelő minősége szerint.

¹³⁴ U. ott. i. m. 46—48. l.

1884-re a régi birtokosok pusztulása világos. A házak $\frac{1}{3}$ -a egészen elvesztette a hozzátartozó földeket. 427 birtokosnak csak szőlője vagy háza volt csekély földdel, 407-nek csak kevés árterülete volt, ami mezőgazdasági szempontból nem számított. A törpebirtok száma 1237 volt. Leszámítva a csak háztulajdonosokat, 2071 földtulajdonosnak van 5 holdnál kevesebb földje, aki tehát ebből meg nem élhet.¹³⁵

Az elaprózódással párhuzamosan nő a földbirtok megterhelése is. Keleti Károly 54 községet vizsgált meg a kigyezés utáni évtizedben és ezekben az eladósodás mértékét illetően a következő eredményekre jutott:

	%-a	Holdanként Ft-ban
0—10 hold közti földbirtokon van az összes teher	37,9	60,18
11—20 " " " " " " " "	10,2	26,66
21—30 " " " " " " " "	6,5	13,98
31—40 " " " " " " " "	2,6	14,72
41—1000 " " " " " " " "	11,4	22,90
1000-en felüli " " " " " " " "	21,2	18,94

Az eladósodás legerősebben tehát a félproletár, kis- és középparaszti rétegeket, valamint a félféudális nemesi középbirtokot és latifundiomokat érintette, míg a kulákság földjein elenyészően csekély teher volt. Más forrásból származó adatok ugyanezt a képet mutatják. A 100 katasztrális holdon aluli birtokok a század végén becserétkük 61%-áig el vannak adósodva, ami azt jelenti, hogy a parasztság kezén lévő 22,7 millió kat. holdnyi földből 13,8 millió hold teljes értékéig meg volt terhelve. A nagyfokú eladósodás egyenes következménye a parasztbirtok csekély jövedelmezőségének. Az adóstatistikák szerint az összes birtokok 88%-ának évi jövedelme 50 frt. alatt maradt, 11,6%-éé 50—100 frt. között mozgott. Ezzel szemben az elenyésző számbeli kisebbséget tevő, de a föld jelentős részét kézben tartó nagybirtokok jövedelme óriási. 474 nagybirtokos mozog 10 000—25 000 frt. között, 181-nek 25 000—50 000, 77-nek 50 000—100 000 között s' 49-nek 100 ezer frt-on felüli az évi jövedelme. Így egyáltalában nem csodálatos, hogy nagyszámú birtok cserél gazdát évente és a század végefélé, a 20. század elején a birtoktulajdonosváltozások száma egyre nő. 1886-ban az összes birtokok 7,1%-a cserélt gazdát, 1903-ban már 16,7%. 1876-ban a birtokváltozások száma 181 000, 1903-ban 595 000, 1876-ban 13'000, 1903-ban 21 000-en felüli birtokot árvereztek el. A földbirtokra nehezedő jelzálogterhek 1858-ban holdanként még csak 2,2 frt-ot tettek ki, míg 1873-ban már 115 frt-ot.¹³⁷ A föld egyre kevesebb kézen halmozódik össze a fejlődés során. Az önálló birtokok száma csökken. 1870-ben 1 671 071, 1900-ban már csak 1 525 892 az önálló birtokosok száma. 30 év alatt tehát 105 179 birtokos család vesztette el a földjét. Ennek jelentős hányada a paraszti gazdaságra esett. Az 1870-ben összeszámlált 2 486 265 gazdaság 1896-ban 2 388 482-re apadt le. Az 1890-es és 1900-as évek között 10 év alatt az önálló mezőgazdák és kertészek száma 1 903 007-ről 1 855 198-ra csökkent. Ez idő alatt tehát évenként 4780 önálló birtokos ment tönkre és lett proletárrá, amit az is mutat, hogy ahol legerősebb az önálló birtokosok számának pusztulása, ott a legerősebb a jórészt birtoktalan keresők számának növekedése is.¹³⁸

Ez az a gazdasági alap, amely a magyar parasztságot, mint tömeget kispolgári mivoltából folyó ingadozásai ellenére is forradalmi erővé tette. A már

¹³⁵ Eörsi Béla: Magyar mezőgazdasági válság. Bp. 1931. 22—25. l.

¹³⁶ Keleti Károly: A magyarországi földbirtok telekkönyvi megterhelhetőségének kitüntetése végett megkísérelt adatgyűjtésről s' annak eredményeiről. 1884.

¹³⁷ Nagy Imre: Agrárpolitikai tanulmányok. 197—198. és 187. lapok.

¹³⁸ Ráczy Gyula: A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása. Bp. 1906. 6., 7., 13., 14. l.

felsorolt és egészen a századfordulóig ill. azon túl is mutató adatokból kitűnt, hogy az 1867. évi kiegyezés idején nemhogy javult volna a parasztságnak az abszolutizmus ideje alatt fokozatosan romló sorsa, hanem a kapitalizmus előrenyomulásával párhuzamosan ebben a korszakban még csak tovább rosszabbodott és az agrárproletárok száma hatalmas mértékben megnőtt.

X.

A kormány agrárpolitikája

A kiegyezés után az uralkodó osztály, a magyar nagybirtokosság legfőbb csak annyiban volt hajlandó a feudális maradványok felszámolására, amennyiben ezek útját állták a tőkés gazdálkodás teljes kifejlődésének a mezőgazdaságban és amennyiben nem érintették egyúttal a nagybirtokosok érdekeit is. Ez pontosan kiolvasható a feudalizmus felszámolására szánt egyes kiegyezés utáni törvényekből.

Tisza Kálmán, a balközép vezetője 1867 március 26-i interpellációjában megkérdezte, hajlandó-e a kormány felszámolni a feudalizmus maradványait és milyen módokat talál erre? A minisztertanács úgy találta, hogy az úrbéri birtokszabályozásokkal kapcsolatban nem álló többi feudális jogviszonyokat csak az új polgári törvénykönyv megalkotása után lehet rendezni, ehhez viszont hosszabb idő szükséges. Ha azonban ezek a feudális jogviszonyok nem tartoznak szorosan a polgári törvénykönyv tárgyai közé, erre nézve a kormány hajlandó korábban is külön törvényjavaslatot terjeszteni a Ház elé, „de az időpontot még nem képes meghatározni”.¹³⁹ Ez az elvi álláspont végigvonul azokon a törvényeken, amelyeket nagy vonakodva a kormányok mégis beterveztettek. Sohasem volt sietős a törvények betervezése. Évekig hevertettek egyes törvényjavaslatokat, mielőtt a Ház elé vitték volna, mert a kormányzópárt tagjai, akik többségükben maguk is nagy-, legrosszabb esetben középbirtokosok vagy azok lakói voltak, nem tartották sürgősnek ezeknek a kérdéseknek rendezését.

Ennek a jelenségnek magyarázatát Révai József adta meg a legtömörebben. „...ami a magyar kapitalizmus szempontjából 1848-ban az osztrák abszolutizmussal szemben viszonylag progresszív szerepet játszott: a közép-nemesség polgári funkciója az, ami 1848-ban a kapitalizmus fejlődése elől akadályokat takarított el: a nemesség érdekeltsége a polgári viszonyok létrehozásában — ugyanaz később maga is kölönccé vált a kapitalizmus fejlődése számára Magyarországon”. A burzsoázia és a nemesség blokkja „volt az adott körülmények között az egyetlen erő, mely legalább olyan szabaddá tette a kapitalizmus fejlődése előtt az utat, mint amennyire valóban szabaddá tette.” „A magyar kapitalizmus fejlődését az Ausztriával való kapcsolat és a mezőgazdaság feudális maradványai kétségkívül hátráltatták, az olyan program tehát, amely mindkettő ellen irányult, a magyar burzsoázia, az ország polgári fejlődését szolgálta. De, amikor a magyar burzsoázia annyira megerősödött, hogy eszébe jutott volna az Ausztriától való gyarmati függés maradványának, a dualizmusnak és a magyar polgári átalakulás félfudális maradványának, a burzsoázia nemesi képviselőtének (és ami ennek gazdasági alapja volt: a nagybirtoknak) likvidálása, addigra már késő volt.”¹⁴⁰

Mással az a mezőgazdaság területén a kapitalizmus útjából a feudális maradványok lim-lomját a nagybirtokkal együtt csak fejtett, önálló politikára képes burzsoázia lett volna hivatott eltakarítani. Ez azonban csak a századfordulóra alakult ki, de már születésekor reakciós volt, mivel ekkor már ott volt a háta mögött a munkásosztály, amelytől félt és emiatt „a

¹³⁹ O. L. Min. Tan. Jkv. 9. 1867. III. 30.

¹⁴⁰ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság, Bp. 1949. 123. l.

magyar burzsoázia kibékült az önálló ipari fejlődést hátráltató osztrák-magyar kapcsolattal a közös imperialista kartellprofitok kedvéért, a burzsoázia újszenti és nagybirtokos képviselőit beletörődött.“ „Önálló vámterület jó lett volna, de miután veszélyeztette az Osztrák-Magyar Monarchia nagybirtokos állását, inkább nem kellett. A belső piac tágítása, a hitbizományok megszüntetésével jó lett volna, de miután ez csak a parasztság földosztói vágyát növelte, a társadalom békéjét általában zavarta volna, inkább ez sem kellett. A feudális maradványokat a politikában és gazdaságban konzerválta az imperializmus, amely... magába olvasztotta, saját rendszerének elemeivé változtatta őket.“¹⁴¹ Ez a háttérre és magyarázata annak, hogy a kiegyezés korszakában lényeges változás a feudalizmus maradványainak felszámolása irányába nem történt, sőt éppen a döntő kérdésekben biztosították a birtokososztály feudális úri jogait.

A szőlőbirtok utáni megváltásokról szóló 1868. évi 29. t. c. a parasztközösségre jutott szőlők után járó szolgáltatások összegét szabályozza, de szigorúan megmarad az úrbéri telkekhez tartozó szőlők mellett és nem rendezi az egyéb szőlők után járó szolgáltatások kérdését. Csupán a szerződés alapján használt szőlőkre vonatkozólag mondja ki, hogy ha a szerződés lejártá után 1 évig a földbirtokos nem veszi vissza a szőlőt, elévül a földre való joga, s akkor az azzal kapcsolatos szolgáltatások is megválthatók lesznek. A törvényjavaslat tárgyalása alkalmával Vukovics Sebő úgy nyilatkozik, hogy 48-han sietni kellett, ma azonban mindenre van idő. és — jellemzően az egész birtokososztály álláspontjára — leszögezi, hogy addig, „míg az új törvény kihirdetve nincs, ezen dézsma megadása épp oly törvényes kötelessége a szőlőművelőnek, mint a minő kötelessége a házbérlőnek a bért megfizetni a ház tulajdonosának... az igazi liberalizmus abban áll, hogy egváltalan semmi osztályt ne engedjünk elnyomni“. Az elnyomottak persze a földtulajdonosok. Fel is veti „meggondoltuk-e mi azt, hogy hány család közé hoznánk pénzügyi zavart, ezen hirtelen elénk állított törvényjavaslat által, midőn a jelen szüretből járulandó dézsmából ki akariuk szorítani.“ Úgy véli, hogy sem az ország nyugalmára, sem a dézsmafizetőknek nem lett volna káros, ha a többi úrbéri javaslatlalt együtt tárgyalnák a kérdést. Javasolja, hogy adják ki bizottságoknak.¹⁴² Ellenzék és kormánypárt a feudális maradványok kérdésében, a 48-as pártot kivéve, egyhúron pendült.

Az 1871. évi 53. t. c. az úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszony rendezéséről szól. A törvényjavaslat indokolása már előreveti árvnévát annak, hogy milyen maga a törvény. A minisztérium nem tartja szükségesnek a birtokszabályozások érdekében az eddigiéktől lényegesen eltérő új elvek felállítását, sőt ez veszélyes is lehetne, mivel számos esetben törekednének arra, hogy a törvénynek visszaható ereje legyen, „minek nemcsak általános igazalom, hanem a birtok biztonságáa iránt táplált bizalomnak megrendülése lenne kiszámíthatatlan horderejű biztos következménye“.

Az 1871. 53. tc. egyébként leszögezi, hogy az úrbéri telkekhez külön legelő, erdő, nádas jár. A pusztá telkek birtokáról kimondta, hogy azok az 1848. I. 1-i birtokoséi és utánuk szintén jár legelő, erdő, nádas. Az 1848. I. 1. előtt adott és az 1836. IV. tc. 11. §-ában meghatározott és szolgáltatásokkal terhelt földek a birtokos kezén maradnak. Az 1820. I. 1. előtti paraszti földfoglalások érvényesek, az 1820. és az 1859. XII. 31. közöttiek csak akkor, ha ugyanaddig megindult a tagosítási és elkülönzési per. A maradványföldek a jelenlegi tulajdonos kezén maradnak, de legelő és erdőilletmény nem jár utáná. Azoknak a volt jobbágyoknak, akiknek 48. I. 1-ig faizási joguk volt, ki kell hasítani a

¹⁴¹ Révai József: i. m. Bp. 1948. 123—124. 1.

¹⁴² Az 1865. dec. 10-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló X. kötet, 20., 22. 1. 1868. IX. 21. (ezentúl: Napló).

megfelelő erdőt. A nádlási haszonvételt a fajzással egyformán rendezi a törvény. Mindig és állandóan csak a 48-ban felszabadított úrbéresekről van szó és semmi intézkedés sincs a 48-ban fel nem szabadítottakról, ami tehát mindazoknak az állapotoknak további fennmaradását jelenti, amelyekkel az abszolutizmus korában megismerkedtünk és pusztán a volt úrbéresekkal szemben elkövetett jogfosztások orvoslását teszi lehetővé. Lehetőséget nyújt továbbá a törvény arra is, hogy a volt úrbéresektől a foglalás által megnagyobbított úrbéri állományt a tagosítatlan vidékeken visszavegyék. A maradványföldeken megtelepültket pedig egyenesen megfosztja a legelőtől és az erdőtől, helyesebben tág kaput nyit arra, hogy legelő- és erdőhasználat fejében az ilyen földön ülő parasztokat, az eddigi feudális kötöttségekkel továbbra is odaláncolják a földhöz, sőt éppen a törvény alapján még szorosabbra is vonhassák a kötelekeket.¹⁴³

Az irtványokról szóló 1871. 54. tc. nemhogy javítana, hanem még csak ront az eddigi helyzeten, mert földet juttat vissza a földbirtokosnak, tehát földrablásra nyújt törvényes alapot.

Még sokkal világosabban és kíméletlenebbül bontakozik ki a magyar birtokos osztály földbirtokpolitikájának képe a vadászatról szóló-, valamint a cselédkérdést szabályozó törvényekben.

Az 1872. VI. tc. rendezni kívánja a vadászati jog kérdését és többek között előírja, hogy legalább 100 hold (1600 négyszögöles) összefüggő területnek kell lennie a vadászterületnek, vagy pedig ha kisebb a terület, akkor körülárkolt, vagy körülkerített legyen. A 3. § kimondja, hogy, ha egy vadászterületet képező nagyobb erdőterület egy vagy több birtokos 100 holdnál kisebb földjét körülveszi, az elszigetelt birtok tulajdonosa köteles a vadászati jogot a környező vadászterület birtokosának vagy bérlőjének bérbeadni és az viszont bérbevenni. A tagosítatlan területen a közös erdőben, legelőn, nádason a községé a vadászati jog. Ahol viszont a földesúri tulajdonban levő területen faizás, vagy egyéb jog volt a parasztoké, ezúttal a vadászati jog csak a földesurat illeti. Irtványon, udvartelki és egyéb úrbéri természetű tartozásokkal terhelt földeken a jelenlegi birtokbantartóé a jog.

Az ellenzék, különösen a 48-as párt élesen támadja a kormányt a törvényjavaslat tárgyalása során, minthogy a nemesi közbirtokosságot és a községeket megfosztja a vadászat jogától. A 48-as párt álláspontját Szomjas József fejtette ki. Elmondta, hogy a haladó törvényhozás mindenütt megadta a vadászati jogot a föld tulajdonosának. 1789-ben a franciák, 1840-ben a poroszok, 1848—49-ben pedig a frankfurti parlament foglalta törvénybe ezt a jogot. A forradalom leverése után a németországi reakció elérte ugyan, hogy Poroszországban csak a legalább 300 holdas birtokosoknak legyen vadászati joguk. Éppen ezért aggályosnak tartja, hogy a magyar törvényhozás ilyen reakciós törvényeket vesz példának. A törvényjavaslatban nem lát mást, mint azt, hogy „magát a vadászatot, ezen különösen szép úrias szenvedélyt és sportot emelni, a kis birtokosok kiszorítása által egyedül a vagyonos osztály számára biztosítani célozzák, mintegy kiváltságképpen“. Igazságtalannak tartja, hogy a szegény emberek csak a haza oltalmára foghassanak fegyvert. Simonyi Ernő felemlíti, hogy a képviselőháznak sok fontos feladata van. Ne foglalkozzék tehát az úrfiak mulatságával. Egyébként ő is, mint Madarász József is, Szomjas álláspontjához csatlakozik. Madarász még külön kiemeli, hogy a törvényjavaslat visszaesés 48-hoz képest, mert az ő kerületében mindössze 30—40 embernek ad vadászati jogot és 2000 olyan embert foszt meg tőle, akinek a 48-as törvény sze-

¹⁴³ O. L. Ker. Min. Esterházyra 1890—18.847 és 29.981; a fogarasi ref. egyházra; 1890—2182—10.306. Esztergomi főkáptalanra; 1890—5083—26.670—37.244. Putnokra; 1890—27.411—34.265. A 48-as párti képviselők felszólalásaira Napló XV. kötet 334 s köv. lapok. A törvény indokolására: 1869. évi országgyűlés. Irományok. V. kötet 63. s köv. lapok.

rint megvolt a vadászati joga.¹⁴⁴ Az 1883. XX. tc. módosítja és szigorítja a 72-es törvényt, mert most már csak a legalább 200 holdas birtokúaknak engedte meg a vadászatot. Ismét a függetlenségi párti képviselők azok, akik a legélesebben szembefordulnak ezzel a javaslattal. Mamusics Lázár kimutatja, hogy 1 001 400 újabb birtokost fosztanak meg a vadászat jogától és a vele járó jövedelemtől és csak 3000-es húznak belőle hasznot. Madarász József felszólalása igen jól jellemzi Tisza Kálmán kormányrendszerét és rávilágít arra, hogy Tisza kormányzása még a Deák-párti kormányokénál is reakciósabb. „Hanem hát halljuk meg az igazat; visszaesés a légkörben, visszaesés az állami intézményekben és visszaesés a társadalomban. A sportman-oknak — hogy magyarul nevezem meg őket — vadászkejenek, vagy üzöncök... kik nem tesznek egvebet, mint kéjjel úzik e mesterséget, mondom ezeknek kedvéért elvették a 100 holdon aluli birtokosoktól azon jogot, amelyet 1872 után gyakorolhattak a 100 holdon felüli birtokosok és ma elveszik a 200 holdon aluli birtokosoktól azon jogot, amelyet a 200 holdon felüli birtokosok gyakorolhattak.¹⁴⁵

A függetlenségi párt tagjai tehát következetesen és szilárdan kitaranak a 48-as hagyományok mellett. Maguk is birtokosok, akik nem tudnak megszabadulni osztálykorlátjuktól. Álláspontjukat legjobban a Március 15-e c. lapon található jelszó tükrözi 67 után is: „Nem kell táblabíró politika.“ Túl vannak Deák és mérsékelt társai álláspontján, de innen vannak Petőfién és Táncsicsén. Ez a pozitívum, de egyúttal ezek a korlátok is mutatkoztak meg az 1876. évi cseléd-törvény tárgyalása során kifejtett álláspontukban is.

Az 1876. XIII. tc. a cseléd és gazda közti viszonyról intézkedik. A 2. § kimondja, hogy a cseléd „a gazda illetve családja háznépének tagjává válik“. A hadgyakorlatra bevonuló cselédnek gondoskodnia kell helyetteséről. Ha ennek nem tesz eleget, akkor távolléte idejére bére arányában köteles a gazdát kárpótolni. (10. §.) A 36. §. kimondja, hogy ha a cseléd szerződésbeli kötelezettségét megtagadja, „a gazda kívánatára a hatóság kényszerrendszabályokat alkalmazhat“. A 45. §. így rendelkezik: „A cseléd a gazda parancsait tisztelettel és megadással fogadni tartozik, kifejezések és cselekmények, melyek a család és a háznép keretén kívül más személyek között sértőnek tekintethetnek — a gazda irányában nem támasztják a védelmet, hogy a cselédet becsületében érinteni szándékozott volna“. A 86. §. biztosítja a munkáltatókat arról, hogy ha bármi okból vita kerekednék köztük és a dolgozók között „a munkások nincsenek feljogosítva a munka megkezdését megtagadni, azzal önkényesen felhagyni, vagy éppen a munka helyéről eltávolozni, sőt kötelesek az illetékes hatóság intézkedését... a munkát megkezdve illetőleg folytatva bevárni.“ A 87. §. kimondja, hogy a munkásoknak vita esetén a községből való eltávolozását a községi előljáróknak kell megakadályozniok, ha nincs elsőfokú hatóság“ a munkaadó kívánatára kényszereszközök használatával is. Ha nem akadályozták volna meg a távozást „a hatóság a munkaadó kívánatára a munkásoknak visszavezethetetését kényszerrendszabályok alkalmazásával is eszközölni.“ (88. §.) Az ilyen természetű megkeresésekre minden hatóság azonnal köteles felelni és nem jogosult annak előzetes elbírálására, hogy a megkereső hatóság helyesen járt-e el vagy sem. A visszavezetett munkások az elmulasztott munkanapokért a helyi napszám kétszerezését, visszaesés esetén négyszeresét kötelesek fizetni büntetésként. (89. §.) Ha elemi csapás folytán a termés évi átlaga a fele alá szállna, a munkások akkor is kötelesek a vállalt arató, nyomtató, cséplőmunkát teljesíteni. (92. §.) Aki társait munkamegtagadásra biztatja, szintén megbüntetik. (110. §.)

¹⁴⁴ 1869. Országgyűlési Napló XVII. kötet 222—223. l.; Simonyi: L. 224., 225., Szomjas: 226., 228., Simonyi Ernő és Madarász: 232., 233.

¹⁴⁵ Az 1881. évi O. gy. Napló X. kötet 51. l. (Mamusics) és 75., 76. l. (Madarász.)

A testi fenyték lehetőségétől kezdve a gazdaságon kívüli kényszer egyéb formáin keresztül az osztályharc szervezettebb formájú megnyilvánulásainak letöréséig, minden megtalálható ebben a törvényben. A törvényjavaslat tárgyalásán a kormánypart még erőteljesebben aláhúzza, hogy a birtokos osztály képviselőiben a feudális függési viszony fenntartását kívánta ebben a vonatkozásban is. A kormányparti szónokok érzelmes hűrokat pengetnek a „patriarchális” kapcsolatról, gazda és cselédje között. Paczolay János szerint a 45. §-ban kevesebb van benne, mint amennyinek benne kellene lennie, szerinte „a cseléd épp úgy alá van rendelve az apai fenytéknek, mint alá vannak rendelve ennek saját gyermekei, vagy bárki más, aki a családhoz tartozik”. Somogyi Szontagh Pál szerint a patriarchális viszonyt ki kell fejleszteni és a vizályok esetén nem törvényhez kell szaladgálni, felmondani a cselédnek, hanem meg kell fenytetni. „En egészen analóg dolognak tartom az apa hatalmát gyermekei fölött, a gazda cselédje fölötti hatalmával.” Gulner Gyula előadónak is az a nézete, hogy nem kell mindennel törvény elé menni, hanem „magának a cselédnek is érdekében áll, hogy vele szemben egy bizonyos patriarchális jog gyakorlata fenntartassék”.¹⁴⁶

Fény derült arra is, hogy a cselédtörvénnyel kapcsolatban miért foglalkoznak a mezőgazdasági munkásviszonyokkal is, holott az nem tartoznék ebbe a törvénybe. Tisza Kálmán belügyminiszter a törvényjavaslat indokolásában mentegetőzik is emiatt, de kifejtji, hogy erre a legkiáltóbb bajok megszüntetése végett szükség volt. Külön kiemeli az indokolás, hogy a gazdaságon kívüli kényszer alkalmazásának törvénybe iktatása a munkások önkényes eltávozásának megakadályozására szintén szükséges volt, hogy a hatóságok tudják mihez tartani magukat és ne bocsátkozzanak jogi és hatásköri vitákba „a munkaadó nagy kárára és hátrányára”. Fontosnak tartja azt a rendelkezést is, amely szigorúan bünteti a sztrájkot és a sztrájkra való felhívást „a jó rend és a békés együttélés biztosítása szempontjából”. Hiszen a törvény mindenkinek elég módot nyújt szerinte arra, hogy szerződés szerinti jogait és kötelezéseit hatóság előtt orvosolhassa.

Miközben szinte telítve van a gyöngédségtől és gondoskodástól a kizsákmányolók iránt, egyáltalán nem aggódik a gyermekmunkások sorsa iránt. A törvényjavaslat 8. §-ával kapcsolatban szó volt arról, nem kellene-e kimondani, hogy 10 éven aluli gyermekek nem léphetnek cselédi szolgálatba még atyai vagy gyámi beleegyezéssel sem. Ilyen intézkedés volt Olaszországban, viszont „miután ily gyermek cseléd szolgálat által sorsán gyakran tetemesen javíthat, mely lehetőségektől azt megfosztani nem volna méltányos, a kérdéses intézkedést részemről mellőzendőnek találom”.¹⁴⁷ Az, hogy mit jelent a megerőltető cselédi munka a gyenge gyermek számára, mert hiszen a gazdák általában nem válogattak a cseléd kora szerint a munkafajtákban és nem adtak mindig könnyű, gyermekeknek való munkát a fiatakorúaknak, az nem érdekli Tisza Kálmánt. Még kevésbé törődik azzal, mi lesz a gyermek kulturális fejlődésével, hogyan jut ilyen körülmények között lehetősége tanulásra. Érthető ez az érdektelenség. A kizsákmányoló osztályoknak sohasem céljuk a kizsákmányoltak felvilágosulása.

A törvényjavaslat tárgyalása során az előadó bevallja, hogy a mezőgazdasági munkásokkal kapcsolatos rendelkezéseknek a törvénybe való beépítésére azért volt szükség, mert a rendőri törvényt rövid idő alatt tető alá hozni nem lehet, viszont a legközlebbi nyári munkák idejéig rendezni kell a mezőgazdasági munkásokkal kapcsolatos ügyeket. A javaslat egyedül a függetlenségi párti képviselők részéről kap komoly bírálatot. Mocsáry Lajos rámutat arra, hogy a törvényjavaslat intézkedéseiben a cselédek irányában jókora kemény-

¹⁴⁶ 1875. évi O. gy. Napló V. kötet 282. 1. (Paczolay), 286. 1. (Szontagh, Gulner.)

¹⁴⁷ Irományok II. kötet. 327., 328. 1.

ség vonul végig, mint vörös fonal. Szükségesnek tartaná a méltányosság szempontjainak állandó figyelembevételét „azon osztály irányában, mely szegényebb sorsánál fogva személyes szabadságáról lemondani kénytelen.” Különösen azért volna erre szükség, mert „valamennyien, kik e tárgyban intézkedünk, cseléd tartó emberek vagyunk s tagadhatatlan az, hogy mindenkinek maga felé hajlanak az ujjai: míg ellenben azon osztály, melynek érdekeiről itt szó van: közöttünk képviselve egyáltalán nincs.” Irányi Dániel törvénybe akarta vétetni, hogy a cselédnek egészséges lakást, illetve hálólhelyet kell adni. Az előadó anyagi ártatlansággal fejti ki: elképzelhetetlen állapotnak tartja, hogy a gazda ne adjon megfelelő lakást, ill. hálólhelyet cselédjének. Egyébként a kérdés a közegészségügyi törvénybe tartozik, míg a politikai hatóságok joga és kötelessége csupán az, hogy ha „a gazda által a cselédnek egy helyen való túlságos összezsúfolása vagy földalatti helyiségekben elhelyezése történik: őt rendreutasítani.” Irányi még azt is felemlíti, meglátszik a javaslaton, hogy urak és gazdák készítették, mert az istentiszteleten való részvételt csak időről-időre engedi meg. Irányi persze nem sejtette, hogy jóval később, az 1930-as években a zirci apáttság előszállási uradalmán Hagyó-Kovács Gyula jószágigazgató a cselédszerződésekbe bevette, hogy a cselédek csak télen járhatnak templomba vásár- és ünnepnapon, de akkor kötelező, míg a tavaszi és nyári dologidőben tilos a templombajárás. A lelkek üdvösségére oly nagy gonddal vigyázó cisztercita rend különböző funkcionáriusainak csodálatos módon ez ellen az intézkedés ellen semmi kifogásuk nem volt, sőt azt úgy látszik, természetesnek vették. Úgy véljük, ez az adat is jól rávilágít arra a képmutató és álszent magatartásra, ami élesen elválasztja egymástól a birtokos főpapság és szerzetesrendek vallási prédikációit és ezeknek az elveknek gyakorlati alkalmazását.¹⁴⁸

Ugyancsak Irányi Dániel mutatott rá élesen arra is, hogy a törvény 45. §-a nyílt lehetőséget ad a cseléd bántalmazására is. A 48-asok módosító indítványát épp úgy mellőzi a képviselőház, mint az eddig említett törvényjavaslatok tárgyalása során mindig, ha lényegbevágó módosító javaslatot tettek. Nem is mulasztja el megemlíteni Irányi, hogy a tárgyalás nagyon emlékezteti „azon időre, midőn a nagyon érdemes táblabírák a társadalmi rend fölforgatásával fenyegettek, hogy ha a jobbagyik felszabadíttatnak, hogy ha a földesúri jogok megszoríttatnak, hogy ha a földesurak fegyelmi joga korlátoztatik”.¹⁴⁹

XI.

A parasztság mozgalmái az 1870-es években

A parasztság tömegeinek elnyomorodását tehát a kizsákmányolók természetesen nem tartóztatták fel. Egyes esetekben még gyorsították a folyamatot, súlyosbították a helyzetet. Kettős kizsákmányolás nehezedett a kapitalizmus behatolása következtében rétegekre szakadozó parasztságra: a feudális nagybirtoké és a zsirosparasztságé. Segítséget nem kapván, sorsa egyre rosszabbodván, osztályharca élesedik: a dolgozó parasztság tömegei forradalmasodnak. A munkásság pártjára várt volna a feladat, hogy a parasztságot megszervezze, a forradalmi erőt észrevegye benne, szövetségesévé tegye és tudatosítsa benne, hogy a parasztság a maga felszabadulását csak a munkásosztálytól remélheti.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Szabó József, országos levéltáros személyes tapasztalásából származó közlése. Szívességét ezúton is megköszönöm.

¹⁴⁹ 1875. O. gy. Napló V. kötet, 262., 275., 276—277., 278., 281., 285. lapok.

¹⁵⁰ Engels: A német parasztháború előszava, Marx—Engels: Válogatott művek I. kötet, 627—629. l. Bp. 1949.

A magyar munkásmozgalom politikai vezetése azonban ebben az időben és később is, a munkás-paraszt szövetség lenini elveinek alapján álló kommunista párt megszületéséig képtelen volt arra, hogy a szó marxi értelmében nemzetivé legyen. Nem ismerte föl a 48-as örökség átvételének alapvető jelentőségét. Ezáltal a proletarizálódó paraszti tömegek elégedetlensége, forradalmisága nem válhatott a magyar munkásmozgalom erőforrásává. Így a parasztság magára marad és egyedül vívja meg harcait. A magyar parasztság mint már az előzőekben ismertetett ösztönös mozgalmai során is láttuk, 48 demokratikus folytatása után vágyakozott. Eppen ezért a parasztság széles tömegei, különösen a legszegényebbek lelkesen csatlakoztak minden mozgalomhoz, amely Kossuth nevét tűzte zászlajára, a 48-as törvények helyreállítását követelte, mert hiszen az ő szemében 48 eszméinek, Kossuth híveinek és a függetlenség pártjának győzelme, uralomra jutása, a földhözjutást és a feudalizmus csökevényei alól való felszabadulást jelentette.

Az egykorú munkásmozgalom egyik résztvevője, Politzer Zsigmond a magyar munkásmozgalomról írt tanulmányában megírja, hogy az 1868 tavaszán Kecskeméten és Kiskunfélegyházán kirobbant „agrárkommunista” megmozdulásnak semmi kapcsolata sem volt a munkásmozgalommal. A parasztság megmozdulásának irányítója Madarász Vilmos, a szabadságharc leverése után Amerikába ment Madarász László fia és Asztalos József zugügyvéd volt, akik kiáltványukban 48 eszméit hirdették s függetlenséget követeltek. A parasztok mozgalmának bevallott célja a nagyobb birtokosok földjének felosztása volt. Egy, a vidéken lakó elszegényedett földmérő vállalkozott a szükséges felmérési munkák elvégzésére. A parasztok betörték a félegyházai község-házára és elfoglalták. Ugyanaznap katonaságot küldött a kormány a mozgalom letörésére. Ez nem ment simán. Komoly összeütközés volt a parasztok és katonák között, akik éles tölténnyel lőttek a parasztságra. 8 halott maradt a helyszínen, köztük nők és gyermekek. Számos sebesülés is történt.¹⁵¹ A függetlenségi eszme és a földosztás a parasztok tudatában összefüggött egymással. Az Asztalos-féle mozgalom hódmezővásárhelyi visszhangja pedig ezenkívül még arra is rámutat, hogy a parasztmozgalmak gyakran a 48-as körökből indultak ki. Tudunk arról is, hogy az Asztalos-féle 48-as mozgalom nemcsak Kiskunfélegyházán és Kecskeméten talált hívekre, hanem Hódmezővásárhelyt is, ahol mint a fentebb közölt adatokból már láttuk, az elproletarizálódás igen erős ütemben folyt. Itt is 1848-as baloldali demokrata népkör alakításáról volt szó és a csongrádmezei alispán jelentése szerint 1868 április 14-én megmozdulás jelei is mutatkoztak a városban. Deák Ferencet és pártját, valamint a helybeli Deák-párti megyei tisztviselőket pecsovicznak, hazaárulónak nevezték „a nép legelső osztályai között”. Összejöveleik is folynak „igazságkereső Kristó Ferenc” házánál, akinél egy kérvényt is találtak, amelyben a 48-as törvények visszaállítását követelte. Kristó szegény-paraszt volt, ami többek között abból is kiderül, hogy mikor másnap a főszolgabíró magához kihallgatásra hívatta, nem tudott rögtön megjelenni, mivel szőlőmunkán volt kinn a határban. A mozgalom régebbi keletű. A nyomozás megállapította, hogy Szamecz András március 5-én írt kérvényt a város igazgatóválasztmányához és izgatott a földesurak ellen. Március 28-án pedig a demokrata kör alakítására kért engedélyt. Megállapítást nyert, hogy az Asztalos-féle kiáltványt Kristónál felolvasták. Április elején pedig aláírási íveket és kérvényt készítettek, amelyben az országgyűléstől kérni akarták az 1848-as törvények helyreállítását. „Ezen iratok írói, ajánlói, házaknál felkerestt s úton útfélen talált embereknek felhívói az aláírásra, az aláírási íveknek

¹⁵¹ Politzer Sigmund: Zur Geschichte der ungarländischen Arbeiterbewegung. Neue Gesellschaft c. svájci folyóirat 1877. évf. 319—320. 1. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet archivumában található fényképmásolat.

tartói, hordozói voltak: Szamecz András, Kristó Ferenc, Szekeres István, Dömötör János, Vigh Sámuel, Helényi Mátyás, Kecskeméti György, Buza Pál, Surina Pál, Kis Mihály, Fegő János, Sidlai József, Moldvai István, Varga Mihály és Kovács József, majd mind a népnek az alsóbb osztályaiból, s többnyire vagyontalanok.¹⁵² Korábbi időkben Táncsics Arany Trombitája, a 80-as években pedig a Népszava volt számos 48-as olvasókör előfizetett lapja. Ugy gondoljuk, hogy ezek a tények világosan mutatnak rá arra, milyen hiba volt a magyar munkásmozgalom részéről 48 hagyományainak elhanyagolása.

A másik út, amelyen a parasztság szabadulni próbált terhétől, a 48-as hagyományokkal közvetlenül kapcsolatban nem levő, már ismert elszigetelt, ösztönös mozgalmak útja. 1878-ban Prohászka János lublói ügyvéd viszi a palocsai és plavniczai uradalom majorsági zsellerei ellen indított pörben a parasztok védőjének szerepét. A zsellérek itt néhány év óta megtagadták a majorsági földek használatáért járó szerződéses munkát. Prohászka nemcsak a védelmet látta el, hanem egy alkalommal kijelentette, hogy „úri munkába menni nem szabad, mert a zsellérek szabadsága már 6 év előtt megjelent és csak az urak által titkoltatik,” és ha valaki úri munkába unszólná őket, „üsse azt pofon”. Ekokr elhatározták, hogy többé nem mennek munkába. Mozgalmuk átterjedt a szomszéd községekre is, amelyek szintén megtagadták a munkát. Prohászka Palocsán a szolgabíró jelenlétében, amikor az rendre akarta inteni a zselléreket, kijelentette, hogy kezei között vannak a zsellérek felszabadításáról szóló okmányok és ennek alapján az emberek nem kötelesek dolgozni. A szolgabíróhoz pedig így fordult, amikor az izgatónak nevezte őt: „Ha én izgató vagyok, te vagy bitang.” A kúria elé került per végeredményben úgy dőlt el, hogy Prohászkat 5 évre, Koscs János és Pál palocsai zselléreket másfél évre, Salamon Mihály zsellért pedig 4 hónapra ítélték el a mozgalomban való részvétel miatt.¹⁵³ Belső Szolnok megyében Felsőszöcs község lakói volt egyházi nemesek és volt úrbéresek, 1873-ban megrohanták id. Teleki Domokos erdőit és megrongálták a tagosítás miatt. A lefolytatott vizsgálat támogatására kiküldött csendőröket követel megghajgálták és megakadályozták, hogy az erdőrongálást végrehajtó 65 főt letartóztassák. Az alispán jelentéséből kiderül, hogy „az elfogottak láncra fűzettek, igaz, mert miután a nállam bemutatott ‚corpus delicti‘ szerint a csendőrök a vádlottak által kövekkel is dobáltattak, csak így tétethettek ártalmatlanokká és ügyeltethettek fel, — a csendőrök számát sokkal túlhaladó vádlottak”. Egyébként 7—7 napi fogságra büntették őket, amit a szolgabíró önkényesen 15—15 napra emelt föl. Az 1870-es években tíz zsellér Girálton megtagadta a majorsági telek után járó szolgáltatást, a haszonbérlőnek. A végrehajtás ellenszegülésök miatt eredménytelen. A Kúria mindannyiokat 1—1 hónapi fogságra ítéli.¹⁵⁴

A szabadulásról, földhözjutás lehetőségéről való lemondás, a pesszimizmus, reménytelenség, már az abszolutizmus korszakában elkezdődő¹⁵⁵ szektázásba, a vallásosság misztikus szféráiba való menekülés formájában ismét jelentkezik. Ezek a megmozdulások ebben az időben még ritkák. Az adatok ennek megfelelően szörványosak. Az osztályharc törekvései itt vallási köntösbe burkolva jelentkeztek, de gazdasági alapuk ugyanaz, mint a 48-as mozgalomhoz csatlakozó parasztok ideológiájának. Az ismertetendő esetben össze is fonódik a 48-as hagyományokkal. Király Bálint, dunapentelei nazarénus és társainak peréről van szó. Izgatásért és hatósági közegek megrágál-

¹⁵² O. L. B. M. Eln. 1868—IVa—775.

¹⁵³ O. L. Kúria, mint legfelső ítélőszék, 1872—V—279.

¹⁵⁴ Felsőszöcsre: O. L. B. M. 1873—III—17—3520, Giráltra: u. ott Kúria 1876—V—1727.

¹⁵⁵ Az abszolutizmus korabeli szektás mozgalmakra Lederer Emma figyelmeztetett.

mazásáért indult ellenük per. A tárgyaláson Király kijelentette, „hogy ő a fennálló 1867-es közönséges törvényeket hamisaknak tartja, azoknak engedelmeskedni nem fog soha; mindaddig meg nem nyugszik, míg ezen hamis törvényeket el nem tiporja; A fennálló hatósági rendeleteknek és zsarnok hatalomtól eredőknek minden kitelhető módon ellenszegül és csak a tényleges hatalom erejének fog engedni addig, míg az idő eljövend, hogy az isteni hatalom, mennyei hadsereggel a hitetleneket meg fogja semmisíteni és azok földjeit az igaz hívők közt fölosztani.“ Isteni sugallatra hivatkozva hirdette „hogy a hamis törvényeknek nem kell engedelmeskedni, adót nem kell fizetni, katonát nem kell adni, a gyermekeket nem kell semmiféle születési anyakönyvbe beiratni engedni, gyermekeket nem kell iskolába járatni, a halottakat a főprófeta udvarában kell elásni.“ 34 híve volt az ítélet idején Dunapentelén. Az erőszakoszkervek erőlyesen léptek közbe. Király maga 3 év, két híve másfél-másfél, négy másik társa 1—1 év börtönbüntetést kapott.¹⁵⁶

Az elszigetelt, központi szervezés és vezetés nélkül fel-fellobbanó ösztönös mozgalmakat az uralkodó osztály rendre leveri, de a tények jól jelzik a paraszti tömegekben rejlő forradalmiságot. Pedig ezekben az időkben még viszonylag jobb volt a parasztság helyzete, mint a 70-es évek végétől kezdve.

XII.

A nagybirtok további kapitalizálódása. A paraszti tömegek további elnyomorodása.

A volt jobbágyság elproletarizálódási folyamata — mint már láttuk — az abszolutizmus korában megindult és a kiegyezés utáni években is egyre tovább folyt. A kapitalizmusnak feudális csökevényekkel súlyosbított behatolása következtében a parasztság egyre nagyobbodó tömegei váltak földnélkülivé. Ez a folyamat az 1870-es évektől kezdve a válság évtizedeiben egyre gyorsabbá vált. Míg 1857-ben még csak 1 650 680 volt a földnélküliek száma, 1870-ben 3 019 650, 1880-ban már 3 979 915, 1890-ben pedig 3 804 040, nők nélkül. Az 1870-es évek végéig az egykorúak úgy jellemzik a korszakot, mint a parasztság számára viszonylag nem rossz időket, tekintettel arra, hogy az alapvető termelőeszközétől elválasztott paraszt részben vasútépítésnél, vízszabályozásnál, gátépítésnél, mocsár lecsapolásánál, munkához tudott jutni. A 70-es évek vége felé ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Ezek a munkák megszűntek és velük egyidőben fokozott mértékben jelentkezett az európai piacon a tengerentúli álamok gabonája. Ezeknek az országoknak a termelőit ugyanis a magas gabonaárak fokozott gabonatermelésre ösztönözték és árujukkal elárasztották az európai piacot. A gabonaárak zuhanás-szerűen estek. Az európai gabonatermelők — köztük a magyarok is — válságba jutottak. 1883-ban a búza q-jának ára átlagosan 10.— Ft. Egy évvel később már csak 7 Ft 30 kr. 1885—87 között 7—8 Ft, 1887-en pedig 6 Ft 20 kr.¹⁵⁷

„Az utóbbi két évben a csökkenő gabonaárak és a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő bármi áron való olcsóbbítását követelő kényszerűség hatására az aratógépek is gyorsan kezdtek elterjedni.“ — idézi Lenin egy a 80-as években megjelent orosz könyvből és hozzáfűzi, hogy az áruterelés, a tőkés verseny és a földművelésnek a „világpiactól való függése szükségessé tették a technika átalakítását, s a gabonaárak esése különösen égetővé tette azt a szükségességet.“¹⁵⁸ Magyar vonatkozásban ugyancsak észlelhetjük.

¹⁵⁶ O. L. Kúria mint legfelsőbb ítélőszék. 1875. V. 2288.

¹⁵⁷ Takács: i. m. 13—17. 1.

¹⁵⁸ Lenin: Kapitalizmus. 221. 1.

A magyar mezőgazdaságnak is új útra kellett térnie, hogy a külföldi géppel termelt gabonával felvehesse a versenyt. Két út állt előtte: vagy lemond a gabonatermelésről és belterjesebb gazdálkodásra tér át, vagy megmarad a külterjes gabonatermelés mellett. A félf feudális nagybirtokrendszer és az ország politikai viszonyai a magyar gabonatermelőket az utóbbi választás mellé állították. A magyar mezőgazdaság megmarad a nagybirtokrendszer és a külterjes szemtermelés keretei között. Persze még e mellett is alkalmazkodnia kellett azokhoz az általános gazdasági törvényekhez, amelyek a termelési költségek csökkentését követelték. Ennek módja a fokozódó gépesítés a talajjavítás költségeinek a csökkentése és a kapitalista gazdálkodás természetéből folyóan a munkabérek leszállítása.

A gépesítés erősen haladt. A bank- és hitelszervezet kialakulásával párhuzamosan a földbirtokosok egyre inkább hozzá tudnak jutni a szükséges jelzáloghitelekhez, kölcsönökhöz. Így módjuk van a gépvásárlásra, birtoküzemük intenzívválására.

1895-ben 9816 lokomobil, 9509 gőzcseplőszekevény, 179 gözeke, 391 egyéb gőzgép működött, főleg a nagybirtokon. Állati erővel működtetett gép, ill. eszköz: eke kultivátorral 1 592 653, borona 1 353 937, vetőgép 45 934, arató- és kaszálógép 4964, orsta 291 761, szecskavágó 180 592, szeker 1 545 859, igásfogat 1 286 181. Egy fogatra 16 kat. hold föld jutott és minden 2 gazdaságra 1 igásfogat. Mindez a felszerelés a gazdaságok számához (2 477 695) és a megművelt terület nagyságához (43,3 millió kat. hold) képest igen kevés. Talán mondani sem kell, hogy a mezőgazdasági gépek és eszközök többsége nem a parasztságokban volt megtalálható. Míg a 100 holdig terjedő gazdaságokban minden 2 gazdasági üzemre jutott 1 eke, a 100 holdon felüli gazdaságokban mindenegyesre 11 eke jutott. A parasztságok keretén belül pedig a kulákbirtokon találjuk meg a legtöbb gépet s eszközt. A gőzcseplőgépek 30,6%-a, a vetőgépek 43,8%-a található meg a 20—200 holdig terjedő birtokokon, míg ezen aluli birtokokon 1895-ben a statisztikai felvétel gépet nem talált. Az összes gazdaságok $\frac{3}{4}$ részét tevő törpebirtokon 6 gazdaságra jutott 1—1 eke, míg az 50—100 holdasoknál 1 gazdaságra 2 eke. Ebből következik azután az is, hogy a paraszti birtok termelékenysége lényegesen kisebb a nagybirtokénál, annak ellenére, hogy a nagybirtok is külterjesen gazdálkodik, állatai is silányabbak, mint a nagybirtokosokéi.¹⁵⁹

Ezt mutatják az alábbi adatsorok:

Birtokkategória	Magyar-erdélyi fajta szarvasmarha súlya (kg)						
	Növendékmарha				Bika	Tehén	Üsző
	1	2	3	4			
	éven alul						
Parasztbirtok	69	109	163	230	418	280	376
Nagybirtok	103	163	239	345	553	403	530

Birtokkategória	Sertések átlagsúlya (kg)		
	Kan	Koca	Süldő
Parasztbirtok	69	59	30
Nagybirtok	98	80	49

¹⁵⁹ Az adatokra Nagy Imre: Agrárpolitikai tanulmányok 193—194. és 190. lapjait.

Birtokkategória	Tehénfajta	
	piros-tarka	borz-deres
Parasztbirtok	1135	1104
Nagybirtok	1726	2181

A parasztbirtok tehát versenyképtelen a nagybirtokkal szemben, amelynek mezőgazdasági termelése a gépesítés óta bekövetkezett átlagtermésnövekedés ellenére éppúgy, mint állattenyésztése, az adatok tanúsága szerint igen alacsony színvonalon mozgott. A gépek használata által megtakarított időt azonban csak a munka meggyorsítására és nem intenzívizálására használják fel. A gépesített mezőgazdaság újabb munkáskezet tesz feleslegessé és egyfelől növeli az ipari tartaléksereget, másfelől viszont hozzájárul a bérszínvonal lenyomásához, a még munkaalkalmat találók sorsának rosszabbodásához is. 1879-ben a sövényházaai Tisza-gátnál m²-ként 40–50 krajcárt fizettek a kubikosnak. 1881-ben Szentesen ugyanezért a munkáért már csak 35–40 krajcár volt a bér. Az 1890-es évek vége felé 1 m² föld bére már 20–25 krajcárra zuhant, 1897-ben pedig már csak 10–12 krajcár volt. Szentesen a napi kereset 1881–82-ben 3–4 forint, 1884-ben 1.50–2 forint, 1897-ben 1.20 forint. Átlagosan azt mondhatjuk, hogy a mezőgazdasági munkások keresete a 80-as évek végén csak a fele volt a 10 év előttiének. Míg az aratómunkások régebben 10., 11., 12., részért dolgoztak, a 90-es években már általában 14., 16., részért kapnak csak aratási szerződést, de előfordult takarás 16., 18. részért is.¹⁶⁰

A paraszti tömegek elnyomódásával kapcsolatban egyre többen lesznek képtelenek termelőeszközeik elvesztése folytán az első típusú ledolgozási munkák levégzésére, amelyek a paraszt önálló gazdaságát, tehát még bizonyos termelőeszközök birtokát feltételezik. Egyre nagyobb lesz a föld- és egyéb termelőeszköz nélküliek száma, akik már csak kezük munkáját tudják áruba bocsátani és nem képesek elvégezni a föld megszántását, vagy a termés behordását, mert nincs igájuk. Mindennek pedig a nagybirtok óriási terjedelme és tőkésedő üzemének gyilkos versenyc, továbbá a falusi burzsoázia, a kulákság kiszípolyozó tevékenysége az oka. Az alapvető azonban e korban a nagybirtok kizsákmányoló szerepe és a tőkés nagyüzem versenye az egyéni munkára alapozott kisüzemmel szemben. Ez okozza azt, hogy a parasztság a válságtól gyorsított ütemben elválal földjétől, a földek elaprózódnak és zsirosparaszt, vagy nagybirtokos kezére jutnak.

A gazdaságok száma és területe 1900-ban
(Ezer hektárookban)

Birtokkategóriák holdanként	Gazdaságok száma	%
Törpegazdaság 0–5 hold	1 279	53
Kisgazdaság 5–100 „	1 085	45
Középgazdaság 100–1000 „	19 867	0,8
Nagygazdaság 1000-en felüli	3 768	0,2

¹⁶⁰ Rubinek Gyula: *Parasztszocializmus*, Bpest, 1895. 16., 17., 19. 1.

Birtokkategóriák holdanként	Gazdaságok területe	%
Törpegazdaság 0—5 hold	1 240	5
Kisgazdaság 5—100 „	9 861	46
Középgazdaság 100—1000 „	3 259	15
Nagygazdaság 1000-en felüli	6 848	32

A mellékelt táblázatból kiderül, hogy 1900-ban Magyarországon a gazdaságok 53%-ának a földbirtok összes területének csak 5%-a volt a kezében. Annak ellenére, hogy a statisztikából nem derül ki a kisparaszti, középparaszti kézen levő birtok területe és %-os aránya, úgy véljük, nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy az 5—100 hold közötti gazdaságok közül, amelyek az összes gazdaságok 45%-át tették ki és a földek 46%-át foglalták el, a túlnyomó rész a zsirosparasztság kezében volt. Még kiugróbb az 1000 holdon felüli gazdaságok szám- és területaránya közötti aránytalanság. A gazdaságok 0,7%-ának ugyanis a földterület 32%-a volt a kezén. Világosan kitűnik tehát, hogy a paraszti elnyomorodás alapvető oka a nagybirtok.¹⁶¹

Más forrásból származó adatok szerint a 0—5 hold közötti birtokosok száma 1,3 millió volt, összesen 1,1 millió hold terjedelmű földdel. Ugyanakkor Esterháznak 421 000 holdja, Schönborn grófnak 226 000 hold, Koburg hercegnek 214 838 hold, Albrecht főhercegnek 157 731 holdja, Festetich Tasziló grófnak 135 541 holdja volt, hogy csak a legnagyobb birtokokat említsük.¹⁶² A kötött birtok területe kerekén 9,2 millió hold. Ennek 4,9%-a (1,3 millió volt) egyházi, 4,7%-a hitbizomány.¹⁶³ Hasonló arányokat találunk, ha megynként nézzük a helyzetet. Csak egy példát hozunk fel ennek igazolására. Torontál megyében a törpegazdaságok száma az összes gazdaságok 48%-át tette ki 1900-ban, de a földterületnek csupán 4,5%-a volt a félproletárok kezén. A túlnyomórészt kulákgazdaságokból álló, ú. n. kisgazdaságok teszik a torontálmegyei birtokok 51%-át, az ő kezükben van viszont a földterület 45%-a. A nagybirtok az összes gazdaságok 0,1%-át teszi, de a földterület 32%-án terpszkedik el. Ezekből az adatokból szinte kiugrik a kulákgazdaságok és a nagybirtokok túlsúlya. Meg is állapítja a Torontál megye gazdasági helyzetével foglalkozó tanulmány írója, hogy ez a két birtoktípus mutatja a legállandóbb jelleget, tehát legkevésbé bomlik, „sőt ezek a parasztgazdaságok nagy felszívóképességéről tanúskodnak. Ezen parasztgazdaságok tulajdonosai mohó szerzési vágyaiktól hajtva a föld örök árát és bérletét hihetetlen módon felszöktetik. Egy kat. holdért, a mely örökárban 880 korona s átlagos nyersjövedelme 100—200 korona, fizetnek 50—70 korona évi bért.“

Az elpusztuló kisbirtokokat felszívják a nagyobbak, s a kisgazda napszámossá lesz. Ez az állapot a birtoknak örökösödés útján való elaprózása után rövid idő alatt szintén bekövetkezik.¹⁶⁴ Rubinek Gyula, az OMGE főtítkára is leszögezi 1895-ben, hogy az utóbbi 10—15 év alatt tönkrement kisgazdák, ezeken persze az 5—20 hold közötti kis- és középparasztoakat kell érteni, megfelelő munkáskontingenst szállítanak, úgyhogy nem kell munkásihiányról panaszkodni. A parasztságot a nagybirtok versenyén és a válságon

¹⁶¹ Czirbusz Géza: Magyarország a 20. évszázad elején. Bpest, 1902. 374. l.

¹⁶² Czirbusz: i. m. 373. l. A nagybirtokosok adataira: Földművelők Szaklapja. 1897. X. 15. 2. l.

¹⁶³ Czirbusz: i. m. 375. l.

¹⁶⁴ Jeszenszky Ignác: Torontál vármegye gazdasági monográfiája. Bp. 1904. 14—17. l.

kívül a birtokososztály politikai uralmával összefüggő nagy földadó, kereseti adó, a meglehetősen nagy megyei és községi adó, az összesen 14-féle állami egyenes- és különféle címeken behajtott fogyasztási adó terheli.¹⁶⁵ A gépesített, de belterjesebbé nem váló nagybirtok kevesebb munkaalkalmat nyújt. A parasztbirtokon is viszonylag kevés a munkalehetőség, mivel a gazdák, maguk és családjuk dolgoznak leginkább és csak kis részben foglalkoztatnak kizárólagosan bérmunkást. A nagybirtok kapitalizálódása és a fokozódó elszegényedés következtében a földszerzés lehetetlensége a tömegeket arra kényszerítette, hogy vagy teljesen kiszolgáltatással magukat a kizsákmányolóknak és az általuk diktált munkafeltételek mellett adják el munkacerejüket, vagy pedig arra, hogy kivándoroljanak. Szilágyi Albert hódmezővásárhelyi mezőgazdasági munkás vázolja a legjobban 1896-ban az elnyomorodott paraszti tömegek helyzetét: „Napról-napra, évről-évre rosszabbul vagyunk a megélhetéssel. Számunk gazdasági munkásoké, vagyontalanoké, rohamosan növekszik. Növekedtek a munkások szükségletei is, többet tanul, többet is tud, többet lát, eszével, szemével többet megkíván a föld népe, mint azelőtt. A munka pedig, a szegényemberek dolga kevesebb, mint volt. Ez maga is elég nagy baj, az pedig tökéletesen nyomorúságra visz bennünket, hogy minden munkabér, úgy a kubik, mint a szakmány, és a közönséges napszámber is csaknem a felére szállott a réginek.” „Mikor a tiszai védművek készültek... még a téli fagy jószerint el sem mult, még csak imitt-amott engedett s már húshagyó kedd körül, megindult a munka. Előbb a védekezés, a gátak emelése, aztán ha áradás történt, azok helyecállítása, jó keresetet adott. 20—25 forintot könnyű volt megkeresni havonta. Ez a kereset megszűnt. Ma már közülünk csak egynéhány, az is leszállított áron talál gátmunkát. Másfelé, messze ismeretlen vidékeken kellene a tavasz kezdetén kubikmunkát keresni.”¹⁶⁶ A kizsákmányolók fel is használták a lehetőséget arra, hogy a munkások számára minél kedvezőtlenebb, tehát számukra minél olcsóbb munkafeltételeket biztosítsanak.

Ha összehasonlítjuk pl. Békés megyében az 1860—1894. évi munkabéreket, azt látjuk, hogy az aratási kereset messze az 1860. évi mögött maradt.¹⁶⁷ Ugyanakkor a munkáltatók a végletekig kiuzsorázzák a munkavállalókat. 40 napig terjedő ingyenmunkákat találunk aratási szerződésekben, amelyeket a paraszt télen a legnagyobb szükség és éhezés idején ír alá, hogy az előlegből el tudja magát tengetni tavaszig. Ahol nagy a munkaerőkínálat, ott nagyobb a munkauzsora is.¹⁶⁸ A kapitalizálódással párhuzamos — mint már említettük — a ledolgozási rendszer második típusának előtérbe nyomulása. „A mezőgazdasági technikában bekövetkezett különböző változások összefüggnek egymással s elkerülhetetlenül a gazdálkodás átalakulásához vezetnek.” A földművelés technikájának megváltozása folytán a kapitalizmus háttérbe szorítja a ledolgozási rendszert. „Ezzel kapcsolatban különösen érdekes az a fokozatosság, amellyel ez a kiszorítás végbemegy: a gazdaság továbbra is egyesíti a ledolgozást és a kapitalizmuson alapuló rendszert, de a súlypont lassanként az előbbiről az utóbbira tolódik át.” „A ledolgozási rendszer és a lekötöttség alapjaiból folyó munkaszarolás a „helyes” alapokra fektetett gazdaságban is megmaradt, de egyrészt már alárendelt helyet foglalt el a szabad munkával szemben, másrészt pedig, magának a ledolgozási rendszernek jellege is megváltozott; „túlnyomórészt a ledolgozás második csoportba tartozó formái maradtak meg, amelyek nem a gazda-

¹⁶⁵ Czirbusz: i. m. 432., 433. l.

¹⁶⁶ Vadnai Andor: A Tiszamellékről. Tanulmány az alföldi munkáskérdésről. Bp. 1900. 26., 27. l.

¹⁶⁷ Rubinek: i. m. 14. l.

¹⁶⁸ Bunzel Julius: Studien zur Sozial und Wirtschaftspolitik Ungarns. Leipzig. 1902. 8., 9. l.

parasztot, hanem a mezőgazdasági munkást 's napszámot feltételezik.¹⁶⁹ Nálunk ugyanúgy alakulnak a viszonyok, ahogy Lenin orosz vonatkozásban leírta. A termelési költségcsökkentésre törekvő nagybirtok igyekszik a nem kifizetődő ledolgozási rendszert csak a sürgős munkák idejére korlátozni, a második típusba tartozókra. Ugyanakkor azonban a csökkenő munkalehetőségeket és a növekvő munkaerő kínálatot a munkáltatók arra használják fel, hogy szorítsanak a ledolgozási feltételeken. Országos jelenség a 90-es években, hogy a feles földeket harmadosakká változtatják át és az is csak nehezen kapható. És ezek is különféle mellékszolgáltatásokkal voltak megterhelve.¹⁷⁰ Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a dolgozó parasztság 50%-a nyomorral küzd és nincs állandó mellékkeresete. Földjéből, ha még van, megélni nem tud, munkát csak nehezen és igen súlyos feltételek mellett kap és így eladósodik. Pénzkölcsönöknél Zemplén megyében 1 forint után heti két krajcárt, vagy 5 ft-ért 3 hónapra 1 véka búza kamatot kellett fizetnie a megszorult parasztnak, aki a kuláktól kölcsönkért. Mindennapos esetként említik, hogy 1 köböl árpáért három hónap múlva 1 q búzát kellett visszafizetni. „Egy-egy községben van néhány jómódú parasztagyda, ezek ha uzsorások, a legveszélyesebbek, mert a legnagyobb kamatokat szedik... a kamatláb magassága... a helyzet és a szükség parancsszava szerint kisebb-nagyobb, de 20—30—100%-tólinal soha alább nem áll.”¹⁷¹

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a paraszti életviszonyok siralmasak. Nyáron átlag 1,6 kg élelem esik egy emberre (4,3-re volna szükség) 95,5 gr fehérjetartalommal, míg télen másfél kg 96 gr fehérjetartalommal. A nép nagy tömege még ünnepnap sem éri el azt a fehérjemennyiséget, amelyet országos átlagban a normálisan táplálkozó ember megkíván. Összes fogyasztásának csupán 17%-a húseledel, aminek 28%-a fehérjetartalom, 82%-a növényi táplálék, aminek tápláló értéke 17%.¹⁷² Mindezek a tények eléggé indokolják, hogy miért volt kénytelen a még földdel rendelkező dolgozó parasztság és az agrárproletariátus a lehető legrosszabb feltételek mellett is munkát vállalni.

XIII.

A „ledolgozási rendszer” a 19. sz. utolsó évtizedeiben.

Ha most részleteiben nézzük, hogyan súlyosbították a feudális maradványok a munkaszervezetben a dolgozók helyzetét és hogyan éltek tovább, sőt bizonyos területen fokozódtak a nagybirtok gazdaságában és hogyan kerültek át az első típusú ledolgozási rendszer formái lassankint csaknem kizárólag a paraszti kizsákmányolók munkáltatási formái közé, akkor a részes művelés az arató munka és a cseléd és egyéb mezőgazdasági munkás munkafeltételeit kell szemügyre vennünk.

Följebb már szó esett arról, hogy a nagybirtok kapitalizálódásával kapcsolatban az uradalmak lassanként elvették a felesbe adott földeket és maguk művelték meg, mert már nem érték be a rossz eszközökkel megmunkált föld csekély hozamával. Másrészt viszont a gépesített nagyüzem versenye miatt tönkrement a dolgozó parasztság és egyre kevesebb részesnek van igája. Így azután a feles művelés a XIX. század vége felé erősen lepadt. Csak Szeged környékén akadt még sok feles gazdaság.¹⁷³

¹⁶⁹ Lenin: Kapitalizmus. 210. l.

¹⁷⁰ Milhoffer Sándor: A mezei munkásviszonyok hazánkban. Bp. 1898. 23., 27. l.

¹⁷¹ Vitzmándy Ödön: A parasztbirtok állapota Zemplén megyében. Bp. 1902. 8—11. l.

¹⁷² Czirbusz: i. m. 434., 435. l.

¹⁷³ Eörsi Béla: A magyarországi földműves szegénység kialakulása. Bp. 1938. 53., 54. l.

Az egykorú irodalom egyöntetűen megállapítja, hogy a 80-as évek derekára tehető a feles tengeriföldek kiadásának megszűnése. Ezentúl túlnyomórészt csak harmadából lehetett kapni. Ezt megelőzően viszont tengerit, legalábbis az Alföldön alig műveltek házi kezelésben. A vízszabályozások ezen területen biztossá tették a termelést és az uradalmak is, a magánosok is, a részesmunkát mindenütt kapálóékék alkalmazásával igyekeztek a minimumra redukálni. Ha egyáltalán kiadtak valamit, azt csak harmados művelésre, uzsorával és robottal terhelten adták ki. Az uzsora és robot azonban nemcsak az Alföldön, hanem az ország legnagyobb részében el volt terjedve, más és más formában. Míg azonban az Alföldön eme feudális jellegű terheket egyre fokozták, az ország más területein fokozatosan kiküszöbölték őket. Az uradalmak jelentős része szakított ugyan a robottal és az uzsorával és a tiszta pénzber rendszerre tért át, de szép számmal voltak még uradalmak, amelyekben még divatozott. A parasztbirtokosok pedig úgyszólván kivétel nélkül ragaszkodtak még Rubinek megállapítása szerint is „ezen, a középkori rabszolgaságra emlékeztető szolgálmányokhoz”.¹⁷⁴ Vadnay Andor írta meg, hogy az Alföldön minden hold harmados föld után két napszám-robotot, 1 forint készpénzt és babnak, tőknek, napraforgónak felét követelik a gazdák a harmadostól.¹⁷⁵ Az egyre romló feltételek vállalására e tekintetben az is kényszerítette dolgozó parasztjainkat, hogy így módjuk volt megszerezni a sertéshízlaláshoz szükséges tengerit, tehát a télire való húst Rubinek adatai szerint a harmados tengeriföld után 1 napi hordás, szántás, vagy két-három kézinapszám, továbbá holdanként 1—3 forint uzsora, 1 pár csirke, vagy liba beszolgáltatás, aszerint, hogy volt-e igája a vállalkozónak, vagy sem.¹⁷⁶ A szakértők kiszámították, hogy eme kiuzsorázottsága miatt a paraszt ráfizet a harmados földre. Milhoffer szerint 1 hold harmados tengeri után a bevétel 9 forint 60 kr., a kiadás 10 forint.¹⁷⁷ Gaal Jenő számítását alapján 1 lánc tengeri jövedelme 13.— Ft, a kiadás rá 15.— Ft.¹⁷⁸ Voltak helyek, ahol egynegyedért répát, tengerit, másutt tengerit, burgonyát $\frac{1}{8}$ -ért, $\frac{1}{10}$ -ért műveltek meg, ha a gazda szántott és vetett.¹⁷⁹ Az uzsorát súlyosbította még az a tény, hogy a napszám és robot szolgáltatását éppen akkor követelték meg a birtokosok, amikor ez a munkás legnagyobb hátrányával járt, mert neki is szüksége volt a munkaidejére sajátmaga számára. Ezenkívül pedig igen sűrűn be is csapták a parasztokat és 2—300 négyszögöllel kisebb területet adtak ki, mint amennyi egy holdnak megfelelt volna. A szolgáltatot azonban a teljes hold után követelték.¹⁸⁰ Az iganélküli parasztot ezenfelül még a nagybirtok vagy a zsírosparaszt igazusorája is sújtotta. Különösen a kulák használta ki az igazusorát és rendszerint kikötötte, hogy 1 hold tengeri termésének, vagy a munkás szénarészének hazafuvarozásáért, 3—4 napnyi napszámos munkát köteles teljesíteni. Ha messzebb feküdt a föld, többet kellett érte szolgálni.¹⁸¹

Az aratószerszödésekben már kezdettől fogva kikötöttek bizonyos munkaszolgáltatmányt. Ezek a feltételek a 70-es években romlottak, a 80-as évek során tovább rosszabbodtak. A zirci apátság előszállási uradalma 1884-ben aratószerszödést kötött. Ebben 2 hold zabosbükköny lekaszását, marokbaszedését, felfűzését, stb. kötötte ki és hogyha ez nem tenne ki két lójárás nap-

¹⁷⁴ Ecseri: i. m. 48., 49. l. Rubinek: i. m. 13., 47., 48. l.

¹⁷⁵ Vadnay: i. m. 26., 27. l.

¹⁷⁶ Rubinek: i. m. 45., 46. l.

¹⁷⁷ Milhoffer: i. m. 298., 299. l.

¹⁷⁸ Gaál Jenő: Az alföldi munkásmozgalom, Bp. 1891. 22., 24. l.

¹⁷⁹ Milhoffer: i. m. 120., 124. l.

¹⁸⁰ O. L. B. M. Eln. 1898—IIIa—728.

¹⁸¹ Milhoffer: i. m. 97. l.

számot, akkor két hold rétkaszálást vagy két hold repcebetakarítást kell végezni, petrencébe rakással együtt. Kötelesek továbbá az aratók szükség szerint rét vagy takarmány kaszálására rendelkezésre állni és holdanként a széna, vagy sarjú lekasználása esetén 1,20 Ft., muharért 1,50 Ft., lucerna első kaszálásáért 1.— Ft., második és harmadik kaszálásáért —80 Ft. bért kapnak. A lójárás napon kívül még 2 gyalognapot is kell szolgálniok fejeként, ott használva fel, hol az uradalomnak szüksége van rá. Az urasági szőlők műveléséhez megfelelő munkaerőt kell rendelkezésre bocsátaniok, 60 krajcár napibér mellett élelem nélkül. Az aratást $\frac{1}{12}$ részért végzik élelemmel és kapnak még 1 hold tengeriföldet. Ennek fejében 6 hold rétet kell lekasználniok, felgyűjteniök és boglyába rakniok. Az uraság két tábla tengerirjét élelmezés mellett kapálni, tölteni, ritkítani, leszedni, fogatokra fel- és lerakni, megfosztani, a fosztott tengerit göréba, vagy egyebüvé zsákolni, a szarát a földfelszín alatt kapával levágni, kévébe kötni, összerakni kötelesek. Szárvágáskor a gyomot, kórót ki kell vágniok és halomra kell hordaniok. Mindezt a termés $\frac{1}{6}$ -át kapják. Ha nádvágásra nincs ember, az aratók kötelesek harmadáért levágni. Az uradalomnak a cséplésért az elcsépelet gabona 12%-át fizetik. Mindenegy aratótól 40 kr. talpaláspénz jár a bandagazdának, aki az uradalomtól még egy hold tengerit is kap. 1887-ben már 4 hold zabosbükkönyt kell lekasználniok az aratóknak és 6 gyalog lójárás napot szolgálniok. Ebből két napot a körülményekhez képest a birkamosásnál kell tölteniök. A majorsági tengeri megművelésekor nem kapnak élelmet, ha pedig géppel művelik a tengerit, akkor az egyengető vagy sorritkító munkáért, továbbá a szedésért, szárlevágásért, felhordásért, kupacbarakásért csak a tizenegyedik részt kapják. 1890-ben az előszállási uradalom egy másik gazdaságában három gyalognapot kell szolgálniok az aratóknak a lójárás nap számon kívül. A kapott 1—1 hold tengeriföldért pedig 8 hold lekaszálásával 4 gyalognap szolgálattal és 2 liter babbal tartoznak.¹⁸²

Kohner Zsigmond és Adolf rékási munkásai 1897-ben a következő aratási szerződést kötötték. A cséplőgép használatáért, részük összehordásáért és a hazaszállításért 4 napot dolgoznak ingyen. Minden arató kaphat 2 hold feles kukorica földet, melynek minden munkáját maguk végzik el. Ennek fejében a fele termést a tengeriből is, a cirokból, tökből is a szárból is oda szállítják, ahová mondják nekik. Minden két hold után az aratópár 6 napot dolgozik ingyen. 25 liter tengeri vetőmagot adnak. A bandagazda házához szállítják, aki azt átadja az uradalomnak. Minden arató köteles 1 hold harmados cukorrépa földet vállalni, azt négyszer megkapálni. Szedés idején a földtől megtisztítani, szekérral föl- és lerakni. Amíg az urasági gabonát he nem hordták, az aratóé kinnmarad. Kötelesek a cséplőgéptől a gabonát a magtárba hordani, a cséplés után az összes szalmát és főreket kazalba rakni és lekötözni és ha szél szétszórja, újra összerakni. Ha beázott, vagy szél rongálta a keresztet, kötelesek megigazítani és megszáritani. A gép mellé kötelesek annyi embert állítani, amennyire szükség van. A munkaidő kezdetétől kötelesek a férfiak napi 40, a nők 25 krajcárért dolgozni. Ha ezt elmulasztják, napi két forintot számítanak föl nekik, amit aratáskor tőlük levonnak. Emellett más munkát nem szabad vállalniok.¹⁸³ Nemcsak az uradalomnak, hanem a kulákok is visszaélnék a dolgozó parasztok kiszolgáltatottságával. A nagvobb gazdák Tataházán 25—30 nap robotot követelnek meg különböző munkák fejében a legnagyobb dologidőben.¹⁸⁴

Az aratómunkások kizsákmánvolása azonban nemcsak a fokozott szolgalmányok által történt, hanem még külön kiuzsorázták őket az ú. n. truck-

¹⁸² O. L. Ker. Min. 1898—2—11 832.

¹⁸³ Földművelők Szaklapja 1897. V. 14. 3. lap.

¹⁸⁴ Földművelők Szaklapja 1897. VI. 1. 3. l.

rendszerrel, amit magyarul jancsibankó-rendszernek hívnak. Nem hinném, hogy bővebb magyarázatra szorulna a többszörös hasznoszedésnek az a lehetősége, hogy a munkások készpénzjárandóságának egy részét utalványban fizették ki, amely csak az uradalom kintinjában váltható be. Az idény- és állandó munkások kiszolgáltatottsága azonban más vonatkozásban is élesen tapasztalható. Az évszázados személyi függés után a feudális maradványok továbbélése az egyre súlyosbodó feudális jellegű szolgáltatások a parasztság munkaerejének eladására kényszerült óriási tömegekben továbbra is fenntartotta azt a tudatot, hogy ő a földesúr, vagy alkalmazottja kénye-kedvének ki van szolgáltatva. Ezt a tudatot a már ismertett gazdasági tények is alátámasztották, hiszen a válság évtizedeiben a megszorult és munkaalkalmat kereső paraszt teljes védtelenségében és kiszolgáltatottságában olyan feltételek mellett volt kénytelen munkát vállalni, amelyet csak a földesúr vagy gazdatisztje diktált neki. A személyes függés különböző formákban való továbbélése tükröződik abban is, hogy a parasztság, ha föl-föllázadt is ellene, de zömében fásult beletörődöttséggel, majdnem azt mondhatnánk, közönyösen vette tudomásul, hogy serdülő és felnőtt leánya, felesége teljesen ki van szolgáltatva a földesúr vagy alkalmazottja kénye-kedvének. Az ú. n. falukutató irodalomban pl. Illyés Gyulának: Puszták népe c. munkájában számos példáját találjuk meg a parasztlányok kiszolgáltatottságának. Művészi formában tárja elénk, hogy a puszták népének leánya mintegy természetes kötelességként, a szolgálattal velejáróként veszi, ha munkaközben a számtartó vagy a gazdatiszt felszólítja arra, hogy este menjen fel hozzá a kastélyba. Néha még fügefalevélként valamiféle indokot is mondanak a szándék gyenge leplezésére, többnyire azonban ezt sem tartják szükségesnek.¹⁸⁵ Móricz Zsigmond: Uri muri-jában olvashatjuk, és a könyv alapján készült filmben realista hűséggel ábrázolva láthatjuk a sommás lányok szomorú sorsát. A személyes függés tudatba idegződésének maradványa volt pl. az is, hogy a cselédek megajándékozták az urat. Illyés Gyula írja le, hogy a cselédek egymástól féltve őrizték javaikat, de az úrnak a legdrágább ereklyét is boldogan ajánlották föl. „Évekig kunyoráltam az én ásványgyűjteményem méltó elhelyezésére nagyapám öccsétől egy ólomberakással díszített gyönyörű pénzesládikát, amelyet hajdanában ő maga faragott. Nem adta. A jószágigazgatónak az első célzásra odaadta¹⁸⁶ írja Illyés. A kiszolgáltatottság megmutatkozik a nyomorúságos lakásviszonyokban is. Az aratók barakkokban összezsúfolva laktak. Voltak uradalmak, ahol legalább a látszat kedvéért törődtek azzal, hogy férfiak és nők ne legyenek együtt. Az uradalmak jelentős részében azonban ilyen gátlásokkal nem „küzdöttek“ a gazdatisztek, és csoportosan együtt háltak férfiak és nők vegyesen egészen fiatalok és már felnőttek.

XIV.

Taksások — cselédek

A feudális kötöttségekkel terhelt mezőgazdasági munkaviszonynak a jobbágsághoz legközelebb álló fajtája a fel nem szabadított házatlan zsellér és a cseléd állapota közötti helyzetben levő ú. n. *taksások* (*zsellérek*) *munkavállalása*. Ezek a munkások lakásért, földhasználatért bizonyos számú munkanapot díjtalanul, további munkanapokat pedig a gazda felszólítására előre megállapított, a szabad munkapiaci bérnél alacsonyabb bérért kötelesek ledol-

¹⁸⁵ Illyés Gyula: Puszták népe. 185—200. l.

¹⁸⁶ Illyés: i. m. 147—148. l.

gozni.¹⁸⁷ Alsó-Peszéren Györgyi Illés bérleti birtokán 1897-ben 20 taksás család lakott, akinek egy lánca tengeriföldért a gazda tetszése szerinti időben 44 nap robotot kell szolgálnia, lúdtartás esetén az állomány fele a bérlőé. Ha már letudták a robotot, akkor is kell munkába menniök az urasághoz, de nincs joguk kérdezni, mi a fizetség.¹⁸⁸ Laskodon lakóházat csak évi 52 napért lehet kapni 1897-ben.¹⁸⁹ A Nyírség szegényparasztjainak 1897-ben súlyosabb a sorsa, mint 1848 előtt volt — állapotja meg a Nyírvidék c. lap. A lakosság panaszai közül az egyik a taksás rendszer. „Régente bejárt a felesége (t. i. a taksásnak) az „udvarba“ mosni, disznóöléshez, súroláshoz és leszolgált így 40 napot. Most nagyon sok birtokosnál és bérlőnél a legnagyobb munkaidőben — a mikor a szegény taksás valamit kereshetne — tartozik ledolgozni 40 napszámot egy-egy család, holott három (t. i. cseléd) is lakik egy szobában és ilyen módon többet fizetnek házbért, mint ha — mondjuk Nyíregyházán vagy Debrecenben... lennének szobabérlők. Csirke és tojás járandóságok is vannak még ezenfelül is sok helyen kikötvé. És azután van úgy is, hogy egy községben csaknem minden ház a földbirtokosé. Itt minden ember taksás és a legnagyobb napszám még a legnagyobb munkaidőben is csak 40 krajcár.¹⁹⁰ A kapitalizálás előrehaladásával ez a kizsákmányolási forma egyre inkább kiszorul a gépesített üzemű nagybirtokról, míg a zsíros parasztságnál tovább él. „A zsellérintézményt a kiscsajok még elég erősen tartják, ellentétben a nagyobb vagy nagy gazdaságokkal. A nagy gazdaságoknak költséges a lakásadás és terhes a földosztás, a kiscsajka esetleg egy szobában hál zsellérével, vele étkezik, ruházza, minek fejében az néki egész éven át, kevés nap kivételével naponként szolgál. És inkább külső munkával megbízott belső cseléde, mint mezei munkása. Nem szükséges talán fölemlítenem, hogy az ily esetben való zsellérállapot munkauzsora, mert a belső cseléd fizetést nem húzó zsellér vagy zsellérnő belső cseléd munkát végez annak fizetése nélkül.“¹⁹¹ — állapítja meg egy a polgári fejlődés mellett síkraszálló burzsoáz író — aki egyben akaratlanul is rámutat arra, hogy miért versenyképtelen és így pusztulásra ítélt a paraszti kisüzem már a tőkés nagyüzemmel szemben is, amikor hangsúlyozza, hogy a nagyüzem a rentabilitást tartja mindig szem előtt, míg a kisüzem nem gazdálkodik tudományosan, hanem általában hagyományos, ösztönös, átöröklött módszerekkel.

Nem volt jobb a helyzete az állandó munkásoknak, a cselédeknek sem, akik három-négy családszámra laktak egyetlen kis szobában és a születéstől a halálig az összes életfolyamatok a különböző nemzedékek szemeláttára zajlottak le a közös szobában. Egy-egy szobában sokszor 20—25 személy zsúfolódott össze. A táplálkozás híhetetlenül rossz és egyoldalú. A munkaidő nyáron 20—22 óra. A majorokban a családapák hajnali 3-tól este 10-ig dolgoznak napi 15 krajcárért.¹⁹² Vasárnap, ünnepnap egybeolvad náluk a hétköznapiakkal és helyükhöz vannak kötve mint a rabszolgák, mert engedély nélkül eltávozniok még rövid időre sem szabad. Ezt egyébként az urak 1907-ben még törvénybe is iktatták. Magában a munkaviszonyban a feudalizmusnak még egyéb súlyos maradványai is föllelhetők. Milhoffer említi meg, hogy a béres, kocsis stb. felesége az egész országban ú. n. robotnapokat köteles a munkáltatónál ledolgozni, ami éventékint 10—15 napot, esetleg többet is jelent. Van-e esetek, amikor a cselédasszonyok felváltva egész éven át dolgoznak a munkáltatónál, ahogy a szükség megkívánja, anélkül, hogy a dolognapoknak

¹⁸⁷ Balkányi Béla: A munkanéküliség és munkatorlódás a magyar mezőgazdaság

¹⁸⁸ Földművelők Szaklapja. 1897. VIII. 6., 2. l.

¹⁸⁹ Földművelők Szaklapja. 1897. XII. 17., 3. l.

¹⁹⁰ Nyírvidék 1897. 49. sz. Idézet Földművelő 1898. I. 14. 1. l.

¹⁹¹ Rudnay: i. m. 18—19 l.

¹⁹² Szemle. Baja Földművelők Szaklapja 1897. VII. 2., 3. l.

a száma meghatározott volna. Egy-egy cselédasszony 30—40 napot, néha többet is dolgozik egész éven át és nem ritka az az eset sem, hogy egy héten kétszer is munkába hajtják. A helyzetre jellemző, hogy Milhoffer, aki egyébként maga is földbirtokos volt, már humanus eljárásnak tartaná, ha a robotapokat évi 12-ben állapítanak meg.¹⁹³ Rudnai Lajos Hont vm. gazdasági viszonyairól írván szintén beszámol arról, hogy a mezőgazdasági cseléd felesége és férj konvenciója fejében évi 25—30 napot dolgozik az év bármely időszakában a munkáltató által kijelölt napokon ingyen.¹⁹⁴ Fényeslitkén a cselédek felesége „a lakásért 40, azaz negyven napot” szolgál súrolással, mosással, kendervágással.¹⁹⁵ A bérek jelentős része természetbeni, ami szintén feudális maradvány. Az Alföldön egy béres fizetése az uradalomnál az 1890-es években 20 pozsonyi mérő búza, 12 mérő árpa. Kap ezenkívül 1500 négyszögöl tengeriföldet 100 négyszögöl veteményföldet, 32 kg szalonnát, 20 kg sót és 40 Ft. pénzbért. Tyúkot tarthat a saját kamrájából, de az uradalomnak minden tyúk után 5 tojást kell beadni, és 5 csirkét, de csak akkor fogadják el, ha olyanforma, mint az anyja, 1 sertés tartásuk is van, de azzal a feltétellel, hogy amikor a malacokat elválasztják, vagy a sertést, vagy a malacokat el kell adni. Mindezek fejében a béres feleségének 24 nap robotot kell szolgálnia az uradalomnál és ha betegség akadályozza meg szolgálat teljesítésében, akkor minden napért levonnak a férj béréből 40 krajcárt.¹⁹⁶ Baján Láng Lázár bérlő birtokán a cselédek évi pénzére 40 forint. Természetben kapnak 12 q, 80 kg búzát, másfél hold tengeriföldet, 200 négyszögöles veteménykertet és lakást. 3 család él egy szobában. A munkaidő három órától este tízig tart. „Ezen fizetésért még tartoznak a feleségeink a bérlőnek 12 napi robotot is szolgálni és 6 pár csirkét és 40 tojást adni,¹⁹⁷ panaszoznak a parasztok. Bács-topolyán a földesurak 60—70 nap ingyenmunkát követeltek a cselédétől. Örkényben a konvenció cselédek évi bére 60 véka gabona, ebből 4 véka árpa, a többi rozs, 12 kg só, 1 hold tengeriföld, 300 négyszögöles konyhakert, 1 tehéntartás, 2 sertéstartás, 20 forint lakásra, 36 forint készpénzből összesen 151 forintos értékben. „Mint láthatjuk, ennyiből egy családot fenntartani nagyon bajos, emellett az asszonynak 12 napot kell szolgálni robotot.” Vékássy Elemér óbaroki földesúr cselédsége, gyermekei, még télen is mezitláb járnak. A béres asszonyok 30—60 nap ingyen robotot szolgálnak. Cselédeit elküldi és csak azt tartja meg, aki így szól „kezzeit csókolom méltóságos úr ne küldjön el”. A kizsákmányolás legbrutálisabb formái mellé tehát még a lealázás különböző formái is, az emberi méltóság semmibevétele is nehezítik a cseléd sorsát. Az Eszterházyak szemcsei, köcsögi, barnaháti, dalmondi, tárkányi, üregvári, kistavai, túskei, meggyesi uradalmában a cselédek évi bére 26—32 korona, 26 mérő gabona (1 mérő jó gabona 50 kg súlyú, ők azonban csak 35 kilósat kaptak), kis veteményföld és mindenek fejében az asszonyok 16—20 napi robotra kötelesek. Mandl szentlőrinci bérlő birtokán a cselédek hajnali 2-től este 10—11 óráig dolgoztak és az asszony vagy a gyermek évi 4 napi robotot teljesített az uraság parancsa szerint. Ha a cseléd 1 hónapnál tovább betegeskedett, családostul kidobták.¹⁹⁸

Különleges munkástípus a dohánykertész, aki látszatra feles művelő, de valójában sokkal rosszabb feltételek között dolgozik. Tavasszal kénytelen a földesúrtól kölcsönt felvenni, hogy a föld megművelésére, dohányültetésre, munkásokat fogadhasson fel. Azután búzát vesz hitelbe a napiárnál drágáb-

¹⁹³ Milhoffer: i. m. 30., 31. és 54., 55. l.

¹⁹⁴ Rudnay Lajos: Hont vm. gazdasági viszonyai stb. Bp. 1902. 13—18. l.

¹⁹⁵ I. L. B. M. eln. 1898—IIIa—527—1554.

¹⁹⁶ Csizmadia Sándor: A földművelő munkásság helyzete és feladata. Orosháza,

¹⁹⁷ Földművelők. 1897. VII. 2., 3. l. Szemle, Baja.

¹⁹⁸ U. ott. II. 12., 4. l.

ban. Végül a kölcsön annyira felszaporodik, hogy amikor kikapja a dohányár felét és kifizeti a kölcsönt kamatostul, /úgyiszlóván semmije sem marad. Mikor a dohánymunka megszűnik, elmehetne pénzt keresni, ha eleresztenék. Az alkuban ugyan benne volt, hogy odamegy dolgozni, ahová akar, de a valóságban nem így áll a dolog. Ha a majorban van munka, akkor dolgoznia ott kell, olyan fizetésért, amelyet az ispán vagy a kasznár fizet. A feleségének is kell szolgálnia 10—12 napi robotot a lakás fejében, ha pedig valamilyen oknál fogva nem mehet munkára, amikor hívják, megfizettetik vele a napszámot. Így a dohánykertészek örökös adósságaik miatt annyira oda vannak kötve a helyhez, hogy bármennyire szeretnék is, nem tudják otthagyni.¹⁹⁹ A nyírbaktai és lórántházai Podmaniczky birtok dohányosai a következő körülmények mellett dolgoznak: Április 1-én kaptak 10 Ft. előleget, decemberig az egész nyárra kaptak előlegre 30 Ft.-t, palántanevelésre 240 l rozstot, 1 hold konvenciósi földet és lakást, igásjóságra semmit, azt saját erejükből kell végezniök mindenhol. Ezenkívül nyári időben, minden hold föld után 3 napi uzsorát kell szolgálnia és a harmados föld után is munkaszolgáltatást kell teljesíteni, ha pedig napszámra mennek, 40—50 krajcárt kapnak fizetésül.²⁰⁰ A feudális függés és munkaviszony legkülönbözőbb fajtái találhatók meg tehát a mezőgazdasági munkások viszonylatában. Ha merülnek is fel olyan kívánságok egyes polgári írók részéről, hogy töröljék el a munkaszolgáltatáson kívül a terménybérezést és térjenek rá a tiszta készpénz fizetésre, tehát a modern tőkés gazdálkodási formára, egyelőre még az a helyzet, hogy a birtokososztály többsége, ragaszkodik a félféudális jellegű munkaviszony fenntartásához. Ennek ad hangot Milhoffer is és ugyanez a szellem érvényesül az 1898. évi II. tc. tárgyalásánál.²⁰¹ Erről majd még lejjebb bővebben szó lesz.

A feudális maradványokkal túlterhelt kapitalizmus fejlődésének paraszti tömegeket elnyomó hatása ellen a parasztságnak nem maradt más hátra, mint a városba menekülni, kivándorolni, vagy mozgalmak útján megkísérelni sorsának könnyítését, minthogy a munkásosztállyal való szövetségben a forradalom által való teljes felszabadulás útja a munkásosztály akkori vezetőinek hibás politikája következtében még nem nyílt meg. Nézzük meg most sorban, hogy ezeket a lehetőségeket hogyan váltotta valósággá az egyre nagyobb tömegben elproletarizálódó parasztság. A városba menekülés kétségtelenül jelentős tömegeket szívott fel. Budapest hihetetlen arányú fejlődése és a budapesti iparosodás nagy tömegeket szívott fel. Egyes vidéki városok fejlődése, ahol egyben ipari üzem is volt szintén felvett bizonyos mennyiségű munkáskezet, de már jóval kevesebbet. A kettő együtt sem volt azonban elég ahhoz, hogy a mezőgazdasági dolgozók válságát megoldja.

A második út a kivándorlás. A nagybirtok fojtogató hatása az egyre romló munkaviszonyok és a csökkenő munkalehetőségek, egyre több embernek a kezébe adták a vándorbotot. Míg a mezőgazdasági válság előtt 1872-ben mindössze 1037 magyar állampolgár vándorolt ki Amerikába, 1879-ben is csak még 1518, 81-ben 6668, 83-ban 12 308, 95-ben 33 401, 1900-ban 114 847, 1902-ben 171 989, 1903-ban 206 011, 1904-ben 177 156, 1905-ben 170 430, 1906-ban 194 861, 1907-ben 209 174, 1910-ben 125 000, 1911-ben 64 000, 1912-ben 105 000, 1913-ban 119 000.²⁰² Több mint 1 millió ember veszi kezébe a vándorbotot, de ezzel is csak annyi érhető el, hogy az ipari tartaléksereg csökken, de az itthonmaradtak nyomora nem.

¹⁹⁹ Földmívelők Szaklapja 1896. XI. 6.

²⁰⁰ Földmívelők Szaklapja, 1897. XII. 10., 3. l.

²⁰¹ Milhoffer: i. m. 49., 50. o. és Rudnai: i. m. 9., 10. és 15—16. l.

²⁰² Eörsi Béla: Magyar mezőgazdasági válság Bp. 1931. 45. l. és Takács i. m. 68

XV.

*Parasztmozgalmak a 19. sz. végén és a 20. sz. első évtizedeiben.
A Szdp és a paraszt-kérdés*

A parasztság elmélyülő válsága a magárahagyott és egyre növekvő tömegű mezőgazdasági proletariátust szervezkedésre és egyre szervezettebb formában jelentkező mozgalmakra bírta. Az osztályharc, amely a kiegészés után inkább burkolt formákban jelentkezett és tünetei a részes, arató vagy cselédmunka hanyag elvégzése voltak, ami azután éppen a nagyobb fokú rentalibilítésre törekvő nagybirtokot a válság idején fokozottabb mértékű kapitalizálásra és a bérmunka fokozottabb bevezetésére készítette, az 1890-es évektől kezdve egyre sűrűbben fellobbanó mozgalmakban jelentkeznek. A mozgalmak célja kettős: a) közvetlenül sujtó terheknek, a feudális maradványoknak a megszüntetése, b) és ezzel kapcsolatban legtöbb esetben felmerül a dolgozó és agrárproletár rétegek nyomora alapvető okának, a földhiánynak a megszüntetése, a nagybirtok felosztása. Baksza Lajos, Hódmezővásárhely polgármestere 1894 május 4-én az alföldi munkáskérdés okairól a belügyminisztériumban tartott ankéton mondta el, hogy a nép földosztásról „álmodzik”. Szabolcs megyében Laskodon és egyéb helyeken fellángolt mozgalmak alkalmával 1897-ben azt híresztelték, hogy a nép a földeket felosztja egymás között.

Dokus Gyula, Zemplén megye akkori főjegyzője Emlékirataiban Kárász község lakosságának földosztásáról így ír: „1898 január 31-én a község lakossága felmérte a falu határát és azt egymás között papíron felosztotta, majd mintegy 250 ember felkerekedett, elindult Kisvárdára, a járási székhelyre. Ott berontottak a járásbíróház épületébe, hogy a telekkönyvek elpusztításával megpecsételjék földosztó határozatukat. Ezt azonban a csendőrségnek még idejekorán sikerült megakadályozni. A földosztó jelszavak különösen az asszonyok felajzott képzületét foglalkoztatták, akik azután férjeiket befolyásolva, folyton újabb lendületet adtak a már-már ellanyhulló mozgalomnak... Azt híresztelték, hogy jön az orosz, aki az urakat üldözi és csak a népet szereti... Az orosz majd fegyvert ad Várkonyinak, ki a gránicon már várakozik reája.”²⁰³

Lejebb látni fogjuk, hogy Várkonyiék 1897-es kongresszusán hasonló hangok hallatszottak. A szervezkedés már 1890-ben megkezdődik és különösen a Viharsarokban nagyon erős. Először 1890 május 1-én Orosházán van véres összeütközés egy zászló miatt, amin „szabadság, testériség, egyenlőség” felírás állt és világosan kifejezte a parasztságnak 48 hagyományaihoz való ragaszkodását, összekapcsolva a munkásság nagy ünnepével. Katonasággal verik le a mozgalmat és betiltják a munkásegységeket. Ekkor olvasóköröket létesítenek, amelyeket szintén betiltanak és a vezetőket lecsukják. 1891 június 21-én kezdődik el a sorozatos földmunkás megmozdulások folyamata. Kovácsházán, majd Battonyán szüntetik be a munkát a dolgozók és követelik a tengeriföldek után szokásos uzsora, robot és egyéb szolgáltatások eltörlését.²⁰⁴ 1892-ben aratósztrájkok jelzik az elégedetlenséget. 29 községben megszüntették a robotot. Egész csaták keletkeznek. A csendőrök megtiltják a közlekedést. A Szántó Kovács János és mások vezette 1894-es mozgalmak idején pedig Csongrád megyét megszállja a katonaság.²⁰⁵ Az érmihályfalvai megmozdulással kapcsolatban 1898-ban a harmados föld után járó

²⁰³ Nagy Imre: Munkásmozgalom s „agrárszocializmus” ... stb. 33. lap.

²⁰⁴ Milhoffer: i. m. 291. l. Gabona Béla: A magyarországi agrármunkás-mozgalom.

²⁰⁵ Mód Aladár: 400 év. V. kiadás. 177—188. l.

szolgáltatások eltörlésének követelése merül fel.²⁰⁶ 1897-ben Tápióbecskén szüntették be a munkát a mezőgazdasági munkások azzal, hogy a robot eltörléséig nem dolgoznak. Bácsbikitin ugyancsak megtagadták a robot teljesítést. Tiszakürtön a robot eltörlését és a napszámok felemelését követelik. Tataháznál, a részaratók tizedrészét követelnek tizenharmadrész helyett robot nélkül.²⁰⁷ Bácsfeketehegyen a részaratást robot nélkül követelik. Obecsén Kis István házánál tartott értekezleten a nőnek férffel egyenlő bért követelnek. Az aratórészt robot nélkül kívánják. A béres fizetéséből pedig az asszony robotjának elnagyását.²⁰⁸ Horgoson, ugyancsak 1894-ben Szanyiszló Ferenc házánál tartottak értekezletet, ahol szintén az asszony robotja nélküli konvenció cselédszerződést követeltek. A bánfalvi földművelő szakszervezet határozati javaslata 1894-ben kimondja, hogy a cselédnők mindenféle robotját el kell törölni. Meggyes-Bodzáson 1897. II. 6-án Varga Lajos házánál tartott értekezleten követelik, hogy a harmados föld tisztán harmados legyen, minden uzsora nélkül.²⁰⁹ Ez csak néhány jellemző eset a rengeteg megmozdulásból, amelyek leírása és elemzése nem e dolgozat feladata.

Ugyanakkor, amikor a mezőgazdasági dolgozók a feudális munkaviszony felszámolását követelik, iparkodnak földhöz is jutni. Az 1897. évi Szabolcs és Zemplén megyei földmunkásmozgalmak során a robot eltörlésén kívül a Bodrogekőben a földek felosztását is követelik.²¹⁰ Föld és szabadság, ez a kettős jelszó vezeti a földmunkásságnak sokhelyütt még mindig ösztönös, de igen számos helyen már szervezettebb formában jelentkező, több esetben szakszervezet, vagy párt által irányított mozgalmait. A szociáldemokrata párt ugyanis elkezdett foglalkozni a parasztság megszervezésével, de már későn, csak akkor, amikor a mezőgazdasági munkásság csaknem egy évtizedes forradalom harcai erre kényszerítették. A kérdéshez azonban rosszul nyúlt hozzá. Opportunista-reformista vezetői nem ismerték fel a parasztkérdés és nemzetiségi kérdés jelentőségét, nem látták meg a magyar és nemzetiségi paraszttömegekben a forradalmi lehetőséget, nem látták meg ekkor még — a nagybirtok elleni harcban — az egész parasztságban a munkásosztály szövetségét és pusztán az agrárproletárookra irányították a figyelmet az egész parasztság helyett. De még földmunkás vonatkozásában is hibás volt a szociáldemokrata párt politikája. A hatalom forradalmi úton történő megszerzésére való irányvétel helyett, opportunista szociálpolitikai követelésekkel állt a földmunkásság elé, holott a nagybirtokok és az egyéb feudális maradványok felszámolásával egybekötött nemzeti és antifeudális forradalom mögött az egész parasztságot fel lehetett volna sorakoztatni. Ehelyett a mezőgazdasági mozgalom számára kiadott jelszavak túlnyomórészt politikai jellegűek voltak (általános titkos választójog vagy szakszervezeti vonatkozású utasítások) és a parasztságot megmozgatni nem tudták. A dolgozó parasztság és az agrárproletáriátus elhanyagolására jellemző, hogy a szociáldemokrata párt által 1897. I. 31-től II. 2-ig tartó budapesti kongresszuson, a vezetőség tagjai mind ipari munkások és alig 15 földművelő található az egész kongresszuson, amelyet a földmunkások érdekében hívtak össze. Az egész kongresszuson mindenről beszélnek, csak a nagybirtok felosztásáról nem. Típusosan ökonomista és szindikalista követelések azok, amelyekkel a kongresszuson az egyes javaslattevők előállnak. Bármennyire fontos is a munkaidő szabályozása, a robot és a feudális maradványok megszüntetése és helyette készpénzbér bevezetése, valamint a szakegyesületek alakítása, nyíltan vagy titkosan; ezek a munkás-

²⁰⁶ O. I. B. M. eln. 1898—IIIa—1254.

²⁰⁷ Földművelők Szaklapja 1894. VII. 2.

²⁰⁸ Földművelő 1897. I. 22. 2—3. 1.

²⁰⁹ Földművelő 1897. II. 12. 1, 3, 4. 1.

²¹⁰ Bernát István cikke, Magyar Gazdák Szemléje 1899. 517—526. o.

osztály helyzetén döntően javítani nem képesek, ha nincs kimondva a végcél. Csak reformista megalkuvást eredményezhet minden program, amelyből hiányzik a forradalmi változtatás célkitűzése és amely opportunistá módon a fennálló rend keretén belül, tehát a viszonyok gyökeres megváltoztatása nélkül akar javítani a munkásosztály helyzetén.

A szociáldemokratapárt opportunistá-reformista vezetése ellenére maga a szocialista mozgalom ösztönzően hatott a falu forradalmi harcaira. A falu dolgozóit szoros szálak fűzték az ipari munkássághoz, amelynek első generációja jórészt a falusi szegénység soraiból került ki. Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt az ipari munkásság legharcosabb elemeit vidékre toloncolták, ahol szocialista agitátorok lesznek. Munkájuk termékeny talajra talál a nagy parasztvárosok és falvak mezőgazdasági proletárjai és szegényparasztjai között. A már említett és a 80-as évek óta főleg az Alföldön elterjedt egyletek, olvasókörok a gócai a falusi dolgozók forradalmi harcainak.²¹¹ Az opportunistá vezetés azonban útját állta a munkás-paraszt szövetség létrejöttének.

Igy történt azután, hogy mivel a szociáldemokratapárt vezetői a burzsoáziával való osztályegyüttműködés hívei voltak és fékezni igyekeztek a kibontakozó falusi osztályharcot, a parasztság vezetése kicsúszott a munkáspárt kezéből és a parasztság a szociáldemokratapártból kivált kispolgári forradalmár Várkonyi István és a burzsoázia ügynöke, az áruhá Mezőfi Vilmos, később a kulák Achim András vezetése alá került. Hármuk közül Várkonyi pártjának célkitűzései a leghaladóbbak: radikális kispolgári demokratikus-forradalmi programot tárnak elénk. A papi és a 100 holdon felüli birtokokat fel akarják osztani és ugyancsak kispolgári forradalmárra valló egyenlősítéssel egyformán 5 holdas parcellákban óhajtják a földnélküli parasztság tulajdonába juttatni. Ezenkívül követeli a robot eltörlését és hogy a feles- és aratómunka tisztán feles ill. részes munka legyen, mellékszolgáltatások nélkül. Földosztást hirdető programja megragadja a kispolgári jellegű parasztságot, amelynek jelentős tömegei mögéje állnak.²¹² Achim András programja pedig előbb csak a tizezer holdon felüli birtokokat akarta bérletbe kiosztani a földnélkülieknek, majd pártjának Várkonyiékkel való egyesülése után az 1000 holdnál nagyobbakat is bérletek formájában szándékozott a parasztság kezére juttatni.²¹³

1897 februárjában Várkonyiék Ceglédre hívtak össze földmunkáskongresszust, amelyen a szociáldemokrata párt januári kongresszusával ellentétben csupa földmunkás vett részt... Az előterjesztett javaslatok is a parasztság vágyait fejezték ki. Ifj. Molnár Ferenc szentesi paraszt leszögezte, hogy a földművelőknek csak egy menekvésük van „ha felosztják a nagybirtokot és behozzák a progresszív adót.” Határozati javaslatában pedig javasolta, hogy a gyűlés mondja ki „a termőföld közös birtokká változtatásának szükségességét oly módon, hogy a föld közhasználatra teremjen és a javak igazságosan osztódjanak meg. Molnár Ferenc képviselte a kongresszuson a legradikálisabb álláspontot. A többiek általában megmaradtak a robot és uzsora eltörlésének, a munkaidő mérséklésének, férfi és női munka egyenlő díjazásának követelése mellett. Sőt az egyik küldött hangsúlyozottan reformista állásponton volt, amikor a gazdasági helyzet megváltoztatását úgy kívánta elérni, hogy az „békésen és gyorsabban, osztályharc nélkül menjen végbe” és ennek érdekében pontosan a szociáldemokrata párt álláspontjának megfelelően választójogi-, sajtó és gyülekezési szabadságot, valamint szabad

²¹¹ Nagy Imre: Munkásmozgalom stb. 11–12. lap.

²¹² A szociáldemokrata párt, valamint Várkonyi pártja politikájának megvitatása, v. ö. Nagy Imre: Munkásmozgalom stb. 11, 27–28, 37–38. lapjait.

²¹³ Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogramok 1867–1914. Bp. 1934. 222., 234. l.

egyesülést követelő kívánságokkal állt elő. Egy szót sem szólt a paraszti tömegeket legközelebről érintő feudális maradványokról és a nagybirtok felosztásáról. A kongresszus határozati javaslatok közé végül is csak annyi kerül be, hogy a „robot, melyet a 48-as törvények eltöröltek s most újonnan behoztak, teljes mértékben eltörölnöd“. Az aratószerveződéseket illetően pedig az a határozat, hogy „ott, ahol az aratást ez időszert csak részben lehet végezni, tizedén vállalják el minden mellékes munka nélkül“.²¹⁴

A megfelelő vezetés nélkül lefolyt mozgalmakat az elnyomók sorra leverték. A szervezkedéseket betiltották. A vezetőket bebörtönözték. Várkonyi lapját a Földművelő-t, de a másik földmunkáslapot, a Földművelők Szaklapját és a többi hasonló jellegű újságot is rövidebb-hosszabb idő után betiltották. Az uralkodó osztályt nem elégítette ki a mozgalmak brutális elfojtása a sorozatos vérontásokkal, hanem a gazdaságon kívüli kényszerrel felhasználta arra, hogy a munkát megtagadókat rászorítsa a munka végzésére. Bihar megyében Schwarcz Ferencz gazdatisztje román summásokat fogadott fel azzal a feltétellel, hogy csak 5 hónap letelte után kapnak fizetést. Az írástudatlan parasztoknak jegyzőjük, amikor fölolvasta a szerződést, nem magyarázta meg ennek a résznek az értelmét. Így azután, amikor az első hónap végén nem kaptak fizetést, a parasztok abbahagyták a munkát. Bekísérték őket a szolgabíróhoz, aki csendőrökkel kísértette vissza őket a munkahelyre és fegyverhasználatra adott parancsot, ha továbbra sem akarnának dolgozni. A munkahelyen könyörögni kezdtek a csendőröknek, hogy eszközöljenek ki valami pénzt számukra. Ők szívesen dolgoznak, de csak akkor, ha pénzt kapnak. A csendőrök akkor kardot rántottak, összevagdalták a román munkásokat, úgy hogy kettőt közülük haldokolva szállítottak be a nagyvárad-i kórházba. Az ugyancsak Bihar megyei Nagybjom községben erősen felburjánzott a vetés. Nehézzé vált az aratás és a munkások béremelést kértek. Bérjavítás helyett a 90 főnyi aratócsapatot a csendőrök betelepítették egy ganjossal telt marhaakolba, ahol 36 óráig tartották őket. Többen közülük torokgyulladászt kaptak. A 36 óra elteltével kijött a szolgabíró és holdanként 8 koronát ígért, megfenyegetve őket, hogy ha nem fogadják el a feltételeket, a földbirtokos elveszi házukat és kukoricaföldjüket kártérítés fejében. Így kénytelenek voltak elfogadni a feltételeket, ami azt jelentette, hogy az eddigi napi 50 krajcár helyett 60 krajcárért dolgoznak.

A 90-es évek földmunkásmozgalmi részeredményeket azonban mégis elértek. A sztrájkok hatása alatt ugyanis a robotot sokhelyütt megszüntették és a munkafeltételek is javultak.²¹⁵ A munkabérek is emelkedtek. Az uralkodó osztály azonban rendkívül nyugtalan volt a mezőgazdasági munkásság egyre nagyobb méretében felszínre tört osztályharcai miatt és a maga részéről a maga módján megpróbálta a kérdést nemcsak csendőri, hanem törvényhozási úton is elintézni, hogy ezáltal törvényes gátat is állítson a parasztság szervezkedéseinek és megmozdulásainak útjába. Az 1898. évi II. tc. szolgálta ezt a célt. Erdemes lesz vele részletesebben foglalkozni, mert a törvényjavaslat tárgyalása világosan tükrözi, mennyire élt még a mezőgazdasági munkaszervezetben a feudális és milyen szívósan ragaszkodtak hozzá a földesurak.

A törvény 30. §-a kimondja, hogy, ha egy vagy több munkás felmondja arató, cséplő, nyomtató vagy egyéb munkaszerveződését, az a többi munkást a szerződés felbontására nem jogosítja fel és a munkáltató sem mondhatja fel a szerződést. Ha az elvállalt munka az időjárás miatt megakad, vagy meg sem kezdhető, a munkások a munkáltató beleegyezése nélkül nem távoznak el és ha szerződés köti őket, más munkát tartoznak végezni. (36. §.) Ha a munkások a munkahelyen igazolatlanul nem jelennek meg, vagy jogtalanul eltávo-

²¹⁴ Földművelő, 1894. III. 5. 3. l.

²¹⁵ Bernát: i. m. 524, 526. l.

nak onnan és ezt a munkaadó kérelmére a községi előljárásság kényszereszközökkel nem akadályozhatta meg, akkor az elsőfokú hatóság köteles a szerződés felmutatása ellenében a munkáltató szóbeli vagy írásbeli kérelmére gondoskodni a munkásoknak a munkahelyre karhatalommal való azonnali kivezetéséről. (37. §.) Munkamegtagadás esetén azonnali eljárást kell indítani. Ha az elsőfokú hatóság a helyszínen való megjelenésben akadályoztatva van, elővezetetti a munkásokat. Az ítéletet fellebbezésre való tekintet nélkül azonnal végre kell hajtani. (38. §.) A napszámosokra ugyanaz vonatkozik, mint az arató, cséplő, stb. szerződésekre. Azok az összebeszélések, amelyekkel a munkások azt akarták elérni, hogy közös munkabeszüntetés által a munkaadókat magasabb bér adására kényszerítsék és általában tőlük kedvezőbb munkafeltételeket eszközöljenek ki, hatálytalanok, épp úgy, mint a sztrájktrórk ellen hozott határozataik. Kihágást követ el az, aki az ilyen összebeszélések céljaira összejövetelet tart, vagy házát átengedi céljaikra, a munkást lebeszéli a munkaigazolvány váltásról, nyilvánosan földcséri a szerződészegőt, vagy a munkaadó lakása, illetve tartózkodási helye körül csoportosulva, a munka megkezdését vagy folytatását meg akarja akadályozni. (65. §) A bebörtönzött munkást a munkáltató kérésére szabadlábra helyezhetik, ha utána folytatja a munkát és büntetése el is engedhető. (69. §)

Ez a hirhedt törvény teljesen meg akarta fosztani a munkásságot a nyílt osztályharc minden lehetőségétől. Az uralkodóosztály úgy látta, hogy a földmunkásmozgalmak leszerelésére két mód van: a csendőrsortüz és a drákói szigorúságú törvény. A törvényjavaslat indokolása rámutat arra, hogy a javaslat benyújtásának oka az 1897. évi aratósztrájk sorozat volt. Céljai pusztán a munkásság megmozdulásainak meggátlása és nem a munkaviszonyok javítása. Az indokolás külön kiemeli, hogy a javaslat tartózkodik a munkabérek hivatalos megállapításától „sőt ugyanezen indokból az ú. n. discretio, ingyen munka tilalmazására nézve sem vettem fel közvetlen tiltó intézkedést. Azt, hogy a gazdasági munka teljesítésére nézve kötött szerződésben a tulajdonképpeni munkán kívül némely vidéken a munkaadók ú. n. discretio munkát is kikötnek, nem tartom törvényhozásilag betilthatónak, egyrésztől azért, mert az ú. n. discretio munka általában a munkás megszarolásának még nem tekinthető, s lehetetlen megvonni a határvonalat, hogy a helytelenül ingyenmunkának nevezett szolgálmány megkövetelése hol esik már túl a fizetett munkabéreként megkövetelhető szolgáltatás megfelelő mértékén, másrésztől azért, mert a túlcsigázott discretio munka egyszerű eltiltása a helyzet anyagi megjavítását úgysem biztosíthatná, mivel ugyanis, ha ez tilalmaztatnék, akkor egyszerűen a munkabér lényeges csökkentése által kárpótolnák magukat azon egyes munkaadók, akik a munkásoknak a nagy munkakeresletből kifolyó versengését a discretio munka igénybevételére itt-ott túlhajtva felhasználták.“ A javaslat szerint az ú. n. discretio munkát maguknak a munkásoknak a versengése teremtette meg és csak a munkások magatartása szüntetheti meg, vagy korlátozhatja.

Úgy véljük, hogy az uralkodó osztály álszenteskedésének bizonyítására nem kell több szót vesztegetnünk, hiszen az idézett rész mindennél világosabban beszél. A törvényjavaslat szövege további felvilágosításokat nyújt a birtokososztály szándékairól. Általában a munkaszerződéseket az előljárásság előtt kell megkötni, de a miniszter kivételt tehet ott, „ahol a munkaadó és a munkás között a helyes és kívánatos patriarchális viszony még zavartalanul fennáll.“ A javaslat szerint a sztrájk egyszerűen zsarolás és ki akarja mondatni azt is, hogy ha megállapítható, hogy a munkások készakarva végzik rosszul a dolgukat, szerződészegőnek kell őket tekinteni.

A törvényjavaslat tárgyalása során az előadó kimondja, hogy a törvényjavaslat célja az, „hogy a jövőben hasonló mozgalmak, a munkásoknak a gazdákkal szemben tanúsított ellenállási lehetősége kikerültsék.“ Sem a

törvényjavaslat, sem annak indokolása, sem az előadó nem tudja letagadni, hogy az ingyenmunka valóban létezik és hogy a fokozott kizsákmányolás eszköze. Viszont nem hajlandó megszüntetni ezt a feudális maradványt, mivel „ezek a munkák a gazdasági élet keretében szorosan vannak beállítva és így nem is nélkülözhetők“. Nem tudja és nem is akarja elhatárolni, hol van ennek a munkának a jogossága és az uzsora elkezdésének a határa és ezért mindkét fél szabad meggyezésére kívánja bízni a szerződéskötést. És ha a munkások ingyenmunkát vállalnak, azt megtiltani nem lehet.

Jellemző ez arra, hogy a birtokos osztály minden kapitalista fejlődés ellenére is, mennyire össze volt növe még a feudalizmussal és egyben bizonyítéka annak is, mennyire szükséges volt a nagybirtokrendszer felszámolása, a birtokososztály hatalmának szétzúzása ahhoz, hogy a feudalizmust végleg ki lehessen törölni a parasztság kizsákmányolási formái közül.

A törvényjavaslat vitája során Kristóffy József, az egyik felszólaló, hozzászólásában pontosan kifejtette az egész uralkodóosztály nézeteit. Nem maga a tény, a feudális kizsákmányolás az, amit orvosolni akarnak, hanem csak annak fokozása, az a mérték, amelyet már ők is kénytelenek uzsorának nevezni. A bajt tehát tüneti kezeléssel akarják orvosolni és a kizsákmányoltak egyidejű gúzsbakötésével, emberi szabadságjogainak teljes elvételével, nem pedig gyökeres beavatkozással. Kristóffy természetesen tényként állapítja meg, hogy az ingyenmunkák „az ország különböző vidékein dívó patriarchális gazdasági rendszernek egyik alapfeltételét képezi“. Nem is ezek ellen emel ő szót — mint mondja, — „hanem azon emberietlen eljárás ellen, amelynél fogva az Alföldön a munkásnép a feles és harmados tengeri művelésnél kényszerhelyzeténél fogva oly mértékű mellékszolgáltatásokat kénytelen teljesíteni, hogy az általa elvitt feles és harmados tengeri értéke a teljesített mellékszolgáltatások értékének megfelel... Az Alföld számos bérleti és paraszti gazdaságában a kukorica feles és harmados, kényszerhelyzeténél fogva annyit fizet pénzben, csirkében, tojásban, robotban, sőt fehérneműben is a munkaadónak, hogy a munkájával kiérdemelt termék értékét a munkaadótól újból megvásárolhatja.“

A már fentebb említett adatok, amelyek bemutatják, hogy a paraszt többnyire ráfizetett a részes művelésre, igazolják ezt az állítást. — Ugyanez a tüneti kezelés jellemzi a törvényjavaslatnak, majd törvénynek és a felszólalásoknak azt a részét is, amelyek az ú. n. truck-rendszer eltörlését követelik.

Az olyan kritikái hang, mint a polgári álláspontot képviselő Sima Ferencé, elvész az együttérző reakciós felszólalások tengerében. Sima ugyanis élesen bírálta a javaslatot. Elmondta, hogy ezt a törvényjavaslatot „oly szellem lengi által, amiben a 15. században a párlázadás után volt szabad gondolkodni, sőt még a jobbágykorszakban is unikumot... képezne.“ Ennek a törvényjavaslatnak a rendelkezéseit csak osztályparlament fogadhatja el. Az előtte szóló beszédei és az előadói beszéd „nyílt megszegyenyítése, megálázása és meggyalázása az egész 1848-i eseményeknek és ezen korszak szellemének“. Ebben a törvényben ő „csak a jobbágyi korszak szellemét, a régi földesúri világot“ látja életrekelni.

Az alföldi munkásmozgalmat nem lehet pusztán izgató tevékenységre visszavezetni, mert „az alföldi munkásnépet nem lehet pusztán szóval lábra kelteni, de lábra kél, mert lábra kell kelnie, mert az ínség kopogtat ajtaján“. A munkásmozgalmakat szuronnal és börtönnel leszerelni nem lehet. Ez a javaslat visszaállítja a 48-as törvények által eltörölt jobbágyságot és „újabb földesúri osztályt fog teremteni ez a törvény és robotos osztályt és jobbágyat, amint az volt 1848. előtt“. „A törvény alkotása arra az időre emlékeztet engem... a földesúr huszárja hajtotta ki a jobbágyot, hogy szántson, vessen, arasson.“ Régebben ez kivihető volt, de a 19. században a munkás már politikai jogokat is követel és „szuronnal aratókat csinálni nem tudnak“. Tel-

jesen a feudális világra emlékezteti az is, hogy a főszolgabíró szabja ki az ítéleteket a földesúrral szemben, aki amikor a bajok kivizsgálására kiszáll, a földesúrnál eszik, nála lakik és így nem tehető fel, hogy majd a munkások érdekeit fogja védeni. Ismer olyan járást, ahol a főszolgabírót aratás előtt kihívják az uraság földjére és felszólítják, hogy a legjobb táblákból válasszon ki 10 holdat és annak termését neki adják. A másodfokú bíróság pedig a nagybirtok képviselőiből, illetve olyan hivatalnokokból áll, akik ezekkel közvetlenül kapcsolatban élnek és így nem függetlenek.

A másik haladó szellemben felszólaló képviselő Visontai Soma, aki hasonlóan éles kritikája után többek között elmondja; hogy ha a munkaadó belátását teszik függővé, hogy a munkást lecsukják-e vagy sem, (69. §), ez a „pallosjognak vagy az úriszéki jognak, vagy nem tudom micsoda középkori jognak olyan intézkedése, amely a modern század felfogásával nem egyeztethető össze“. Ehhez a szakaszhoz még egy újat kellett volna hozzáadni, hogy ezen törvényjavaslattal egyszersmind biztosítatik a földesurak számára a munkásnőkkel szemben a jus primae noctis.²¹⁶ A haladó polgári felfogás képviselői ütköznek meg itt a feudalizmussal olyan parlamentben, ahol a burzsoáziával szövetséges feudalizmus képviselői korlátlanul uralkodnak.

A gazdaságon kívüli kényszer minden eszköze, a feudalizmus személyes függőségi viszonyának további megszilárdítása és kiépítése jellemzi ezt a törvényt. Szenteseíti a földesurak fokozódó kizsákmányolását, amellyel az agrárválság ideje óta még a korábbinál is szorultabb helyzetbe került paraszti tömegeket gyöttrik és kínozzák a magyar mezőgazdaságnak a kapitalizmus porosz útján haladó fejlődése során.

Az uralkodó osztály azonban nem elégedett meg a törvényes intézkedésekkel, hanem más eszközökkel is megpróbálta leszerelni a munkásmozgalmat. A vallás, a tömegek ópiumának közéjébe próbált folyamodni és a papokon, tanítókon keresztül szeretne volna befolyásolni a tömegeket, leszerelni osztályharcukat. Ezért a parlamentben a katolikus néppárt képviselői, jórészt papok, nagybirtokosok és lakájaik, a vallásosság terjesztését követelik, mint a szocialista mozgalom terjedésének ellenszerét. Keresztényszocializmust hirdetnek a szocializmussal szemben és élesen elítélik a kormánypárt vallástalan politikáját, felhánytorgatva neki az egyházpolitikai törvényeket.²¹⁷ Az úri osztály nagyon jól tisztában volt a vallásnak a tömegekre gyakorolt befolyásával és a papok, főleg az alsópapság szerepével a tömegek megnyerése terén. Éppen ezért a földbirtokososztály egyik képviselője, Ecsery Lajos, keservesen panaszkodott könyvében, hogy az alföldi nagyvárosokban „sem a hatóság, sem a lelkészek, tanítók s mások, kik a népre befolyást gyakorolni hivatván, a munkásnép túl nagy száma miatt azzal bizalmas üsszeköttetést fenn nem tarthatják“.²¹⁸

A kormány még további intézkedésekkel is megpróbálta ellensúlyozni a munkásmozgalmat. A belügyminiszter biztosította a sztrájktorók védelmét. A mezőhegyesi állami birtokra a Felvidékről munkástartalékokat hozatott és ott foglalkoztatta őket addig, amíg esetleg valahol aratósztrájk miatt szükség lehet rájuk. Elrendelte továbbá a földművelésügyi miniszter azt is, hogy az erdőkincstári famunkásokat táviratra Mezőhegyesre szállítsák. Az igazságügy-miniszter felajánlotta, hogy szükség esetén a foglyokat is rendelkezésre bocsátja.²¹⁹ Az 1898. évi II. tc. után az aratás rendben ment, mert a kormány már hónapokkal az aratás előtt megszüntetett minden állami munkát, hogy

²¹⁶ Az 1896. évi országgyűlés. Irományok, X. kötet. 271. sz. (Javaslat és indokolás.) Napló X. kötet, 294. (Szili., 304. (Kristóffy), 306—307. (Makfalvai), 307—315. (Sima),

²¹⁷ Pl. Páder Rezső beszéde, Napló X. kötet, 297—299. l.

²¹⁸ Ecsery: i. m. 98. l.

²¹⁹ Takács: i. m. 52—53. l.

kellő tartaléksereg álljon rendelkezésre. Minthogy azonban sok volt a munkanélküli, újra megkezdtek az állami munkákat.²²⁰

A csendőri és rendészeti rendszabályok, törvény és sztrájk-törő intézkedések egyidőre hullámvölgybe juttatták a földmunkásmozgalmat. A lapbetiltások, egyesületek feloszlatása, gyűléstiltalom, vezetők elfogása és bebörtönzése erősen visszavetik a mozgalmat, amely újabb lendületre 1905—1907 között kap, az első orosz polgári forradalom idején, amikor a magyar és osztrák uralkodóosztályok között átmenetileg megbomlott összhang teremtette forradalmi helyzetben a földnélküliség és a feudális maradványokkal agyonterhelt munkavállalási feltételek a tömegek forradalmiságát ismét sorozatos megmozdulásokban juttatta felszínre. 1906-ban az aratósztrájkokon való részvétel miatt 698 embert ítéltek el 6741 napra. Az 1906-os aratósztrájkok miatt 1907 folyamán 5000 embert ítéltek el kisebb-nagyobb büntetésre. Mindezek nem tudják lecsillapítani a mozgalmakat, amelyek 1907-ben is tovább folynak, hogy azután elcsitulva, a munkásmozgalmak újabb fellendülése idején, 1912-ben, aratósztrájkok hatalmas hullámvál áraszták el ismét az országot. Az időpontok pontosan egyeznek az orosz munkásmozgalmak forradalmi időpontjaival, illetve a mozgalom új fellendülésének dátumával. Még teljesen kikutatatlan és felderítésre vár, hogy milyen összefüggés volt az orosz és a magyar munkásosztály harcai között. Egy azonban tény. A dolgozó parasztság is, a munkásság tömege is, fokozódó nyomora következtében forradalmivá lett. A munkásság pártjának feladata lett volna, hogy betöltse az élcsapat szerepét és a sok esetben ösztönös megmozdulások élére állva, tudatos, határozott célkitűzések által vezetett nemzeti felszabadító és antifeudális feladatok megoldására hivatott forradalmi harcba vigye a tömegeket. A magyarországi szociáldemokrata párt azonban a munkásosztály forradalmi élcsapatának, forradalmi pártjának szerepét betölteni most sem tudta. Nem értette meg a munkás-paraszt szövetség jelentőségét. Az osztályharcot gazdasági és politikai érdekvédelemre korlátozta. Feladta a munkásság forradalmi vezető szerepét és fel sem vetette a forradalom sajátos magyarországi nemzeti feltételeinek vizsgálatát. A magyar nagybirtokos-osztály és az osztrák nagybúrzoázia között az 1900-as években különösen kiélesedett ellentét nagyobb szabadságot biztosított a munkásságnak. Eme mozgási szabadságot lehetőséget azonban a szociáldemokrata párt nem használta ki és munkásságát a szakszervezetekre és a választójogi küzdelemre összpontosította. Egyre távolabb került a parasztság problémáinak és a földkérdésnek a megértésétől. Lemondott a parasztság forradalmi mozgosításáról. Egyre merevebben fordult szembe a paraszti tömegek kettős követelésével, a földosztással és a szabadságot jelentő feudális maradványok felszámolásának problémájával. Ezeknek a törekvéseknek támogatása a munkásosztály részéről a parasztságot a munkásosztály mögé állíthatta volna a Habsburg elnyomók és a félféudális nagybirtok ellen vívandó forradalmi harcban, amely 1905—1906-ban időszerű volt. Ezt a lehetőséget az opportunizmus mocsarába süllyedt szociáldemokrata párt elmulasztotta és nem tudatosította a parasztság tömegeiben, hogy a nagybirtok fojtogató öleléséből és az ezzel járó feltartóztatathatatlanságból, a szolgaságból csak egyetlen út vezethet ki, amely egyben földhöz is juttatja a felszabadított parasztságot, szövetség a munkásosztállyal és annak vezetése alatt megvívott forradalom, amely elsöpri a nagybirtokot a feudalizmus maradványaival együtt úgy, hogy egyben előkészíti az utat a kapitalizmus felszámolása és a szocializmus megvalósítása felé is.

A kapitalizmus a magyar mezőgazdaságba a 19. sz. utolsó és a 20. sz. első évtizedeinek mozgalmi közötti időben még sokkal erőteljesebben behatolt, mint addig. Ennek megfelelően élesedett a mezőgazdasági munkásság osztályharca is és ezzel párhuzamosan a feudális munkafeltételek is egyre kisebb

²²⁰ Takács: i. m. 66. l.

térre szorulnak a munkaviszonyban. Az uralkodóosztály a mezőgazdasági munkásságnak a mezőgazdaság kapitalista fejlődésével párhuzamosan élesedő osztályharca nyomása alatt kénytelen volt bizonyos vonatkozásokban felszámolni a feudalizmust a munkaviszonyban anélkül azonban, hogy teljesen tiszta bérmunkás viszonyokat hozott volna létre. Csak annyiban volt hajlandó lemondani a feudális megkötésekről, amennyiben ezek nem sértették érdekeit, nem gátolták a tőkés gazdálkodást, sőt éppen hogy fennállásukkal veszélyeztették azt és vele együtt a munkásosztály zavartalan kizsákmányolásának lehetőségét, egyre újabb harcra ösztönözve a végtelkéig elgyötört mezőgazdasági dolgozókat. Szó sincsen tehát az új cselédtörvényben, amely az 1907:XLV. tc. formájában került be a magyar törvénytárba, a feudális függési viszonyok teljes felszámolásáról. Ellenkezőleg: ahol csak lehet, megkötik a cselédséget és a gazdaságon kívüli kényszer eszközt sem felejtik ki azok közül a rendelkezések közül, amelyekkel munkahelyéhez láncolják a mezőgazdasági munkást, megfosztva őt a személyével, munkaerejével való szabad rendelkezéstől, megfosztva a szervezkedés, a szervezett osztályharc lehetőségétől. A munkaviszony egyéb vonatkozásaiban sem javult lényegében véve a helyzet az 1898:II. tc. óta. A mezőgazdasági dolgozók osztályharcának egyetlen eredménye volt csak: a robot eltörlése.

Az országgyűlés elé benyújtott és később törvényerőre emelkedett törvényjavaslat 8. §-a kimondta, hogy „tilos és semmis az olyan megállapodás, amelynél fogva a cseléd családtagjának előzetes egyezséggel megállapított, arányos, külön díjazás nélkül kellene valamely munkát vagy szolgáltatást teljesítenie (ú. n. robot, zszora, dézsma, ingyen munka, stb.) Tilos és semmis az olyan megállapodás is, amelynél fogva a cseléd családtagjai olyan időben, amikor szerződésük értelmében a gazdánál nem kötelesek dolgozni, a gazda hozzájárulása nélkül másnál munkát nem vállalhatnak.” A törvényjavaslat vitája során az Újjászervezett Szociáldemokratapárt 1900-as brassói kongresszusán nacionalista-soviniszta politikájával önmagát leleplező áruló Mezőfi Vilmos mutatott rá arra, hogy a mezőgazdasági munkásság osztályharcának eredményeként törölték el a szolgálati viszonyból az ingyenmunkát, mintegy szentesítve a harci eredményeket. „Amde a robotot már maguk a cselédek eltörölték, mert az ország legnagyobb részében a cselédek szervezkedése már annyira haladt az 1876: XIII. tc. dacára, hogy egyszerűen robotmunkát nem vállaltak. Tehát a gyakorlati életben már amúgyis megvalósult igazságot iktatnak ezzel törvénybe.” Ezt az a Mezőfi mondta ki, aki 1906-ban nyíltan támogatta a koalíciós kormányt és az 1906-os választások idején az ő céljaival még teljesen tisztában nem levő tömegeken kívül árulási jutalmául a koalíció „kegyének” is köszönhette képviselői mandátumát.²²¹ — Arra viszont, hogy ugyanakkor a birtokososztály azért engedett az alulról jövő nyomásnak, mert a robot fennmaradása számára csak kellemetlen akadály volt és üzemvitele számára általában lényeges segítséget nem jelentett, a törvényjavaslat indokolásában Darányi Ignác földművelésügyi miniszter világított rá, egyben megmutatva a törvény kijátszásának lehetőségét azon birtokosok számára, akiknek gazdasága még nem kapitalizálódott eléggé és így rászorult a cselédek ingyenmunkájára is: „Az ú. n. robotmunka tilalmazása nézetem szerint ma már közérdekből (magyarul: a birtokososztály érdekéből. M. Gy.) elodázhatatlan és szükséges, mert a legtöbb viszálynak az az oka, minden felszítható elégtelenségnek ez a melegágya... Az ú. n. robot eltiltása gazdaságilag nem okoz jelentős veszteséget, mert természetes, hogy a gazda és a cseléd családtagjai munkaszerződéseket köthetnek, amelyek a cselédszerződéstől függetlenül létesülvén, azt egyáltalában nem is érintik.”²²²

²²¹ Mezőfire: Nagy Imre: Munkásmozgalom és „agrárszocializmus“... stb. 30. lap.

²²² Irományok: id. kötet 572. lap.

Javult valamit a helyzet a gyermekmunkát illetően is, anélkül, hogy a lényeg, a gyermekmunkát érintette, eltörölte volna. Emlékszünk rá, hogy annak idején a kormányzat nem tartotta szükségesnek a 10 éven aluli gyermekmunka eltörlését. Most a korhatárt 12 évben szabták meg. (3. §.)²²³

A cseléd testi fenytését illetően is csupán részleges „javulás“ (?) észlelhető a lényeg érintetlenül hagyása mellett. Most ugyanis a kiskorú cseléd 18 éves koráig a gazda házi fegyelme alatt áll. Azontúl csak dorgálni lehet. Hogy ez a gyakorlatban valóban különbséget jelentett, azt a javaslat indokolása mutatja meg. Mezőfi Vilmos mutatott rá parlamenti beszédében a javaslat *szövegének értelmére*. A cseléd 18 éves korig házi fegyelem alatt tartása „magyarul annyit tesz, hogy 18 éves korhatárig rúghatja, ütlegelheti, pofozhatja a gazda a cselédjét.“²²⁴

A törvény ismételten megtiltotta a truck-rendszer alkalmazását is. Ugyanakkor azonban kimondta, hogy, ha a cseléd a meghatározott időpontban nem áll munkába „a gazda, nyolc nap alatt előterjeszhető panaszára az elsőfokú hatóság köteles a cselédet a szolgálat helyére karhatalommal előállítani“. Ezt a rendelkezést a törvényjavaslat indokolása „nemzeti érdekekkel“ magyarázza.“

Az uralkodóosztály képmutatásának, tartuffei álszenteskedésének újabb bizonyítékát adja a törvénynek a vasárnapi munkaidőre vonatkozó része. Már az 1898. évi törvénnyel kapcsolatban volt szó arról, hogy milyen lényegesnek tartotta az uralkodóosztály az egyház befolyásoló tevékenységét a mezőgazdasági dolgozó tömegekre a vallás segítségével. Ezzel kapcsolatban természetesnek tűnnek, hogy a törvényben is iparkodnak biztosítani a mezőgazdasági munkások minél erősebb befolyásolását és hogy ennek érdekében kötelezően előírják a minél rendszeresebb, minél gyakoribb templombajárást. Már az előző cseléd törvények tárgyalásánál tapasztalhattuk, hogy erről szó sincs. Az urak csak módjával nyúltak ehhez az eszközhöz mindig úgy, hogy alapvető érdekük, a kizsákmányolás, a dolgoztatás ne szenvedjen korlátozást, a templombajárás által. Sőt, mint már az előszállási uradalom idézett példája is mutatta, a vallás csak a kizsákmányolás biztosításának eszköze lévén, a munkavégzés érdekében bizonyos esetekben még el is tiltják a mezőgazdasági dolgozókat a templomlátogatástól. Eszerint „a gazda köteles gondoskodni arról, hogy a cselédnek vasárnapon és a cselédek sátoros ünnepein munkaszünete legyen. Köteles a gazda akként intézkedni, hogy cselédje, anélkül, hogy kötelességét mulasztaná, *időről-időre* saját hitfelekezete *dél-előtti* istentiszteletén részt vehessen“ (Aláhúzás tőlem. M. Gy.), de úgy, hogy a jószágvetéstől és tisztántartástól kezdve a takarmánykészítésen keresztül a majorság rendbehózási munkájáig minden munkát el kell látnia vásár- és ünnepnapon is. Hogy azonban minden kétségünk eloszoljék a törvény szándékait illetően, a bérlévelek hátlapján található ú. n. házitörvényeket kell csupán elolvasnunk. Itt ugyanis ez áll: „A cseléd nemcsak a naponként kiszabandó munkát köteles elvégezni, hanem az *ünnepek vagy vasárnapokra való tekintet nélkül* köteles még a kezére bízott jószágok ápolását, megtakarítását, úgy nem különben az istálló kitakarítását, a trágya kihordását, annak a trágyadombon való rendez elteregetését, társaival minden nap oly időben elvégezni, hogy a befogás idejére mindezek rendben legyenek.“ (Aláhúzás tőlem. M. Gy.²²⁵) A törvény egyébként kimondja, hogy a vasárnapi munkaszüneti rendelkezések „nem vonatkoznak a személyszállításra szükséges fogatok kocsisaira, továbbá azokra a cselédekre, akik háztartási munka teljesítésére is szegődtek, végül azokra, akik oly teendőkre szegődtek, amelyeknek

²²³ Az 1906. évi országgyűlés irományai. XII. k. 550, 551. 579. lapjai.

²²⁴ Mezőfi beszédére Napló: IX. tc. 146. s. köv. lapik.

²²⁵ Illyés: i. m. 126. l.

félbeszakítása a gazdaság természete vagy az alkalmazása célja szerint lehetetlen (pl. csész, fejős, vadőr, pásztor, stb.). „Hozzá is teszi ehhez a ponthoz Illyés Gyula, hogy a vasárnapi munkaszünet így alig vonatkozik valakire.²²⁶

A törvényjavaslat országgyűlési tárgyalásán elhangzott beszédek pedig világosan mutatják, mennyire nem őszintén, belső meggyőződésből viselték szívükön a papok a „lelkek üdvösségét“, ahogyan hirdetni szokták, mert a fenti rendelkezés ellen egy hang sem emelkedett. Molnár János komáromi plébános, a katolikus néppárt tagja, felszólalásában egy állítólag egyházi eredetű mondást idéz: „Herrendienst geht vor Gottestdienst“ és így indokolja a vasárnapi munkaszünet korlátozásáról szóló javaslat támogató szónoklatát.²²⁷

A munkaidőre vonatkozóan a vidék szokása az uralkodó a törvény szerint, tehát mi sem állja útját a cseléd agyondolgoztatásának.

Égészen jobbágyi viszonyokra emlékeztető módon köti meg a törvény a cseléd mozgási szabadságát. „A cselédnek sem ünnep-, sem vasárnapokon, annál kevésbbé munkanapokon szolgálati helyéről engedelem nélkül távoznia nem szabad.“

Külön tanulmányt igényelne a három cselédtörvény (1876, 1898, 1907) összehasonlítása abból a szempontból, hogy szorítja ki a mezőgazdasági munkásságnak a kapitalizmus fejlődésével együtt egyre élesedő osztályharca a feudális maradványokat a munkaviszonyból és ugyanekkor, hogyan válaszol az élesedő harcra egyre erélyesebb megkötésekkel az uralkodóosztály. Hogyan iparkodik minden erejével meggátolni az osztályharc, a munkásmozgalom egyre nagyobb méreteken való kibontakozását és ennek érdekében hogyan mozgósítja a feudális jellegű függési kötelek fenntartásától kezdve a gazdaságon kívüli kényszer legbrutálisabb alkalmazásáig, a szervezkedés és ellenállás minden megnyilvánulásának, bebörtönzés fenyegetésével vagy bebörtönzéssel való elfojtásáig, az összes elnyomó szerveket és eszközöket. Még az egyáltalán nem forradalmi szociáldemokratizmus is pánikszzerű félelmet ébreszt bennük. A törvényjavaslat tárgyalása során a szónokok többet beszélnek „a szociáldemokrata veszélyről“ és az ellene való védekezés szükségességéről a szóbanforgó törvényjavaslat segítségével is, mint magának a javaslatnak egyes konkrétumairól.²²⁸

Az 1912-es tömegmozdulások is világosan megmutatták, hogy szuronyokra ülni, a dolgozó tömegek elleni erőszakkal tartós eredményt elérni nem lehet, mert a tömegek forradalmi megmozdulásai áttörnek az osztályharc elé állított korlátokat, míg végül, ha a munkásosztály igazi pártja, élcsapata megszületett, az általa helyesen vezetett forradalom a kizsákmányoló osztályokkal együtt elsöpri erőszakszerveiket, törvényeiket, tehát a munkásság felszabadulása elé gördített összes akadályokat is.

MÉREI GYULA

²²⁶ Illyés: i. m. 127. l.

²²⁷ Napló IX. k. 157. s. köv. l. (Giesswein Sándor beszéde), 233. s. köv. l. (Csernoch János beszéde), 421. l. (Molnár János beszéde).

²²⁸ Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai, Képviselőház. Napló IX. kötet, pl. 128. s. köv. l. (Bernát István előadói beszéde), 157. s. köv. l. (Giesswein), 191. s. köv. l. (Buday Barna).